

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALAR ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**COVID-19 PANDEMİSİ KRİZİNİN ULUSLARARASI YÖNETİŞİM
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Halo Abdulmajeed Mohammed

Danışman: Dr.Öğr.Üyesi. Mayada Kamal Eldeen

TOKAT - 2025

BAŞLIK

Peygamberlerin ve Elçilerin sonuncusu, Sevgili Peygamberimiz Muhammed'e (sav) ve onun temiz ve saf ailesine, tüm sahabelere, rahmetli olan değerli annem, senden ayrı kalmış olsam da sen benim her zaman içimdisin ve varlığını hissediyorum. Anne hayatımın her adımında bana verdiğin desteklerini asla unutmayacağım. Çünkü bana her koşulda dayanmayı öğrettin anne. Sevgili babama, eğitim-öğrenim sürecimde bana sürekli destek oldun ve bilim yolculuğum boyunca her konuda desteğini hissettim çok teşekkür ederim. Kardeşlerime ve kız kardeşlerime de teşekkürü bir borç bilirim. Bu vesileyle Allah'ın yükümü hafiflettiği, sıkıntılarımı azalttığı eşime, çocuklarıma ve arkadaşlarıma sevgiyle çok teşekkür ederim. Tez süresince akademik çalışmalarımı tamamlamamda desteğini benden esirgemeyen ve beni yönlendiren saygıdeğer tez danışmanım Dr. Miada Kâmaleddin hocama çok teşekkür ederek minnettar olduğumu bildirmek isterim. Yukarıda saydığım herkese bu mütevazı çabamın meyvesini ithaf ediyorum.

TEŞEKKÜR VE TAKDİR

Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'a ve yardımını gördüğümüz, yüceliği ve üstünlüğü ile beni bu tezi tamamlamayı destekleyen Allah'a aittir. Saygıdeğer Dr. Mayada Kamal Eldeen'e içten teşekkür ve minnetlerimi sunuyorum. Tezim, onun değerli yönlendirmeleri ve üstün desteği olmadan ortaya çıkamazdı; çünkü onun yapıcı gözlemlerinin bu tezin ortaya konmasında büyük bir etkisi oldu. Cömertliği için teşekkür eder, Allah ona en güzel karşılığı versin. Ayrıca, (Tokat Gaziosmanpaşa) üniversitesindeki (Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler) bölümündeki tüm öğretim üyelerine ve bu çalışmamın gerçekleştirilmesine katkıda bulunan herkese, en azından bir kelimeyle bile olsun teşekkürlerimi sunarım. Tez jürimde bulunan hocalarıma da tezimin zenginleşmesi için verdikleri değerlendirme ve düzeltmeler için teşekkür ederim; bana faydalı olan her şeyi sunmaktan bir an bile çekinmediler. Ayrıca bu çalışmanın tartışılmasını kabul ettikleri için de onlara minnettarım; bu süreci, eğitim yolculuğumun başından itibaren sabırsızlıkla bekliyordum. Çünkü bu, üniversite hayatımdaki benzersiz bir deneyimdir ve daha önceki deneyimlerimden farklıdır. Çünkü büyük hocalardan gelen açık tartışmalar ve görüşler içermektedir ve bu da benim için bu alanda birer örnek teşkil ediyor.

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre “Dr. Öğr.Üyesi. Mayada Kamal Eldeen” danışmanlığında hazırlamış olduğum “Covid-19 Pandemisi Krizinin Uluslararası Yönetişim Üzerindeki Etkileri” adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara Uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespiti halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

.....\\

Halo Abdulmajeed Mohammed

JÜRİ KABUL VE ONAY

Halo Abdulmajeed Mohammed tarafından hazırlanan “**Covid-19 Pandemisi Krizinin Uluslararası Yönetişim Üzerindeki Etkileri**” adlı tez çalışmasının savunma sınavı 20.08.2025 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen Jüri tarafından Oy Birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi **Lisansüstü Eğitim Enstitüsü** Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Üye (Başkan) :

.....

Üye:

.....

Üye:

.....

ONAY

...../...../.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ABSTRACT**THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC CRISIS ON INTERNATIONAL
GOVERNANCE**

Halo Abdulmajeed Mohammed

Master's Thesis, Faculty of Political Science and International Relations

Supervisor: Asst. Prof. Mayada Kamal Eldeen

August 2025, XI + 111 Sayfa

The Coronavirus (COVID-19) pandemic has constituted one of the most perilous health, economic, and political crises of the modern era, exposing vulnerabilities within the structure of the new international system. In particular, the lack of coordination among nations led to varied national responses and divergent perspectives on crisis management. This highlighted the urgent need for effective coordination mechanisms capable of addressing transboundary crises. Furthermore, numerous international organizations, most notably the World Health Organization, became the target of criticism regarding their management of the crisis. Consequently, there have been calls for enhancing the transparency of these institutions' performance and strengthening their independence. This situation has compelled the international community to reconsider global governance mechanisms and their interactions with global crises. Therefore, with the spread of the Coronavirus pandemic in late 2019, the need for global coordination in response to these unprecedented threats emerged, and international organizations became vital in guiding collective efforts. This development reinforced the concept of international governance as a means of addressing transboundary crises. The problem area of this study stems from the following central question: To what extent has the Coronavirus pandemic affected the role of international governance within the new international system? From this main inquiry arises a series of sub-questions that examine the pandemic's impact on international governance and its political and economic consequences. Additionally, the study highlights the health and social factors that contributed to the escalation of the pandemic's threat and the deepening of its effects. The significance of this study arises from the need to understand the impact of the pandemic on public health and socio-economic transformations, as well as from the necessity of developing effective governance policies based on robust evidence to manage similar

crises in the future. The study aims to elucidate the concept of international governance, to examine the effects of the Coronavirus pandemic on various aspects of governance, to analyze and compare crisis management policies, and to assess the level of international cooperation during the crisis. It also seeks to identify the key actors in international governance and to propose future scenarios for the post-pandemic era. The study is based on the hypotheses that the Coronavirus pandemic constituted an unprecedented challenge to the international system established after World War II, necessitating a high degree of international coordination and generating profound impacts on global governance. To investigate the historical development of the concept of governance, the study employs the historical method, while the analytical-descriptive method is used to analyze the impact of the Coronavirus crisis on international governance and to draw conclusions.

Keywords: Coronavirus Pandemic (COVID-19), International Governance, International Crises, International Actors, International System.

ÖZET

COVID-19 PANDEMİSİ KRİZİNİN ULUSLARARASI YÖNETİŞİM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Halo Abdulmajeed Mohammed

Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Fakültesi Bölümü

Tez Danışmanı: Dr. Öğr.Üyesi Mayada Kamal Eldeen

Ağustos 2025, XI + 111 Pages

Koronavirüs (COVID-19) pandemisi, modern çağın en tehlikeli sağlık, ekonomik ve siyasi krizlerinden birini oluşturdu. Bu durum uluslararası yeni sistemin yapısındaki zayıf noktaları ortaya çıkardı. Özellikle, ülkeler arasındaki koordinasyonda yaşanan eksiklik nedeniyle ulusal tepkiler çeşitlilik göstererek krizin yönetilmesine ilişkin görüşlerdeki farklılıkları ortaya çıkardı. Bu tabloya bakıldığında sınırları aşan krizlerin yönetimini sağlayacak etkili koordinasyon mekanizmalarına ihtiyaç duyulduğunu gösterdi. Bunlara ilaveten başta (Dünya Sağlık Örgütü) (DSÖ) olmak üzere birçok uluslararası kuruluşun krizin yönetimi konusundaki eleştirilerin hedefi oldu. Bu durum ise kurumların performansının şeffaflığını artırma ve bağımsızlıklarını güçlendirme çağrılarına yol açtığı gözlemlenmektedir. Böylece uluslararası toplumun söz konusu yönetim mekanizmalarını ve bunların küresel krizlerle olan etkileşimlerini yeniden gözden geçirmeleriyle ilgili gerekliliğiyle karşı karşıya bıraktı. Bu bağlamda 2019 yılının sonlarında Koronavirüs pandemisinin yayılmasıyla daha önceden görülmemiş tehditlere karşı küresel bir koordinasyonu ve iş birliğine ihtiyacını ortaya çıktı. Bununla birlikte uluslararası kuruluşlar ortak çaba ve yönlendirmeleriyle hayati bir öneme sahip hale geldiği görülmektedir. Aslında bu durum sınırları aşan krizlerle başa çıkmak için uluslararası yönetim fikrini güçlendirdi. Bu çalışmanın ana teması ve sorunsalı olarak aşağıdaki konulardan kaynaklanarak yola çıkılmaktadır. Özellikle Koronavirüs pandemisinin uluslararası yeni sistemdeki uluslararası yönetim rolü üzerindeki etkisinin ve öneminin ne kadar etkili olduğu tartışılmaktadır? Bu sorudan hakeketle krizin uluslararası yönetim üzerindeki etkilerini ve bunun siyaseti ile ekonomik düzeydeki sonuçlarını ele alan bir dizi alt soru ortaya çıkmaktadır. Ayrıca pandeminin tehlikesinin artmasına ve etkilerinin derinleşmesine yol açan sağlık ve sosyal etkenler de dikkate alınması gerekmektedir. Bu çalışmanın önemi ise, pandeminin kamu sağlığı ve sosyo-

ekonomik dönüşümleri üzerindeki tesirini anlamak ihtiyacından ziyade benzer krizlerle başa çıkmak için güçlü kanıtlara dayalı etkili yönetim politikalarının geliştirilmesi gerekliliğini vurgulamaktan doğmaktadır. Bu çalışma, uluslararası yönetim kavramını aydınlatmayı, Koronavirüs pandemisinin yönetişimin çeşitli yönleri üzerindeki etkilerini araştırmayı, kriz yönetimi politikalarını analiz etmeyi ve bunları karşılaştırmayı hedeflemektedir. Bihassa kriz sırasında uluslararası iş birliği seviyesini değerlendirmeyi analiz etmektedir. Aynı zamanda, uluslararası yönetimdeki aktörleri belirlemeyi ve pandemi sonrası için gelecekteki senaryoları önermeyi amaçlamaktadır. Öte yandan çalışmada, Koronavirüs pandemisinin II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası sisteme daha önce benzeri görülmemiş bir meydan okuma teşkil ettiğini de vurgulamak gerekir. Bu durumun yüksek düzeyde uluslararası bir koordinasyon mekanizması gerektirdiğini ve küresel yönetim üzerinde derin etkiler yarattığını varsayan hipotezlerden hareket etmektedir. Dolayısıyla Çalışmanın, yönetim kavramının tarihsel gelişimini incelemek için tarih, bağlamda yöntemini, Koronavirüs krizinin uluslararası yönetim üzerindeki etkilerini analiz etmek ve sonuçlar çıkarmak için analitik betimleyici yöntem kullanılmaktadır..

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs Pandemisi (COVID-19), Uluslararası Yönetişim, Uluslararası Krizler, Uluslararası Aktörler, Uluslararası Sistem.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Başlık	I
Teşekkür Ve Takdir	II
Bilimsel Etik Sayfası.....	III
Jüri Kabul Ve Onay.....	IV
Abstract.....	V
Özet.....	VII
İçindekiler	IX
Kisaltmalar.....	XI
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	8
1.1. Kriz Kavramının Tanım, Özellikler ve Türleri.....	9
1.1.1. Kriz Kavramının Tanımı.....	9
1.1.2. Krizin Özellikleri, Türleri ve Aşamaları.....	12
1.2. Kriz Yönetim Anlayışı ve Önemi.....	15
1.2.1. Kriz Yönetiminin Önemi ve Aşamaları.....	16
1.2.2. Kriz Yönetimi Hedefleri ve Stratejileri.....	21
1.3. Covid-19 Pandemi Krizi Dönemi.....	26
1.3.1. Koronavirüs Pandemi Kavramı.....	27
1.3.2. Koronavirüsün Yayılma Yöntemleri.....	29
1.3.3. Koronavirüs Pandemi Döneminin Toplumlar Üzerindeki Tehditleri.....	29
1.3.4. Koronavirüsün Nedenleri ve Toplumdaki Zorlukları.....	33
1.3.5. COVID-19'un ve Sağlık Güvenliğine Etkileri.....	36
2. BÖLÜM: ULUSLARARASI YÖNETİŞİM VE YENİ ULUSLARARASI SİSTEM.....	39
2.1. Yeni Uluslararası Düzenin Niteliği ve Yönetişimin Evrimindeki Rolü	40
2.1.1. Yeni Uluslararası Düzenin Tanımı.....	40
2.1.2. Uluslararası yönetişimin yeni uluslararası düzenin geliştirilmesindeki rolü.....	44
2.2. Uluslararası Yönetişim Teorileri.....	46
2.2.1. Modern Uluslararası Kurumların Uluslararası Yönetişim Kavramının Yorumlaması.....	47
2.2.2. Küresel Yönetişimi Açıklayan Teoriler.....	48

2.3. Uluslararası Aktörler ve Yönetişim.....	55
2.3.1. Yönetişimdeki Önemli Uluslararası Aktörler.....	55
2.3.2. Küresel Yönetişim: Küresel Stratejik Bir Hedef.....	60
3. BÖLÜM: KORONAVİRÜS PANDEMİSİ VE ULUSLARARASI YÖNETİŞİM.....	65
3.1. COVID-19'un Ortaya Çıkardığı Yönetişim Problemleri.....	65
3.2. COVID-19 Pandemisi ile İlgili Uluslararası Aktörlerin Çalışmaları....	67
3.2.1. COVID-19 Salgını Yayılmasında Etkili Olan Uluslararası Aktörler.....	68
3.2.1.1 Sağlık Faktörleri.....	68
3.2.1.2. Sosyal Faktörler.....	74
3.2.2 Koronavirüs Pandemisi Sonucu Ortaya Çıkan Uluslararası Etkiler.....	75
3.2.2.1 Koronavirüs Pandemisinin Ekonomik Etkileri ve Ticaret Sistemlerindeki Etkileri.....	76
3.2.2.2. Koronavirüs Salgınının Politik Etkileri.....	79
3.3 Korona Sonrası Uluslararası Yönetişim Gereksinimleri.....	82
3.3.1. Dünya Sağlık Örgütü'ndeki Yönetişim Boşluğunun Giderilmesi....	83
3.3.2. Uluslararası Sağlık Güvenliğinin Yeniden Tanımlanması.....	84
3.3.3. Salgınlarla Mücadele Etmek İçin Genel Bir Strateji Oluşturma.....	84
3.3.4. Dünya Sağlık Örgütü'nün İç Yönetmeliklerinin Desteklenmesi....	85
3.3.5. Dünyadaki Sağlık Kurumlarının Güçlendirilmesi.....	85
3.3.6. Sağlık Verilerinin Paylaşım Sistemlerinin Geliştirilmesi.....	86
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	89
GELECEK SENARYOLARI.....	94
KAYNAKLAR.....	96
ÖZGEÇMİŞ.....	111

KISALTMALAR

KH19	Koronavirüs Hastalığı 2019
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
UPF	Uluslararası Para Fonu
EİKÖ	ekonomik işbirliği ve kalkınma örgütü
G20	veya 20 Grubu

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonraki dönemde, yeni dünya sisteminde meydana gelen değişiklikler, uluslararası ilişkiler sisteminin yeniden şekillenmesine yol açmıştı. Dünya, güç dengelerinin yönetiminde yeni bir uluslararası yönetim biçimi ile karşı karşıya gelmişti. Bu durum, Amerikanın uluslararası karar üzerindeki hakimiyetini, diplomatlık yöntemleri aracılığıyla ve uluslararası kuruluşlar üzerindeki kontrolü ile temsil etmişti. Daha sonra dünya genelini küçük bir köy haline getirmeyi amaçlayan küreselleşme terimini ortaya çıkarmıştı. Bu uluslararası ilişkilerin yeni yönlerini ve güç yönetimi uygulamalarını da gündeme getirmişti. Bu gelişmeyle birlikte ulus devletlerin odağı daha fazla uluslararası yönetim sistemine kaydı ve ulusüstü kuralları ortaya çıkarmıştı.

Dünya sistemi için bu yeni durum, ulusal hükümetleri uluslararası aktörlerin artması karşısında varoluşsal bir tehdit ile karşı karşıya bırakmıştı. Öyle ki sınır ötesi pek çok sorun ve meseleyi beraberinde oluşturarak bu sorunlarla başa çıkmak için etkileşim yasalarında köklü değişikliklerin gerektiği konusunda bir düşünceyi ortaya çıkarmıştı. Bu doğrultuda, ulusların karşılaştığı yeni durumu kontrol altına almak amacıyla uluslararası yönetişimin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı görülmektedir. Sözü edilen gelişmeler özellikle küreselleşmenin getirdiği sorunları ve sınır ötesi zorlukları ele almak için uluslararası bir çerçeve oluşturmayı hedeflemekteydi.

Bu yaklaşım, uluslararası ilişkiler alanında birçok araştırmacı ve teorisyen arasında büyük bir destek bulurken, aynı zamanda ulusal ve millî okul savunucuları tarafından reddedildi. Zira; bu durum, ulusların kimliğini, toplumların özgüllüğüne yabancı bir küresel kimlik çerçevesinde eritmekte ve devletleri kültürel, tarihsel ve hukuksal miraslarından uzaklaştırmaktadır.

COVID-19 pandemi döneminin yayılması, modern çağda uluslararası sistemin karşılaştığı en büyük zorluklardan birini oluşturmuştu. İlk kez tehdit seviyesi, insani varoluşu genel olarak etkileyen bir düzeye ulaşmıştı. Bu durum Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan insani kayıplar ve gerçekleşen soykırımlar ile karşılaştırıldığında, pandeminin coğrafi etkisi, üçüncü dünya ülkeleri ile çok gelişmiş ülkeler arasında herhangi bir ayırım yapmadan yayılmasıdır. Covid 19'un etkisi belli coğrafi sınırlar içerisinde kalmamasından dolayı tüm dünyada tehlike çanlarını çalmaya başlamasına yol açmıştır. Bu durumda özellikle tek taraflı karantina politikalarının arzu edilen sonuçlar alınamadığını da ortaya çıkarmıştı.

Pandemi sırasında uluslararası sistemin karşılaştığı en büyük meydan okuma, dünya ülkelerini siyasi duruşlarından bağımsız olarak koordinasyona ve müzakerelere yönlendirmektir. Hatta anlaşmazlıkları geçici olarak aşmak ve bu pandemiye kontrol altına almak için güvenli seviyelere ulaşmaktır. Bu süreçte uluslararası kuruluşların önemi ve bunlardan gelen uyarı, yönlendirme ve önerilere uyulması gerektiği ortaya çıkmasıyla uluslararası yönetimin yeni bir kavramının doğmasına yol açtı.

COVID-19 ile birlikte yaşanan pandemi döneminde uluslararası yönetim sistemindeki zaafiyetleri ortaya çıkardığı realiteyi vurgulamak gerekir. Çünkü ülkelerin ve uluslararası kuruluşlar arasında meydana gelen sağlık krizlerine karşı iş birliği eksikliğini gün yüzüne çıkarmıştı. Bu iş birliği eksikliği, virüsün yayılmasının artmasına ve etkili yanıtların gecikmesine yol açmıştır. Bu durum, uluslararası iş birliği mekanizmalarının güçlendirilmesi için acil bir ihtiyaç olduğunu da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu zorluklar altında, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Antonio Guterres, uluslararası hukuka dayanarak barış, güvenlik, insan hakları ile sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen yenilikçi ve destekleyici çok taraflılık çağrısında bulunmuştu. Guterres çağrısında, karar alma sürecine sivil toplumu ve diğer kesimleri dahil etmenin önemini vurgulamıştı. Bunun yanı sıra, BM Güvenlik Konseyi'nde tartışılan konular, gelecekteki küresel zorluklara etkili bir şekilde yanıt vermek için yönetim sistemlerinin reform edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunlara ilaveten (Çeşitlilik İçin İttifak) gibi uluslararası iş birliği ve mevcut kurumların güncellenmesini teşvik eden girişimler ortaya çıkmıştır. Bu girişimler, uluslararası kuruluşları, özellikle Birleşmiş Milletler'i desteklemeye odaklanarak, gelecekteki krizlere daha etkili bir şekilde yanıt sağlamak için uluslararası yönetimi güçlendirmeyi istemektedir. Guterres'in çağrısı ise COVID-19 döneminde iş birliği, bağlamında daha esnek ve etkili bir yanıt sağlayacak reformların benimsenmesini gerektiren bir uyarı olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın Problemi

Koronavirüs pandemisi, uluslararası kuruluşlar ve örgütler için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Yayılımının kontrol altına alınması, dünya genelindeki söz konusu kuruluşlarla ulusal otoriteler arasında yüksek düzeyde bir koordinasyon gerektirmiştir. Bu durum, küresel yönetişimin rolünü ve önemini mevcut uluslararası sistem bağlamında önemli ölçüde aydınlatmıştır. Pandemi, yalnızca sağlık yönetiminde ileri düzey bir yaklaşım zorunluluğu oluşturmamıştır. Aynı zamanda uluslararası yönetişimin tüm boyutlarını kapsamıştır. Bu tablo siyasi, ekonomik ve sosyal sonuçlarıyla birlikte gelmiştir. Bu noktadan

yola çıkararak, mevcut çalışmanın problemini şu ana soruya odaklandığını vurgulamak gerekir; COVID-19 salgınıyla pandemi dönemindeki süreçlerde uluslararası sistemdeki yönetim üzerindeki etkisi ne kadar derinleşmiştir? Söz konusu ana soruyla beraber ortaya çıkan alt sorular ise şu şekildedir: Bunlar;

1. Uluslararası yönetim nedir ve ortaya çıkmasını sağlayan faktörler nelerdir?
2. Koronavirüs krizinin insan toplumları ve uluslararası sistemler üzerindeki etkisi nelerdir?
3. Uluslararası yönetişimin yeni uluslararası sistemin geliştirilmesindeki etkinliği ne düzeydedir?
4. Koronavirüs krizinin yayılmasına ve sonuçlarının derinleşmesine katkıda bulunan en önemli sağlık ve sosyal aktörler kimlerdir?

5. Koronavirüs krizinin bıraktığı en önemli siyasi ve ekonomik sonuçlar nelerdir?

Çalışmanın Önemi

Bu tezin ve akademik çalışmanın önemi değerlendirildiğinde şu hususlar dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki COVID-19 pandemi döneminde küresel sağlık üzerindeki büyük tehdidin dünyada sosyal ve ekonomik değişiklikler üzerinde büyük etki oluşturmıştır. İkinci husus, uluslararası yönetişimin, dünyanın yaşadığı teknolojik gelişmeler sonrası dünya toplumları üzerinde yönetimin en iyi aracı olarak artan önemidir. Üçüncü husus ise, hükümetlerin, uluslararası kuruluşların ve politika yapıcılarının etkili politikalar geliştirebilmek için kanıtlara dayalı bilgilere ihtiyaç duymasındır. Aslında bu çalışmanın bir diğer önemi karar vericileri mevcut uluslararası yönetim yapılarındaki güçlü ve zayıf yönler hakkındaki bilgilendirmeye beraber gelecekteki krizlerle daha iyi başa çıkacak politikaların geliştirilmesine yardımcı olmasıdır. Bunlara ilave olarak uluslararası iş birliği ve diplomasiin küresel zorluklarla mücadele etmek için kritik öneme sahiptir. Bu çalışma, diplomatik çabaların ve iş birliği girişimlerinin etkinliğini vurgulamayı ve devletlerin krizlerle mücadelede nasıl bir araya geleceği konusunda öngörüler sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda mevcut çalışmada, gelecekteki araştırmalarda başvurulabilecek bir kaynak olarak tüm kütüphanelerde ve kamu kuruluşlarında önemli bir kaynak olarak sergilenmesidir. Söz konusu hususlarla birlikte bu çalışma uluslararası yönetişime ilgi duyan herkes için uluslararası sistemin büyük krizlerden nasıl etkilendiği konusunda faydalı bilgiler sunmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın Hedefleri

Bu çalışmanın ana hedefi uluslararası yönetişimin tanımını, belirleyicilerini ve ortaya çıkma nedenlerini açıklayarak COVID-19 pandemi döneminin uluslararası topluma yönelik mahiyetini ve tehlikesini ortaya koymaktır. Özellikle uluslararası yönetişimin yeni uluslararası sistem üzerindeki etkisini anlamak için önemli bir perspektif çizerek koronavirüsün yayılmasına neden olan en önemli faktörler ve nedenleri vurgulamaktır. Bu açıdan bakıldığında COVID-19'un uluslararası yönetim ve sistemin üzerinde başta ekonomik ve siyasi alanlar olmak üzere bıraktığı etkileri açıklamaktır. Bu bağlamda COVID-19 dönemi ile mücadele etmek için uluslararası yönetişimin ve uluslararası iş birliğinin rolünü değerlendirerek pandemi sonrası uluslararası yönetim için gelecekteki senaryoların hangi yöne evrileceğini vurgulamaktır.

Çalışmanın Hipotezleri

COVID-19 dönemi ve yaşanan pandemi süreci, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası sistemin karşılaştığı en büyük sorundur. Bu sorunun çözümü için oluşturulan kriz yönetiminin ne denli başarılı olduğu tartışma konusudur. Özellikle pandemi sürecinde Covid-19 aşılmasının bulunmasına rağmen salgının önüne geçilmemesi uluslararası sistemdeki yönetim kavramını tartışır hale getirmiştir. COVID-19 ile mücadele edilerek krizin kontrol altına alınması ve sınırlandırılması hususunda atılan adımlar en yüksek seviyede olsa da uluslararası koordinasyonla iş birliğini sıkılaştırılmasını beraberinde gerektirmiştir. Çünkü pandemi süreci, uluslararası yönetim sistemi üzerinde pek çok sonuç doğurmuştur.

Çalışmanın Yöntemi

Bu tez aşağıdaki yöntemler benimsenerek ele alınacaktır:

- Tarihsel Yöntem: Yönetişim kavramının tarihsel gelişim bağlamını incelemek için kullanılacaktır.
- Betimleyici Analitik Yöntem: COVID-19 krizini etkileyen faktörlerini tanımlayıp analiz etmek ve etkili sonuçlar çıkarmak için kullanılacaktır.

Önceki Çalışmalar

(Qasır ve wabu minjil 2021) tarafından yapılan *(Küresel Yönetişim: Pratik Proje ile Ütopik Hedef Arasında)* başlıklı çalışma (Qasır ve wabu minjil2, 2021, s.10). Bu çalışmanın amacı, uluslararası yönetişimin genel göstergeleri aracılığıyla analiz edilmesi ve bu gerçekliğin, iyimser bir bakış açısına dayanan modelleme ile karşılaştırılmasıdır. Bu çalışma, uluslararası yönetişimin kavramlarını ideal biçimiyle inceleyen literatür, teoriler ve belgeler

üzerinde eleştirel bir inceleme yaparak, uluslararası yönetişimin gerçek durumunu analiz etmek için analitik bir yöntemi kullanmıştır.

Çalışma, uluslararası yönetişimin, teorik literatürde yer alan idealleştirilmiş biçimi ile gerçek durumu arasında genişleyen bir uçurum olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla pratikte, bu yönetişimin uluslararası aktörler tarafından da siyasi ve ekonomik kazanımlar elde etmek için istismar edildiği görülmüştür. Bu durumun da uluslararası yönetişimin ideal seyrinden sapmasına neden olduğu belirtilmiştir.

Brahmi ve Jallab (2019) tarafından yapılan (*Afrika Birliği'nin Kıtasal Güvenlik Yönetimine Katkıları 2001-2018*) başlıklı çalışma (Brahmi & Jallab, 2019, s. 9). Bu çalışmanın amacı, Afrika Birliği'nin bölgesel bir organizasyon olarak kıtasal düzeyde barış ve güvenliği sağlama kapasitesini etkileyen en önemli zorlukları ele almak ve analiz etmektir. Bu kapasite, bölgesel güvenlik yönetişimi olarak adlandırılmaktadır. Bu nednele araştırmalarımızda, Afrika Birliği'nin bölgesel güvenlik iş birliğinin temel dayanağı olarak en önemli yapı ve işlevsel unsurları üzerinde durarak yorumlamaktır.

Bu çalışmada, Afrika Birliği'nin kıtasal güvenlik yönetişimi konusundaki rolünü incelemek için betimleyici analitik yöntem ve durum çalışması yöntemi benimsenmiştir. Bu bağlamda Afrika Birliği, özellikle konferanslar ve bölgesel güvenlik meseleleri açısından kıtasal güvenlik yönetişimi konusunda bir dizi rol üstlenme yeteneğine sahiptir. Öte yandan bu örgütlerin karşılaştığı en büyük zorlukları da öğrenmek önemlidir. Zira yönetişimin uygulanması ve güçlendirilmesi ise Afrika kıtasının güvenlik alanında bölgenin iç meselelerine dış müdahaleyi sınırlamanın bir yolu olarak öne çıkmaktadır.

Hamwtuhu (2017) tarafından yapılan (*Küresel Yönetişim Altında Güvenlik: Çevre ve Sağlık Üzerine İki Durum Çalışması*) başlıklı çalışması (Hamwtuhu, 2018, s. 11). Bu çalışmanın amacı doğrultusunda uluslararası yönetim aktörleri tarafından üretilen söylemin güvenlikle ilgili meseleleri kapsayıp kapsamadığını araştırılması oldukça ehemmiyetlidir. Çünkü uluslararası yönetim sisteminin incelenmesi için kullanılacak mekanizmaları tanımak öncelikli olması gerekmektedir. Bu nedenle gerçek deneyimlere dayanarak uluslararası yönetim ile güvenlik arasındaki bağlantılarının araştırılması elzemdir. Bu çalışma, ontolojik ve epistemolojik yaklaşımlar bağlamında sistem ve içerik analizi ile rol analizi yaklaşımlarından faydalanmıştır. Bu çerçeveden dikkat edildiğinde uluslararası yönetişimin, sağlık ve terörizm sorunları gibi küresel güvenlik belirleyicileriyle yüzleşme konusunda önemli roller üstlenebileceği bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca,

uluslararası yönetim aktörlerinin güvenlikle ilgili zorluklara olan ilgisinin beklenen düzeyde olmadığı sonucuna varılmıştır.

Polban (2015) tarafından yapılan (*Avrupa Birliği'nin Küresel Güvenlik Yönetişimine Medeni Bir Güç Olarak Katkısı*) başlıklı çalışma (Bolban, 2015, s. 7). Bu çalışmanın sorunsalı, Avrupa Birliği'nin küresel güvenlik iş birliği, koordinasyon ve organizasyondaki etkinliği ile verimliliği üzerine odaklanmaktadır. Çalışmada, güvenlik politikalarının küresel düzeyde oluşturulmasına ve Avrupa Birliği'nin bu süreçteki rolü dikkate alınmıştır. Betimleyici analitik yöntem kullanılarak Avrupa Birliği'nin medeni bir güç olarak hangi durumlarda etkin ya da geri adım attığına dair bulgular ortaya konmuştur.

Söz konusu çalışma, Avrupa Birliği'nin küresel güvenlik iş birliği içindeki etkinliği ile ilgili bazı çelişkilerin çözümü için önerilerde bulunmuştur. Bu çalışma, Afrika Birliği'nin kıtasal güvenlik yönetimi konusundaki katkılarına ışık tutarak, güvenlik için iş birliği ve koordinasyonun güçlendirilmesine yönelik girişimlere vurgu yapmaktadır. Afrika'nın güvenliğini sağlama ve koruma amacına hizmet eden mekanizmaları destekleyen bu modelin uygulanması ise çalışmanın önemli katkılarından birini oluşturmaktadır.

Santiso (2011) tarafından yapılan (*Uluslararası Yönetişim ve Yardımın Etkinliği: Dünya Bankası ve Koşulları*) başlıklı çalışma (Santiso, 2011, s. 1). Bu çalışmanın ana amacı, Dünya Bankası'nın uluslararası yönetim süreçlerindeki rolünü ve bu bağlamdaki politikalara etki eden en önemli aktörleri incelemektir. Sözü edilen araştırmada, uluslararası yönetimle ilgili Dünya Bankası'na ait mevcut verilerin analizinde eleştirel bir yaklaşım benimsenmiştir. Neticede Dünya Bankasının ekonomik alanda uluslararası yönetişimin referans olarak kabul edilse de ancak politikalarının büyük güçlerin, özellikle de ABD'nin baskılarından etkilendiği söz konusudur.

Falkner (2011) tarafından yapılan (*Uluslararası Yönetişim - Resmi Olmayan Aktörlerin Etkisi*) başlıklı çalışma (Falkner, 2011, s. 1). Bu çalışma, uluslararası ilişkiler sistemindeki resmi olmayan aktörlerin etkisinin artmasında uluslararası yönetişimin rolünü araştırmıştır. Çalışmada, Avrupa Birliği'nden 48 kişi ile yapılan bir anket yoluyla betimleyici analitik yöntem ve anket metodolojisine dayanmıştır. Araştırmada, ekonomik ve medya aktörlerinin güncel uluslararası politikadaki etkili unsurlar olduğunu ortaya koymuştur.

Önceki Çalışmaların Özetlenmesi ve Yorumlanması

Önceki çalışmalar, uluslararası yönetim konusunu çeşitli değişkenler ve aktörlerle olan ilişkileri çerçevesinde ele almış; bu bağlamda kavrama yönelik bütüncül bir yaklaşım

sergilemişlerdir. Ancak bu çalışmalar, uluslararası yönetim ile küresel yönetim kavramları arasında belirgin farklar ortaya koymakta ve bu iki kavramı çoğu zaman ayrı düzlemlerde değerlendirmektedir. Mevcut çalışma, söz konusu literatürden yararlanmakla birlikte, betimleyici analitik yöntemi temel alarak konuyu daha geniş bir perspektiften ele almaktadır. Özellikle COVID-19 pandemisiyle birlikte uluslararası yönetim anlayışında meydana gelen dönüşümleri tarihsel bir kesit olarak incelemesiyle dikkat çekmektedir. Çalışma, yalnızca sağlık yönetimi bağlamındaki etkilerle sınırlı kalmayıp, ekonomi, toplumsal yapı ve uluslararası ilişkiler gibi farklı sektörlerdeki yansımaları da kapsamlı biçimde analiz etmektedir. Bu çalışma, mevcut literatüre özgün bir katkı sunarak, pandemi sonrası döneme ilişkin olası gelecek senaryolarını analiz etmekte ve bu senaryoların uluslararası yönetim mekanizmaları üzerindeki muhtemel etkilerini çözümlemektedir. Bu bağlamda çalışma, yalnızca mevcut durumu betimlemekle kalmayıp, aynı zamanda geleceğe yönelik analitik bir çerçeve oluşturarak ilgili literatürdeki bilgi boşluklarını doldurmayı hedeflemektedir. Araştırmanın akademik açıdan en önemli katkısı ise, uluslararası ilişkiler sisteminde salgın hastalıkların yönetimine ilişkin yapısal eksiklikleri ortaya koymasındır.

Çalışmanın Yapısı

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünde kriz yönetimini ele alarak kriz kavramını, özelliklerini ve türlerini kapsayan bilgiler sunulmaktadır. Öte yandan söz konusu bölümde kriz yönetimi kavramını ve önemini incelemektedir. Tezin ikinci bölümünde, uluslararası yönetim ile yeni uluslararası sistem arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Böylece uluslararası yönetimi açıklayan teorileri tartışmakta ve uluslararası aktörlerin yönetimdeki rolünü incelemektedir. Üçüncü bölümde ise, COVID-19 pandemi döneminde uluslararası yönetim üzerindeki etkilerini ele alarak krizde yer alan uluslararası aktörlerden başlayarak pandeminin yönetim üzerindeki sonuçları incelemektedir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise bu teze ilişkin sonuçlarda varılan veriler ve öneriler sunulmaktadır.

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kriz Yönetimi Nedir?

Hayatın bir parçası olan krizlerin birbirini takip etmesinin mevsimlerin değişimi gibi olup, bu olgular insanın gelişim sürecinin temel bir parçasını oluşturmakta ve yeteneklerinin gelişimine katkıda bulunmaktadır. Krizler, başlangıçtan beri hayatta kalma ve refahın en belirgin unsurlarından biri olmuştur. Zamanla onlarla başa çıkma yöntemlerimiz gelişmiş ve krizler bizimle paralel olarak evrim geçirerek günümüzde de devasa ve çok çeşitli şekillere ulaşmıştır. İlk dönemlerdeki krizlerle günümüz koşullarındaki krizler arasında farkların olduğunu belirtmek gerekir. Bu sebeple, ilk dönemlerdeki krizler doğal olaylarla, yani kuraklık, buzul erimesi ve sel gibi olgularla ilişkilendirilirken coğrafi olarak sınırlı kalmış olmalarıdır. Günümüz krizleri ise coğrafi sınırları aşmaktadır. Mevcut krizler genellikle insan müdahalesiyle çıkan ve coğrafi sınırları aşarak etkisini artırma sonucunda yayılmaktadır. Başka bir tabirle coğrafi sınırların ötesine geçmektedir.

Tarihin uzun satırları en önemli olayların, değişimlerin ve devrimlerin esasen krizlerden etkilendiğini göstermektedir. İnsan ilişkilerinin tarihine bakıldığında, değişimi şekillendiren ardışık krizlerin bir sonucudur. Bu durum, insanlığın yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır ve göz ardı edilemez. Tüm krizlerin ve zorlukların olmadığı bir medeniyet gelişimine ulaşabileceğimiz düşüncesi yanlıştır. Tüm krizlerden kaçınmak neredeyse imkansız bir durumdur. Bunun yanı sıra enerjimizi yenilemek ve dünyanın çevresel dayanıklılığını artırmak için bazı krizlere yöneldiğimiz söylenebilir. İnsanların kapasitesini aşan bir doğal felaketin meydana gelmesi kaçınılmazdır ve bazı çatışmaların ani bir şekilde gelişmesi kontrol dışıdır. Bununla birlikte doğaya karşı koymak ya da yaşamın rekabetini ve çelişkisini durdurmak da mümkün değildir. Böylece bazı krizleri önleyerek ve diğerlerinin etkilerini azaltarak krizleri yönetmek için mantıklı politikalar izleyebiliriz. Mantıklı ve akılcı hedef, krizin meydana gelmesini önlemek; eğer kriz meydana gelirse, kayıpları azaltmak için etkili bir şekilde başa çıkmaktır. Belki de tecrübelerden faydalanarak ortaya çıkan zayıflıkları güçlendirecek bir noktaya dönüştürerek sorunun gelecekte tekrarlanmaması sağlanabilir. Bu konu iki başlık altında ele alınacaktır; İlk başlık kriz kavramının tanımı, özellikleri ve türlerini ele alırken, ikinci başlık ise kriz yönetimi, aşamaları, türleri ve en önemli stratejilerini inceleyecektir.

1.1. KRİZ KAVRAMININ TANIMI

Krizler genel manada gelişmesine rağmen özleri aynı kalmaktadır. Bu açıdan bakıldığında (kriz)kelimesinin kökeni, antik Yunan tıbbına dayanmaktadır. Burada hastalığın gelişiminde belirleyici bir dönüm noktasını ifade etmekte, hasta için iyileşme veya ölüm ile ilişkilendirilmektedir. Bu tanımla bir süre içerisinde gerçekleşmektedir ve krizin belirtileri hastanın vücudunun içindeki çatışmalardan kaynaklanan semptomlar olarak ortaya çıkmaktadır (Azubaydi, 2010, s. 17). Bu terim, 16. yüzyılda tıbbi sözlüklerde kullanılmaya başlanmış, 17. yüzyılda siyasi edebiyatta taraflar arasındaki gerginlik düzeyinin yükselmesini ifade etmek için kullanılmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde, ciddi sorunların ortaya çıkması veya toplumun ilişkilerinde siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmelerde keskin bir dönüm noktası olarak kullanılmaya başlamıştır (El- Isavi, 2003, s. 15).

Bu bağlamda Amerikan (Webster) sözlüğüne geri döndüğümüzde, krizi acil ve ciddi bir durumla tanımlayan, hızlı bir müdahaleyi gerektiren tanımların aksine yeni bir durumun ortaya çıkmasına neden olacak şekilde köklü bir değişiklik gerçekleştirir. Bu durum ise zorlayıcı sonuçlar ve etkiler doğurabilir (Al-Mara'ul, 2014, s. 21). Ayrıca kriz, köklü ve sık meydana gelen bir değişim sırasında dağılmaya veya korku durumuna yol açan bir zaman olarak tanımlanmıştır. Bunlara ilave olarak tahmin edilmesi zor koşullardaki bir dönüşüm noktası olarak tanımlanmaktadır. Bu da ilgili taraflar hazırlıksız veya bu durumu aşma gücünden yoksunsa istenmeyen sonuçlara yol açabilir. Ayrıca, bazıları tanımlarda negatif ve pozitif karşıt yönler odaklanarak bir dönüşümün karar gerektiren bir noktası olarak değerlendirmiştir. Bu durum ise olumlu ya da olumsuz yeni tutumları gerektirmektedir (Al-Mara'ul, 2014, s. 25).

1.1.1. Kriz Kavramının Tanım

Krizlerin varlığı, insanın dünya üzerindeki varlığıyla ilişkilidir ve bu yalnızca günümüz dönemine özgü bir özellik değildir. Çünkü başlangıçtan beri var olmuştur. Bu durum, Kuran-ı Kerim’de birçok farklı noktada vurgulanmıştır. Ayrıca bu konuyu detaylandıran birçok kitap ve araştırma bulunmaktadır. İnsanlık tarihi açısından değerlendirildiğinde ilk kriz, Havva’nın Adem’i yasak elmayı yemeye ikna etmesi sonucu meydana gelmiş ve bu onların cennetten çıkarılmasına yol açmıştır (Jawad, 2006, s. 12). Yönetim ve siyaset düşüncesi, 1960’ların ortalarında krizlerin tanımı, özellikleri, türleri, ortaya çıkma nedenleri, sonuçları ve nasıl yönetileceği konusuna odaklanmaya başlamıştır.

Kriz terimi ve yönetimi ile başa çıkma şekilleri gelişmiş, devletin ani krizler ve acil durumlara (doğal afetler ve savaşlar gibi) başa çıkmadaki rolü öne çıkmıştır.

Kriz kavramını tanımlamada çeşitli görüşler ve çabalar ortaya çıkmış; araştırmacılar ve ilgililer değişik yönler yönelmiş ve herkes kapsamlı bir tanım sunma çabasında olmuştur. Krizin doğasını tanımlama meselesi karmaşık ve kapsamlı bir kavram olmasından dolayı zorlaşmıştır. Zira kriz, modern toplumlarımızda kapsamlı bir kavram haline gelmiştir; yaşamın tüm yönlerini, kişisel krizlerden uluslararası krizlere kadar etkilemektedir. Krizler dünyası, inkâr edilemez bir gerçek olup, insan hayatının ve kuruluşların ayrılmaz bir parçası haline gelen boyutlara, özelliklere ve nedenlere sahiptir. Gerçekten de bu krizlerle başa çıkmak için etkili yollar geliştirme konusunda ciddi şekilde düşünülmelidir. Bu tablo da olumsuz sonuçları azaltma amacını taşımaktadır. Bir grup araştırmacı, krizleri farklı bakış açılarıyla tanımlamıştır. Bu durum dengesizlik ile karakterize edilen geçişsel bir durum olarak tanımlanmış ve köklü değişikliklere yol açan olayların geleceğini belirleyen bir dönüşüm noktası olarak görülmüştür. Bu değişiklikler hem daha iyiye hem de daha kötüye doğru değişimlere yol açabilir. Örgüt içinde çalışma dinamiklerinde köklü bir değişimi temsil eden ve istikrarsızlık durumu olarak kabul edilmektedir (Fink, 1986, s. 76).

Bazı akademik çalışmalara göre kriz, büyük bir tehlike veya zorlu bir mücadele dönemi olarak tanımlanırken ne zaman olacağı da zor tahmin edilebilecek büyük ve şiddetli bir durum olarak da tanımlanmaktadır (El-Khudari, 1990, s. 60). Bir ilişkide çatışma unsurları durumun köklü bir değişim tehlikesi taşırsa veya barıştan savaşa geçiş gibi olağan ilişkilerin dışındaki durumlarda kontrol sağlamak zorlaşır (El- ‘Amari, 1993, s. 26). Olağan davranışların aniden değişmesi, huzursuzluk ve menfaatlerin tehdit altında olmasına yol açarak istikrar üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Genel olarak kriz, beklenmedik bir olay bireyin veya toplumun genel yönetimiyle ilgili geniş ya da derin etkiler taşıyan bir durumdur (El-Seyid, 2007, s. 27).

Muhtarü’s-Sahâh sözlüğü, krizi yoğunluk ve kuraklık veya sıkıntı durumu olarak tanımlamaktadır. Burada her yol iki dağ arasına sıkışmış bir şekildedir ve savaşla dolu bir tehlike bölgesidir (Auda, 2005, s. 11). Öte yandan ise NATO’nun tanımına göre kriz, “öncelikler, değerler, çıkarlar ve hedefler için tehdit oluşturan ulusal veya uluslararası bir durumdur.” (Demir, 2020).

Kriz ayrıca, kurumun hazırlığına bakılmaksızın önlenemeyen olumsuz bir olay olarak tanımlanmakta; bu durum, kurumun yok olmasına veya en azından ciddi zararlar görmesine

yol açabilmektedir (Albrecht, 2008, s. 9). Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde “kriz” kelimesi, “bir toplumun, bir kuruluşun, bir ülkenin ya da ülkeler arasındaki zorlu dönem, bunalım ya da sıkıntı” olarak tanımlanmaktadır. Ancak, kriz kelimesi en kısa biçimiyle beklenmedik koşullarda ortaya çıkan ve hızlı bir yanıtla çözülmesi gereken durumları ifade etmek için kullanılmaktadır. (Karadağ, 2019, s.2)

Ekonomik açıdan kriz, ekonomik büyüme sürecinin kesintiye uğraması ve üretim düşüşüne yol açması ya da gerçek büyüme oranının beklenenden daha az olması olarak tanımlanmaktadır. Yönetimsel açıdan ise, kriz karar alıcının meseleleri veya gelecekteki yönelimleri kontrol etmede zorlukla karşılaştığı bir durum olarak ifade edilmektedir. Bu durumda da olaylar birbiri ardına gelişir ve nedenler ve sonuçlarla iç içe geçer. Bu durum, faaliyetleri, itibarı, imajı ve ilişkileri için bir tehdit oluşturarak, kamuoyunu da etkileyebilir (Halidi, 2017, s. 9).

Kriz, karşılaşılan idari varlığın geleceğiyle ilişkili kritik ve belirleyici bir an olarak kabul edilir. Bu durumda karar alıcının karşılaştığı ağır bir yükümlülük onu büyük bir kararsızlığa sevk edebilir. Zira kendisini belirsizlik ve bilgi eksikliği içinde kararlar almak zorunda kalırsa sonuçların birbirine karışmasına yol açar. Bu sürekli çöküş krizden doğacak gelişmelerin belirsizlik seviyesini artırmaktadır (Jadallah, 2010, s. 6). Öte yandan, kriz, olağan davranışların aniden değişmesi olarak tanımlanabilir. Burada bir dizi etkileşim meydana gelir ve bu durum devletin temel değerlerine veya çıkarlarına doğrudan tehdidi meydana getirir. Bu krizin patlak vermesini önlemek amacıyla belirsizlik koşullarında hızlı kararlar alınmasını gerektirmektedir (Barton, 1993, s.2).

Kriz, tüm sistemi somut bir şekilde etkileyen bir bozulma olarak kabul edilir; ayrıca bu sistemin dayandığı temel varsayımlara da tehdit oluşturmaktadır. Kriz genellikle şok, zaman baskısı, bilgi eksikliği ve maddi ile insani tehditler gibi faktörlerle karakterize edilmektedir. Prosedürel açıdan kriz, bir gerginlik ortamı ve yeni olumlu veya olumsuz tutumlar ortaya çıkaran karar alınmasını gerektiren dönüşüm noktası olarak tanımlanmaktadır. Örnek vermek gerekirse, 1962 yılında kriz yönetimi terimi uluslararası ilişkiler alanında ilk defa Küba krizinin ABD ve Sovyetler Birliği arasında yaşanan füze krizi sırasında görülmüştür. Sözü edilen krizin büyük güçler arasında gerilimin artması ve nükleer savaşa sürüklenme korkularını tetiklemiştir. Bu Küba krizi, kriz yönetimi ile ilgili yeni bir bilim dalının oluşmasına sebep olmuştur (El-kaysi, 2019, s. 103).

William Quant'nın, Virginia Üniversitesi'nde Siyasi Bilimler Bölümü'nde emekli bir profesör, araştırmacı ve yazar olarak tanınmaktadır. Daha önce, Brookings Enstitüsü'nde dış politika çalışmaları programında kıdemli araştırmacı olarak görev yapmış ve Richard Nixon ve Jimmy Carter yönetimlerinde Ulusal Güvenlik Konseyi'nde görev almıştır. Ayrıca, Camp David anlaşmalarıyla Mısır ile İsrail arasındaki barış antlaşmasına giden müzakerelerde aktif rol oynamıştır. Uzmanlık alanları arasında Cezayir, Mısır, İsrail, Filistin ve barış süreci yer almaktadır. Quant'a göre Kriz yönetimi; krizi kontrol altına alma ve büyümesini azaltmaya yönelik bir dizi eylem olarak tanımlanmaktadır; bu yönetim süreci, kontrolü kaybetmeden ve savaşa sürüklenmeden kaçınmak için önemlidir. Kriz yönetiminde başarının, karşı tarafa esnek ve akıllıca baskı uygulamak ya da istikrarı korumak için tavizler vermek arasında denge sağlama yeteneğinde yattığını düşünmektedir (El- Isavi, 2003, s. 38).

1.1.2. Krizin Özellikleri, Türleri ve Aşamaları

Kriz, dengesizlik ve gerginlik ile karakterize edilen geçişsel bir durumu temsil eder ve olayların seyrini köklü bir şekilde etkileyen bir dönüm noktası oluşturur. Krizin özellikleri ve türleri, ortaya çıktığı bağlama ve yarattığı etkilere bağlı olarak değişir. Ayrıca, krizlerin birçok türü ve farklı aşamaları vardır. Dolayısıyla bu durum krizin niteliğini, sonuçlarını ve detaylarını etkiler.

Krizin özellikleri ve niteliklerinden bazıları; acil durumlarla artan bir şekilde yüzleşmeyi gerektirir. Belirsizlik durumu ve bilgi eksikliği hâkimdir. Zaman baskısı ve hatasız hızlı kararlar alma gerekliliği vardır. Çünkü hataları düzeltmek için zaman yoktur. Bu nedenle olaylar üzerinde kontrol eksikliği ve bunları yönetme kapasitesinin azalmasıdır. Olayların ani ve büyük bir hızla gelişmesi ile varlığın çöküşü ya da karar vericinin itibarının ve onurunun zarar görmesi gibi çıkarlar ve hedefler için büyük bir tehdit şeklinde tanımlanır (Muhammed, 2011, s. 50).

Krizlerin türleri, kaynaklarına göre çeşitlenir ve şunları içerir (El-Razm, 1995, s. 29):

1. İnsandan Kaynaklanan Kriz: Bu, doğrudan insan müdahalesi sonucu ortaya çıkan krizleri ifade eder. Askeri işgal tehditleri, uçakların, gemilerin ve rehinelere kaçırılması gibi terör eylemleri ve kamu huzursuzluklarını kapsar. Ayrıca çevre kirliliği gibi radyoaktif ve kimyasal sızıntılar, büyük yangınlar, uçak, tren ve büyük gemi kazaları gibi ulaşım kazalarını da içerir. Bunlara ek olarak insan faaliyetlerinden kaynaklanmayan doğal Krizler ise Depremler, volkanlar, kasırgalar, sel felaketleri, kuraklık ve su kaynaklarının azalması

gibi doğal afetleri kapsar. Dahası bireylere veya mülklere yönelik gibi saldırılarda, bireyleri veya mülkleri hedef aldığı anda meydana gelir.

- Saldırının Amacı: Talep belirlemeden uçakları havaya uçurmak gibi terörist bir amaç içerebilir ya da bir krizi sona erdirmek için belirli talepler dayatmayı hedefleyen bir şantaj olabilir.

- Olayın Yeri: Krizler, belirli bir yerlerde meydana gelebilir, örneğin bir uçağın yakıt almak üzere bir havaalanına iniş yapması gibi, ya da olay yeri önceden belirlenmiş olabilir. Bununla beraber krizin kaynağı bakımından ise, bir ülkede belirli motivasyonlarla siyasi veya farklı kökenlere dayanan olaylardan kaynaklanabilir (El-Şa'lan, 2002, s. 87). Kriz matrisleri, farklı kriz türlerini belirlemekte ve bunların tekrarlama seviyesini anlamakta yardımcı olmuştur. Her bir kriz için uygun önleyici ve düzeltici tedbirleri belirleyerek karar vericinin destekleyici araçlar ile hazırlıklı olmasını sağlamıştır.

Bu konuya ilişkin aşağıdaki matrislerde öne çıkan krizle ilgili dört alanın bir görünümü bulunmaktadır (Muhammed, 2011, s. 54-55).

1- Geleneksel krizler: Matrisin birinci maddesi sınıflandırıldığında ve öngörüldüğünde bir nitelik ortaya çıkarır, etkileri belirli bir şekilde tanımlanabilir. Bu tür krizler, tehlikeli teknolojik sistemlerin kullanılmasından kaynaklanır ve yanlış bir şekilde karmaşık hale gelebilir. Örneğin kimya fabrikalarındaki patlama kazaları gibi. Nadir olsa da, doğal ya da sosyal felaketler de geleneksel krizler olarak sınıflandırılabilir. Bu krizlerin olasılıkları, önleme maliyetleri, muhtemel zararlar ve bunlarla birlikte gelen kayıplar ve siyasi sonuçları genellikle bilinir, tahmin edilmesi ve yönetilmesi kolaydır. Belirli ve test edilmiş karşı tedbirlerle yönetilebilir ve etkilenebilir. Bu tür krizlerin meydana gelme sıklığı ve bunlarla başa çıkma konusundaki birikim sayesinde, müdahale ve uygulama hızlı bir şekilde gerçekleştirilir. Geleneksel krizler benzer olmasa da entegre bir kalite ve kriz yönetim sistemi uygulanarak, nitelikli personel ve etkili ekipmanlar hazırlanarak, ilgili kriz etkinlikleri ve prosedürlerinin uygulanmasında etkili eğitim ve organizasyon sağlanarak önlenabilir.

2- Beklenmedik krizler: Matrisin ikinci maddesi sınıflandırıldığında ve geleneksel krizler gibi tahmin edilmesi zor olan nadir krizlerdir. Yangın krizleri bunlara örnek verilebilir. Bu krizler, etkilenmeye karşı hassas kabul edilir. Bu tür krizler, anormal niteliklere sahip teknolojik sistemlerin kullanılması veya doğa koşullarından kaynaklanır ve yüksek bir tehlike tehdidi oluşturur. Önleyici tedbirlerin uygulanması zor olsa da, krizlerin ortaya çıkışını

tahmin edemediğimiz için, iyi bir hazırlık ile tekrar eden kazaların risklerini azaltabiliriz. Kriz gerçekleşmeden önce nedenleri hakkında bilgi alışverişi yapmak, acil durum ekiplerini eğitmek ve zor görevlerle etkili bir şekilde başa çıkabilmeleri için donatmak gerekir. Beklenmedik krizler meydana geldiğinde hızlı bir yanıt alabilmek için karar vermede merkeziyetçiliğin ortadan kaldırılması gereklidir. Şiddetli krizler ise etkilenmesi zor olan, inatçı ve esnek olmayan krizlerdir. Bu krizlere nükleer patlamalar, depremler ve stadyumlarda kalabalık ve izdiham kazaları örnek gösterilebilir. Bu krizler geleneksel sınırları aşar ve başa çıkmak için yenilikçi ve bilinmeyen yöntemler gerektirir; bu da özellikle ilgili devletler ve organizasyonlardan ortak bir çaba gerektirir.

3- Siyasi krizler: en tehlikeli ve en nadir krizler arasındadır; öngörülemezlik ve sınırlı etki gücü bir araya gelir, terör saldırıları bu krizlere örnek gösterilebilir. Bu krizler aniden ortaya çıkar ve hızlı değişim ile sınırlı deneyim ile karakterizedir, bu da hazırlık ve yanıt verme işlemini zor bir hale getirir. Bu tür krizler, bilinmeyen ve yetersiz önlemler gerektirir. Bu durumun nötralize edilmesi veya önlenmesi zor olduğu için etkin bir güvenlik organizasyonunun ve uzman grupların oluşturulmasının önemini gösterir.

Krizlerin aşamaları, doğasına göre farklılık gösterir bazı krizler, meydana geleceği tahmin edilemeyen aşamalardan geçerken, bazıları başlangıçtan itibaren gözlemlenebilir ve takip edilebilir. Bazı araştırmacılar, kriz aşamalarının farklı bakış açılarına göre değiştiğini savunurken, bazı aşamalarda hemfikir olup diğerlerinde farklılık gösterirler. Araştırmacılar, krizlerin aşamaları konusundaki görüş ayrılıklarına rağmen, içerik üzerinde uzlaşmışlardır. Krizin aşamaları ve gelişimleri çeşitlilik gösterirken, beş temel aşamadan oluştuğu üzerine odaklanılmıştır. Doğum aşaması, büyüme aşaması, olgunluk aşaması, gerileme aşaması ve kaybolma aşaması (El-Hudari, 1993, s. 72-75). Ayrıca, farklı dört aşama modeli olarak da belirlenmiştir. Bunlar ise şok aşaması, kriz inkar aşaması, kriz kabul aşaması ve uyum aşamasıdır (Muhammed, 2011, s. 52).

Bu çerçeveden bakıldığında her kriz maddi, etik, medya ve siyasi gibi farklı açılardan analiz edilebilir. Bu durumda çok sayıda yönü ve boyutu temsil eden bir ağ oluşturur. Krizler genellikle üç birbirine bağlı yön ile ilişkilidir: olay hakkında bilgi aktarımını içeren medya krizi, mağdurlara ve etkilenenlere tazminat sağlanması ile ilgili yerel kriz ve etkilenen bireylere psikolojik destek sunmaya odaklanan psikolojik kriz. Ayrıca, teknik krizler olay yerinin güvenliğini sağlama ve uygun teknik çözümler bulma ile ilgilidir. Bu üç tür kriz

birbiriyle çok yakından ilişkilidir. Çünkü teknik krizlerin çözümü büyük ölçüde hem medya hem de yerel kriz yönetimine bağlıdır (Szpirglas, Acquier, Gand, 2005, s. 9-11).

1.2. KRİZ YÖNETİMİ ANLAYIŞI VE ÖNEMİ

Kriz yönetiminin kuruluşlar, hükümetler ile toplumlar üzerinde olumsuz etkiler yaratabilecektir. Hatta beklenmedik zorluklara ve olaylara etkili veya düzenli bir yanıt sunmayı amaçlayan stratejik bir süreçtir. Kriz yönetimi, krizlerin olumsuz etkilerini azaltmayı ve hızlı bir şekilde toparlanma yeteneğini artırmayı hedefleyen stratejik güvenlik ve planlama stratejisinin temel bir parçasıdır.

Kriz yönetimi terimi, devletin ani kamu felaketlerine ve acil durumlara (depremler, sel felaketleri, salgınlar ve kapsamlı savaşlar gibi) karşı koyma rolünden ortaya çıkmıştır. Bu kavram daha sonra kamu ilişkileri ve uluslararası ilişkiler alanlarında belirgin bir şekilde gelişmiştir. Bu terim 1962 yılındaki Küba Füze Krizi gibi uluslararası acil durumlarla başa çıkmada dış politikanın yönetimini ifade etmeye başlamıştır. Devlet daireleri ve kuruluşlar, karşılaştıkları acil problemleri çözmek ve görevlerini yerine getirmek için bu terimi benimsemeye başlamışlardır (El-'Amari, 1993, s. 63).

Kriz yönetimi, insan bilimleri alanında modern bir disiplindir ve günümüzde birçok ani değişikliğe tanık olunmuştur. Bu değişiklikler, uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeydeki olağanüstü durumları kapsamaktadır. Bu bağlamda, kriz yönetimi disiplini, kurumun varlıklarını ve mülklerini koruma, gelir elde etme yeteneğini sürdürme ile birlikte, bireyleri ve çalışanları çeşitli risklerden koruma olarak tanımlanmaktadır (Jadallah, 2010, s. 26).

Kriz yönetimi, kurumun itibarına, kârlılığına veya pazardaki sürekliliğine ciddi şekilde tehdit oluşturan iç ve dış problemler için organizeden ve düzenli bir planlama ve hazırlık sürecidir. Kriz yönetimi, krizlerin tamamen oluşmasını önlemek için kullanılır. Bu süreç, planlama ve eğitim üzerinde yoğunlaşan, istemli bir süreç olarak kabul edilir. Krizleri tahmin etmek, iç ve dış nedenlerini tanımak ve etkilenen tarafları belirlemek amacıyla tasarlanmıştır. Ayrıca, krizleri önlemek veya başarılı bir şekilde karşılamak için mevcut tüm imkânları ve kaynakları kullanmayı hedefler; böylelikle istikrar sağlanır ve tehditler ile risklerden kaçınılır. Gelecekte krizlerle başa çıkma yöntemlerini geliştiren yeni deneyimler edinmek amacıyla dersler çıkarılabilir (Şuman, 2002, s. 23).

1.2.1. Kriz Yönetiminin Önemi ve Aşamaları

Kriz yönetimi, yönetim stratejilerinin temel bir parçasıdır; zira krizlerle başa çıkmak özel becerilere sahip yöneticileri gerektirir. Bu beceriler arasında cesaret, dayanıklılık, denge, yaratıcı düşünme, iletişim ve diyalog yetenekleri bulunur. Kriz yönetimi bilimi ve krizlerle başa çıkmak için gerekli tekniklerin geliştirilmesi, altmışlı yıllarında başlamıştır. Bu terimin adlandırılması konusunda tartışmalar ortaya çıkmış ve bazıları bu durumu "krizlerin işlenmesi veya krizlerle başa çıkma olarak adlandırmış; buna rağmen kavram, "kriz yönetimi olarak kabul edilmektedir ve yönetim kavramından türemiştir; bu da kriz gelişmelerini bilimsel araçlar kullanarak kontrol etmeyi ifade eder (El-Seyid, 2002, s. 113).

Bu bağlamda geçmişte kriz yönetimi fikri var olmasına rağmen bu isimle anılmamıştır. Bu fikir kritik durumlarla başa çıkma konusundaki pratik insan deneyimlerinde somut bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu uygulamalar insanın krizlerle başa çıkma ve zorlu durumlarla yüzleşme becerisini yansıtan gerçek seçeneklerdir. Bu da yaratıcılığını ortaya çıkarmasına fırsat verir. Yazarlar ve araştırmacılar, kriz yönetimi kavramı için farklı tanımlar sunmuşlardır. Bu tanımlar kendi bakış açılarına ve düşünce arka planlarına dayanır. Kriz yönetimi, beklenen krizlerin yerlerini ve yönlerini tahmin etmek için gerekli bilgileri elde etmeye, bu durumlarla başa çıkmak için uygun bir ortam yaratmaya ve krizin seyrini faydalı olabilecek bir şekilde değiştirme olarak tanımlanabilir. Bazıları krizlerin ortaya çıkmasını önlemek amacıyla önlenebilir durumlar için plan yapmayı ve öngörülen krizlere hazırlıklı olmayı içeren bir süreç olarak görür. Bu sonuçları kontrol eden veya zararı sınırlayan bir sistemi benimser. Diğerleri ise onu krizlerden önce planlama ve tahmin yapması sonrasında ise, krizlerin nasıl yönetileceği ve etkilerinin nasıl azaltılacağıyla ilgili uygun yöntemlerle ele alınmasını içeren kapsamlı bir yönetim işlevi olarak değerlendirir (El-Araji, 2000, s. 777).

Genel olarak, kriz yönetimi, karar vermek için uygun bilgi ve verileri araştırmaya ve kullanmaya dayalı makul bir yönetim olarak tanımlanır. Bu süreç planlama, organizasyon, yönlendirme ve kontrol ile duygusal etkileşimlerden kaçınmayı içerir. Başarılı kriz yönetiminin unsurları, önemli birkaç boyuta dayanır. Bu unsurlar (Tritz, 2001, s. 86) şu şekilde şu şekildedir; krize hızlı ve anlık bir yanıt verilmesi. Sürekli ve açık bilgi akışı. İçerik açısından dürüst ve tutarlı mesajların izlenmesi. Mağdurlara karşı merhamet ve insanî empati gösterilmesi. Son olarak da eğitim almış resmi sözcünün görevine net bir şekilde odaklanmasıdır. Bu bağlamda (Lukaszewski, 1999, s. 19) kriz yönetimi şu temel unsurlara işaret etmektedir: Bunlar; ilgili yöneticilerin önceden yetkilendirilmesi, zaman ötesi bir kriz

yönetim stratejisinin geliştirilmesinde kritik bir rol oynar; bu durum uygulamayı hızlandırır. Kesin kararların alınması; zira krizler beklenmedik bir hızla gelir, bu da etkili bir yanıt ve olumlu birikimler gerektirir. Yönetimin kriz öncesi gelişmeleri, kriz anı ve sonrasındaki uygun davranışı; bu, kuruluşun itibarını hızlı ve dikkatli bir şekilde yeniden kazanmak için gereklidir. Söylemlerde ve eylemlerde insanî bir yön; yöneticilerin mağdurlara nazik ve empatik bir şekilde yaklaşmaları gerekmektedir. Mağdurlarla ve doğrudan etkilenenlerle doğrudan ve kişisel bir etkileşim kurarak rakipler ve medya üzerindeki baskıları azaltmak ve organizasyonun itibarına yeniden güven kazandırmak. Ayrıca krizlere yanıt verme ve yönetme stratejik unsurları ile kriz yönetimi unsurları (Trtiz, 2001, s. 84) tarafından da belirlenebilir. Bu unsurlar; ilk olarak kriz sırasında iletişimle bağlantılı olan medya yönü ve bilgi yönüdür. Diğerisi ise krizin insanî boyutuyla ilgili psikolojik yön; burada davranış, iletişimin önündedir.

Kriz hızlı bir yanıt gerektirdiği için yanıtın başlangıçtan itibaren teknik, medya ve psikolojik olarak doğru, hızlı ve istisnai olması gerekir. Bu, mağdurların öfkesinin kontrol altına alınması, olumsuz izlenimlerin azaltılması ve geniş kapsamlı medya örtüsüne ihtiyaç duyulmasının önlenmesi için önemlidir. Bu da hem medya hem de psikolojik krizlerin şiddetini azaltır. Bu unsurlar kısaca ele alınacaktır. Kriz yönetimini istenilen şekilde gerçekleştirmek için birkaç temel aşamadan geçmektedir:

1- Kriz öncesi aşaması: Bu aşama krizin gerçekleşmesinden önce şöyle düzenlenir:

A. Kurumun geçmiş deneyimlerine ve iş sektöründeki edinilmiş deneyimlere dayanarak potansiyel krizlerin belirlenmesi; ayrıca sezgisel his ile, potansiyel krizler kuruma göre değişkenlik göstermektedir.

B. Potansiyel krizlerin, gerçekleşme olasılığı ve kurum üzerindeki finansal maliyetlerine göre sıralandığı bir liste oluşturulması.

C. Kriz yönetim ekibinin kurularak, eğitim, deneyim ve gözlemle birleşen deneyime sahip liderlerden oluşması; bu ekip kriz anında bir araya gelerek kurum üzerindeki olumsuz etkileri azaltmaya çalışacaktır.

Kriz yönetim planı hazırlanması, kriz anında alınacak önlemleri detaylandırmalıdır. Plan, çeşitli potansiyel krizlerle başa çıkacak şekilde ayrıntılı olmalı ve bu sürecin hazırlanmasında uygulayıcı yöneticiler ve kriz yönetim ekibi üyeleri yer almalıdır. Erken planlamanın önemi, krizler anında insanların nasıl başa çıkmaları gerektiğini düşünmelerinin zor olmasındadır.

2- Kriz yönetim aşaması: Bu aşamada, krizin nedenleri belirlenir, çalışanlar ve süreçler üzerindeki etkileri değerlendirilir ve zararların en aza indirilmesini amaçlayan çözümler geliştirilir. Ayrıca, kamuoyunun neler olup bittiği ve alınan kararlar hakkında bilgilendirilmesi sağlanır; bu, müşteriler, tedarikçiler, ortaklar, düzenleyici hükümet kurumları ve ticaret çevreleriyle iletişimi içerir.

3- Kriz sonrası aşaması: Bu aşamada, krizle ilgili derslerin çıkarılmasına odaklanılır. Bu süreç, olan bitenin analiz edilmesini ve planların, politikaların ve çalışma yöntemlerinin geliştirilmesine yardımcı olabilecek yönlelere odaklanmayı içerir. Ayrıca kriz yönetiminin başka aşamaları da bulunmaktadır ve bunlar aşağıdaki adımlarla temsil edilmektedir (El-Saud, 2007, s. 76). Bunlardan

- krizden korunma: Krizlere yol açabilecek tüm senaryoları ve olası değişkenleri keşfetmeyi; dolayısıyla bu krizlerle baş etmek için gereken çözümleri ve önlemleri erken bir şekilde aramayı içerir.

- adım hazırlık aşaması, kaçınılmaz durumlarla mücadele için ilgili birimin hazırlanmasını sağlamayı ve istenmeyen olaylara karşı etkili bir şekilde tepki verebilir hale gelmesini hedefler.

- adımı krizin varlığını kabul etme: Krizin varlığı tanındığında, bu erken kabul sayesinde gelecekte birçok potansiyel sorundan kaçınılabılır.

- krizi kontrol altına alma ve başa çıkma: Bu aşama, krizlere karşı hazırlık ve teçhizata dayanır; yöneticilerin bu aşamada sakin ve etkili kararlar alması gerekir. Son adım ise, krizden yararlanma: Bu aşamada yönetim organının, krizden önceki durumdan daha iyi bir şekilde her şeyi yeniden düzenleme yeteneği belirginleşir; böylece durum, krizden önceki halinden daha iyi bir noktaya gelebilir.

Krizleri etkili bir şekilde yönetmek için dikkate alınması gereken ve araştırmacıların üzerinde yoğunlaştığı birkaç temel faktör bulunmaktadır. Bunlar arasında en öne çıkanlar şunlardır; bilimsel metodoloji: Krizle başa çıkmanın bilimsel temellere dayanması gerekir; bu konuda kesinlikle taviz verilmemelidir. Krizle başa çıkmanın tüm aşamaları bilimsel bir yöntemle yürütülmelidir (El-Khudari, 1990, s. 112). Krizsel durumu değerlendirme: Krizin nedenlerini ve gelişimini kapsamlı bir şekilde analiz etme, krize yol açan ve destekleyen kuruluşları belirleme ve bunlar hakkında gerekli bilgileri toplama ile ilgili bir süreçtir (El-Razim, 1995, s. 33). Yeterli yedek kapasite: Krizi verimli bir şekilde karşılayabilmek için gereken tam hazırlık ve yeterli kaynakların sağlanması gerekmektedir, herhangi bir eksiklik

veya yetersizlikle baş edebilmek için. Vatandaşları bilinçlendirme: Krize karşı alınan önlemleri ve vatandaşların nasıl destek olabileceklerini açıklayan kapsamlı bir medya kampanyası gereklidir (El-Şa'lan, 2002, s. 41). Prosedürlerin basitleştirilmesi: Kriz durumlarında zaman oldukça önemlidir; bu nedenle prosedürleri basitleştirerek hızlı bir şekilde yanıt verilmesi gerekmektedir. Özel müdahale ekipleri oluşturma: Farklı krizlerle başa çıkmak için hızlı bir şekilde müdahalede bulunabilecek ve bu krizlerin gereksinimlerini anlayabilen iyi eğitilmiş özel takımların kurulması zorunludur (Abdul Wahab, 2003, s. 78).

Bunlara ilave olarak yetki devri: Kriz ekibindeki herkese görevlerini etkin ve hızlı bir şekilde yerine getirebilmeleri için gerekli yetkilerin verilmesi. Medya planının kullanılması: Medyanın kamuoyunu yönlendirme ve davranışları şekillendirme konusunda büyük bir rolü vardır; bu nedenle dikkatli ve bilinçli bir şekilde kullanılmalıdır. Hukuki ve resmi destek sağlama: Bu destek, kriz yönetiminin başarısı için hayati önem taşımaktadır ve gereken önlemlerin uygulanması için gereklidir. Deneyim kullanma: Önceki deneyimlere ve birikmiş bilgilere dayanmak, daha doğru ve hızlı kararlar alınmasına katkıda bulunabilir.

Krizlerin türlerini sınıflandırma ve etki değerlendirmesi konusunda görüşler farklılık göstermektedir. Bununla birlikte, krizler aşağıdaki gibi ayırt edici kategorilere ayrılabilir: (tekrarı - şiddeti - etkisi - yoğunluğu - boyutları...).

1- Krizin tekrarı: Tekrar, krizlerin sınıflandırılmasında en önemli faktörlerden biridir. Nihai olarak, periyodik olarak meydana gelen krizlerin belirtilerinin gözlemlenmesi ve önlenmesi mümkün olsa da herhangi bir yönetim kurumu - ister birey, ister kurum, ister devlet olsun - tamamen kaçınılamaz. Tekrar, şu şekilde sınıflandırılabilir (Luoma & Verhoeven, 2017, s. 223):

- **Periyodik tekrar eden krizler:** Krizlerin tekrar etmesi beklenmektedir; bu nedenle, yayılma ve büyüklükleri hakkında kesin bir tahminde bulunmak zor olsa da, ekonomik krizler gibi periyodik olarak meydana gelen krizler buna örnektir. Bu krizler, ayrıca üretim güçlerindeki dengesizlikler nedeniyle meydana gelen durgunluklardan da kaynaklanabilir.

- **Periyodik olmayan krizler:** Bu krizler rastgele ve beklenmedik bir şekilde meydana gelirler ve ekonomik döngü gibi tekrarlayan periyodik nedenlerle bağlantılı değildir, bu nedenle tahmin edilmeleri zordur. Periyodik olmayan krizler, genellikle önceden haber verilmeden meydana gelen çok sayıda faktör sonucu oluşur; örneğin, kötü hava koşulları veya iklim değişiklikleri gibi krizler.

2- Krizlerin Şiddeti: Krizin etkisinin gücü ve sonuçlarından kaynaklanan kayıpların büyüklüğü, krizlerin etkisine ve potansiyeline bağlı olarak krizlerin sınıflandırılmasını ifade eder. Krizler temel olarak iki türe ayrılabilir (Reshad, 2011, s. 90-91):

- **Yüzeysel Krizler:** Bu krizler nispeten tehlikesiz kabul edilir. Çünkü ani bir şekilde ortaya çıkıp hızla sona ererler. Bu krizler genellikle asılsız dedikodalar gibi tetikleyicilerden kaynaklanır. Örneğin yapay gıda krizi gibi.

- **Derin Krizler:** Bu krizler, şiddetli doğası ve etkilenen kurum üzerindeki derin etkileri dolayısıyla en tehlikeli kriz türlerinden biri olarak kabul edilir. Bu krizler tamamen göz ardı edilirse kurumu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakabilir.

3- Krizlerin etkisi: Krizlerin etkisi, krizin ne ölçüde bir etki yarattığını tanımlar ve krizin meydana geldiği kurum üzerindeki büyüklük ve etkinliği dikkate alınarak, iki ana türe ayrılabilir (El-Sayrifi, 2008, s. 48-49). Bunlardan birinci sınırlı etki eden krizler, bu tür krizler belirli koşullardan kaynaklanır ve genellikle etkilenen kurum üzerinde belirgin bir etki bırakmadan meydana gelir. Örneğin, belirli bir gıda maddesinin kıtlığı krizinde, piyasada tamamen değiştirilebilecek bir alternatif mevcutsa bu kriz sınırlı etki gösterir. Diğerleri ise önemli krizler, bu tür krizler kurumun performansı üzerinde temel bir etkiye sahiptir. Onun hayati ihtiyaçları ve vazgeçilmez taleplerinden mahrum kalmasına yol açar. Bu tür krizlerin göz ardı edilmesi ya da önemsenmemesi mümkün değildir. Bu durumun devam etmesi durumunda zorlayıcı ve yıkıcı sonuçlar doğurabilir. Su, yakıt veya gıda eksikliği gibi krizler bu kategoriye girer.

4-Krizlerin boyutları: Krizlerin boyutları fiziksel ve manevi seviyelerde çeşitlilik gösterir ve bu da çok boyutlu bir yelpazeye yol açar (Al-Sayrifi, 2008, s. 48). Bunlar fiziksel krizler, manevi krizler ve çift yüzlü krizlerin algı boyutu gibidir. Bu bağlamda krizler ayrıca dış dünya ile olan bağlarına göre sınıflandırılabilir (Darbo & Zurawska, 2017, s. 169). Bunlar yerel etkiye sahip küresel krizler, dış etkiye sahip yerel krizler ve sadece yerel krizler olarak belirtilebilir. Dolayısıyla kriz türlerinin çeşitliliğinin krizleri bilimsel ve mantıklı bir şekilde ele alacak doğru kararlar verebilecek bireylerin eğitilmesini gerektirir. Ayrıca mevcut çalışmanın, krizin nedenlerini analiz etme, alternatifleri inceleme ve bu krizlerden çıkış için uygun alternatifin seçilmesi konusunda eğitim gerektirdiğini vurgular.

1.2.2. Kriz Yönetimi Hedefleri ve Stratejileri

Kriz yönetiminin amacı, krizi ortadan kaldırmak değil, onu kontrol altına almaktır. Kriz yönetimi, doğru kararları zamanında alabilme yeteneğini ve baskı altında net düşünebilme becerisini gerektirir. Kriz yönetiminin amacı, yapının esnekliğini artırmak ve kriz zamanlarında gerekli kararları zamanında alabilme kapasitesini sağlamaktır. Ancak kriz yönetimi sadece bir karar alma süreci değildir. Aynı zamanda alınan kararların uygulanması sürecini de kapsar. Ayrıca kriz yönetiminin siyasi bir yönü de vardır. Çünkü kriz yönetimi, resmi ve siyasi otoritelerin krizlere karşı direnç ve dayanıklılığını ölçmeye yardımcı olur (Özcan,2021, s.4),

Kriz yönetiminin genel amacı, değişen kriz koşullarına hızlı ve etkili bir şekilde yanıt vermek. Etkilerini önlemek veya azaltmak için öngörülen ve olası krizlere hazırlık yapmak ve doğal dengeyi yeniden oluşturmak için gerekli desteği sağlamaktır. Kriz yönetimi hedefleri, kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası hedefler olarak üç ana gruba ayrılmaktadır. Herhangi bir krizin yönetiminde temel noktalar şunlardır (Cannaerts, 2020, s.115): Mevcut ve olası tehdit kaynaklarını analiz etme ve tahmin etme bilimsel yeteneğini artırmak, krizin etkisini azaltmak için mevcut kaynaklardan azami düzeyde yararlanmak, krizin organizasyonu ve yönetiminden sorumlu paydaşların işlevlerini belirlemek ve bir operasyon merkezi oluşturmak, hazırlık ve müdahale için bilimsel yetenekler ve maddi kaynaklar sağlamak, krizlerin bireyler ve topluluklar üzerindeki olumsuz ve zararlı etkilerini azaltmaya odaklanmak, kriz alanlarında yaşamları ve mülkleri korumak ve dönem boyunca acıyı azaltmak ve doğal yaşamı yeniden sağlamak için yeniden kazanma adımları ve prosedürleri uygulamak olduğu ifade edebilir.

Öte yandan kriz öncesi hedeflere dikkat edildiğinde şu noktalar ön plana çıkmaktadır. Bunlar krizleri tahmin etmek ve erken uyarı sinyallerini tespit etmek için bir mekanizma oluşturmak, hızla değişen kriz koşullarına hızlı ve etkili bir yanıt vermek, felaket ve kriz türlerini analiz edip sınıflandırarak en uygun planı belirlemek, aktif bir ekonomi bağlamında krizlerle başa çıkma konusunda kapsamlı bir vizyon geliştirmek ve tehditleri önlemek ve düzeni ve istikrarı yeniden sağlamak için eylemler belirlemek olduğunun altını çizmek gerekir.

Bunlara ek olarak kriz anındaki yönetim hedefleri durumu kontrol etme ve etkilerini azaltmak için kritik kararlar alma gerekliliğine odaklanmaktadır. Farklı kriz boyutları arasında çabaları organize etmek ve koordine etmek, en az kayıpla hızlı bir şekilde üstesinden gelmek ve

mücadele etmek amacıyla gereklidir. Bununla birlikte kriz sonrası hedefler ise, kriz yönetimi hedefleri, krizin işlenmesi ve sona ermesine yönelik hedefleri içermekte, kriz sürecinin başlangıcından itibaren tüm yönlerini belgelemeyi amaçlamaktadır.

Krizlerin etkin bir şekilde yönetilmesi için bir dizi temel gereksinim sağlanmalıdır (Fink, 2002, s.122):

- A. Kriz yönetiminin gerektirdiği çeşitli faaliyetler arasında entegrasyon sağlamak.
- B. İlgili tüm seviyeler ve uzmanlıklar arasında işbirliği ve katılıma dayalı bir yönetim iklimi geliştirmek.
- C. Krizlerin doğası ve şiddetine göre organizasyon yapısını ayarlamak ve yeniden şekillendirmek için örgütsel esnekliğin sağlanması.
- D. Bilgilerin hızlı bir şekilde değişimini sağlamak için etkili bir iletişim ağı geliştirmek.
- E. Kriz yönetimi, iç ve dış boyutları göz önünde bulundurarak yapılmalı, iç ve dış yönetim üzerinde yoğunlaşmalıdır.
- F. Kriz yönetimi, idari işlevlerin ve işlevsel aktivitelerin etkin bir şekilde yürütülmesini sağlayacak kapsamlı bir vizyona ihtiyaç duyar.
- G. Kriz yönetimi için iyi eğitilmiş bir ekip bulunmalı, ek olarak kayıpları azaltmak için hızlı hareket etme planı ve krizle ilgili söylentiler ve yanlış bilgilerin üstesinden gelmek için iç hazırlık yapılmalıdır.
- H. Kriz hakkında tüm olası senaryoları incelemek ve analiz etmek, kriz ile ilgili sürprizleri azaltma amacı taşır.

Bununla beraber kriz yönetimi için belirli stratejiler izlenilmekte ve bunlar arasında geleneksel stratejiler bulunmaktadır. Sözü edilen geleneksel stratejiler sırasıyla şunlardır (kasimi, 2019, s.3).

- İnkâr stratejisi: Sorumlu kişi, herhangi bir krizin olmadığını ilan eder ve mevcut durumu en iyi şekilde gösterir. Bu yaklaşım, baskıcı otoriter sistemlerde benimsenir.
- Kriz Bastırma Stratejisi: Kurum, krizin temel unsurlarının yollarını kapatarak otoritesini ve baskıcılığını gösterir.
- Kriz Çalışma Grupları oluşturma Stratejisi: Krizle ilgili paydaşlar hakkında bilgi eksikliği olduğunda, ana unsurları belirlemek için benimsenir.
- Kriz Azaltma Stratejisi: Kurum, krizi kabul eder ve ciddiyetini azaltıp kontrol altında tutulduğunu vurgular.

- Kriz Boşaltma Stratejisi: Krizle ilgili güçlerle mücadele ederek, karmaşasının derecesini anlamayı sağlar.

-Kriz Güçlerini İzolasyon Stratejisi: Krizin ana sahnelerinden uzaklaştırılması, ana aktörlerin belirlenmesi ve dışlanması ile gerçekleştirilir.

- Kriz Havalandırma Stratejisi: Krizin yatıştırılması amacıyla yan çıkışlar sağlanarak baskı ve çatışmaların azaltılması hedeflenir.

- Kriz Bastırma Stratejisi: Kriz güçleri ile açık ve sert bir karşılaşmayı içerir; güçlerle doğrudan mücadele edilir. Dolayısıyla, bu strateji diğer kavramlarla tam bir zıtlık oluşturur; burada esas olarak krizi tetikleyen güçlere karşı mücadele edilir ve bu, onlara finansal destek veya teşviklerin yasaklanması yoluyla gerçekleştirilir; ayrıca destekçileriyle iletişimlerinin engellenmesi sağlanır.

Modern kriz yönetimi stratejileri ise aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir (kasimi, 2019, s.4-5):

1. Yol Değiştirme Stratejisi: Kontrol altına alınması zor olan şiddetli krizlerle başa çıkmak için bireyleri meydan okumaya teşvik etmek için kayıpları telafi etmek amacıyla kullanılır.

2. Kriz Parçalama Stratejisi: Krize yol açan tüm faktörlerin detaylarını anlamaya dayanır; çelişkili çerçeveleri ve potansiyel faydaları belirleyerek, krizin etkisini çözülmesi mümkün parçalara ayırır, bu da büyük ve tehlikeli krizleri uygun hale getirir.

3. Kriz Sınırlandırma Stratejisi: Krizin kapsamını sınırlama ve gücünü kaybettiğinde dondurma üzerine odaklanır. Bu, krizdeki katılımcı güçlerin taleplerinin dikkate alındığı ve resmi kanallar (sendikalar ve partiler gibi) aracılığıyla onlarla müzakere yapıldığı sindirilebilir bir aşamaya ulaşmayı içerir.

4. Kriz Boşaltma Stratejisi: Krizlerle başa çıkmanın alışılmadık yollarından biridir. Belirli bir tema etrafında toplanır ve bu konu üzerinde bir uzlaşmaya ulaşılmadığı takdirde, krizin ortaya çıkmasına neden olan baskının hafifletilmesi zorlaşır.

5. Tüketim İhtiyatı Stratejisi: Hammaddeye ihtiyaç duyan sanayi kuruluşları tarafından, hammadde sıkıntısıyla başa çıkmak için kullanılır.

6. Demokratik Katılım Stratejisi: Bireysel özgürlüklerin bulunduğu topluluklarda kullanılır; krizin ciddiyetini ve nasıl başa çıkılacağını belirler, ayrıca topluma üye bireylerin krizlerle başa çıkma görevlerini tanımlar.

7. Kriz Kendiliğinden Yok Etme Stratejisi: Krizin kuruluşu büyük bir tehdit oluşturduğu durumlarda kullanılır ve kriz unsurlarını ve tetikleyicilerini geleneksel olmayan yollarla çözmeyi hedefler.

8. Yanıltıcı Bolluk Stratejisi: İdari yapıyı tehdit eden şiddetli krizlerle başa çıkmak için kullanılır; panik durumu yaratarak krizin tetikleyici unsurlarını harekete geçirir.

Krizleri ele alma yöntemleri çeşitlilik göstermekte ve stratejiler, krizin gerçekleştiği bağlama, uygulanabilir politikalar ve mevcut olanaklara, ayrıca krizin kendine özgü şartlarına bağlı olarak değişmektedir. Krizlerle başa çıkmanın genel yöntemleri üç ana başlık altında toplanabilir: zorlayıcı müzakere, uzlaşma müzakeresi ve ikna müzakeresi. Bu yöntemler birbirleriyle alakalı gibi görünmese de, her biri farklı kriz koşullarıyla karşılaşmakta, gerçekte ise bu yöntemler kriz yönetimi araçları olarak değerlendirilmektedir. Her biri kendi özel koşullarına göre uygulanmaktadır. Bu yöntemler şu şekilde ele alınmaktadır:

Zorlayıcı Müzakere (Baskı): Devletler, karşı taraf üzerinde baskı kurma çabaları sırasında zorlayıcı bir yaklaşım sergileyebilirler. Ancak burada, bu baskının kendi çıkarlarına zarar verecek şekilde bir felakete yol açmaması önemlidir. Baskı yaparak muhalefet tarafında kazanımlar elde etmek için kullanılır. Ancak devletlerin bu baskının aşırıya kaçmaması ve çıkarlarına zarar vermemesi gerekmektedir. Baskı, açık bir tehdit veya yumuşak bir tehdit yoluyla gerçekleştirilebilir. Birinci yöntem açık tehdit, tehlikenin üst düzeyde belirgin olduğu ancak esnek olmayan bir tehdittir. İkinci yöntem ise, ekonomik yaptırımlar veya ambargo uygulamaları gibi davranışsal bir yöntemle baskının artırılmasıdır (Nasr, 2008, s.246).

Uzlaşma Müzakeresi: Her iki tarafın da bazı taleplerden vazgeçmesini gerektirerek denge sağlamak ve krizi tatmin edici bir biçimde çözmek amacıyla kullanılır. Bu yöntem, krizin tırmanmasına neden olabilecek maliyetlerin devletin yükünü aşmakta olduğu durumlarda, tırmanmanın istenmeyen maliyetlere yol açtığı durumlarda veya devletin tırmanma yoluyla amaçlarına ulaşamaması durumunda tercih edilir (Alawi, 2006, s.39-47).

İkna Edici Müzakere Yöntemi: Kriz yönetiminde en uygun yöntem olarak kabul edilmektedir. Çünkü tek bir yönetime bağlı kalmak genellikle beklenen hedefleri elde etmez. Zorlayıcı bir yaklaşım, karşı tarafın inat etmesine yol açabilir ve bu da krizin daha da tırmanmasına neden olur. Öte yandan, yalnızca uzlaşmacı müzakerelere başvurmak, devletin çıkarlarına zarar verebilecek tavizlerin verilmesine yol açabilir. Bu nedenle krizleri yöneten

liderlerin farklı yöntemleri uyumlu bir şekilde harmanlaması gerekmektedir; bu da "bütünleştirici müzakere" olarak adlandırılmaktadır (Nasr, 2006, s. 246).

Yukarıdaki gelişmeler bağlamında krizlerin kavramının ve özelliklerinin çeşitlendiğini ve değiştiğini, bu kavramın geçirdiği dönüşümlere ve dünyanın karşılaştığı krizlerin doğasının evrimine bağlı olarak geliştiğini gözlemlenmektedir. Ayrıca, bu krizlerin devletler ve toplumlar üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak farklı sonuçlara yol açabileceği görülmektedir. Krizin dengesizlik ve gerilim durumu ile karakterize edilmesi, onun seyrini ve etkisini etkileyen dönüşüm noktaları oluşturur. Bu nedenle krizler, şiddetlerine ve çeşitlerine göre sınıflandırılmaktadır.

Bu durum, etkili bir kriz yönetimini gerektirir; bu da bir dizi faktör ve ölçüt ile ilişkilidir. Kriz yönetimi ile ilgili olanların belirlediği hedeflere ulaşmak amacıyla gerçekleştirilen stratejiler aracılığıyla etkilenmektedir. Bu, kriz öncesi, sırası ve sonrası belirli hedeflerin varlığını açıklar; çünkü her aşamadaki etkileşim, diğer aşamalardan farklıdır ve belirli, net hedefler ve özellikler taşıyan stratejiler içinde çalışmak gereklidir. Ayrıca bu bölümün temalarını incelenmesi sonucunda uluslararası krizlerin incelenmesinin önemi ortaya çıkmaktadır; çünkü bu, uluslararası politikayı ve uluslararası toplumda hakim olan ilişkilerin doğasını anlamamanın bir aracıdır. Uluslararası kriz anlarında devletlerin birbirleriyle nasıl etkileşimde bulunduğunu, siyasi eğilimler, ekonomik gerginlikler veya askeri çatışmalar aracılığıyla ortaya koymaktadır.

Uluslararası krizleri çözmek için kullanılan çeşitli yöntemlerin, her krizin doğasına ve koşullarına göre değiştiği ortaya çıkmıştır. Bu yöntemlerden en önemlileri arasında, devletlerin düşmana zorlayıcı bir biçimde baskı yaptığı zorlayıcı müzakere bulunmaktadır; devlet, baskının kendi çıkarlarına zarar vermemesi için dikkatli olmalıdır. Ayrıca, iki tarafın bazı taleplerden ödün vererek uzlaşma sağladığı uzlaşmacı müzakere mevcuttur; bu yöntem, tarafların dengeyi sağlaması ve krizi herkes için tatmin edici bir şekilde çözmesi üzerine kuruludur. Bunun yanında, en iyi ve en yaygın çatışma çözüm yöntemlerinden biri olarak bilinen ikna edici müzakere yani "bütünleştirici müzakere" de mevcuttur.

Uluslararası krizlerin barışçıl yöntemlerle çözümünün önemi, küresel istikrarı sağlamak için kritik bir unsur olmasıdır; bu yöntemler silahlı çatışmaların önlenmesinde, insan ve ekonomik kayıpların azaltılmasında ve günümüzde devletler ile uluslararası kuruluşlar arasında iş birliğinin artırılmasında hayati bir rol oynamaktadır. Bu nedenle

müzakere ve diyalog araçları, çatışmaların çözümünde temel araçlar haline gelmiştir; şiddet ve askeri güç ile geleneksel yöntemlere dayanmaktan ziyade.

Kriz yönetimi bilgisi, ülkeler arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin anlaşılmasını pekiştirmekte, aynı zamanda bu krizlerin oluşumuna neden olan unsurların tanınmasına yardımcı olarak gelecekteki krizlerin öngörülmesi ve gerekli önleyici tedbirlerin alınmasında faydalı olmaktadır. Ayrıca, uluslararası krizlerin incelenmesi, devletlerin bu krizlerin doğasını anlamalarına ve diğer ülkelerin deneyimlerinden faydalanmalarına yardımcı olmaktadır; bu durum bu devletlerin gelecekteki krizlerini etkin ve verimli bir şekilde yönetme yeteneklerini artırmaktadır.

1.3. COVID-19 PANDEMI KRİZ DÖNEMİ

COVID-19 pandemi dönemi, insanlığın modern çağda karşılaştığı en büyük krizlerden biri olarak kabul edilmektedir. Söz konusu pandemi, 2019 yılının Aralık ayında Çin'in Hubei eyaletindeki Wuhan şehrinde başlamış ve hızla dünya genelinde yayılarak halk sağlığı, ekonomi ve toplumlar üzerinde geniş kapsamlı etkilere yol açmıştır (Saad & Zahran, 2020, s. 38).

Yeni tip koronavirüsün, enfekte kişilerin öksürmesi, hapsirması ya da hatta normal nefes almakta salgıladığı küçük damlacıklar aracılığıyla bireyler arasında hızlı ve kolay bir şekilde yayılan bir hastalığa neden olmuştur. Bunun sonucunda, virüs dünya genelinde hızla yayılarak acil ve koordineli bir yanıt gerektiren küresel tehdide dönüşmüştür. Pandemi, insanların günlük yaşamlarının tüm yönlerini etkileyecek şekilde gelişmiştir. Çoğu ülkede uygulanan koruma önlemleri ve kısıtlamalar, ekonomik faaliyetlerin duraksaması veya yavaşlamasıyla birçok endüstri ile işletmeler üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır. Bu tablo ekonomilerin daralmasına ve iş fırsatlarının azalmasına/kaybedilmesine neden olmuştur (Ekonomik ve Sosyal Konsey, 2020, s. 7).

Koronavirüs pandemi dönemi, insanlık için büyük zorluklar ve felaketler olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda da, aşılar, biyoteknoloji ve sağlık hizmetleri gibi alanlarda küresel iş birliği ve yenilik için bir fırsat sunmuştur. Hükümetler, uluslararası kuruluşlar, bilim insanları ve dünya toplumu, pandemiye ile mücadele etse de etkilenenlere destek sağlamışlar ve halk sağlığını güçlendirmeye dönük önemli çabalar harcamışlardır.

Epidemiler (bulaşıcı bir hastalığın kısa sürede hızla yayınlanması anlamında gelmektedir) büyük kitlerlerin veya nüfusun etkilendiği çeşitli ülke veya kıtalarda yayıldığında ortaya çıkar. COVID-19 pandemisi de o tür epidemilerden biri olarak kabul edilmiş ve dünya bu salgınla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Pandemi, Dünya Sağlık Örgütü tarafından ele alınan diğer epidemilerden farklıdır; çünkü bir salgın, birçok ülkede veya geniş bir coğrafi alanda yayıldığında bir pandemi olarak adlandırılır. Pandemi, hastalığın küresel ölçekte yayılması anlamına gelmektedir. Bazıları, bu konuda bilgi saklaması gerektiğini düşünseler de virüsün doğası, kaynağı ya da yayılma nedenleri konusunda farklı görüşler ve tartışmalar ortaya çıkmıştır. Virüslerin bir kısmı, hayatta kalmak ve çoğalmak için çevresel değişikliklere uyum sağlama yeteneğine sahiptir (Zaid, 2022, s. 13).

1.3.1. Koronavirüs Pandemi Kavramı

Yeni tip koronavirüs, Aralık 2019'da Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkmış ve hızla Asya'daki diğer ülkelere yayılmıştır. Ardından Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'ya, sonrasında ise Afrika ve Latin Amerika'ya ulaşmıştır. Dünya Sağlık Örgütü, 11 Mart 2020'de virüsün dünya genelinde insanların etkilendiği bir küresel salgın haline geldiğini duyurmuştur. Yeni tip koronavirüs, daha çok COVID-19 olarak bilinir ve dünya genelinde 6 milyondan fazla insanın enfekte olduğu bildirilmiştir. Bu sebeple Amerika Birleşik Devletleri'nde 1.8 milyondan fazla vaka yaşanmıştır. Dünya genelinde ölüm sayısı, Dünya Sağlık Örgütü'nün tahminlerine göre 15 milyonu aşmış olup, bu sayı ABD'de 103 bin olarak kaydedilmiştir. Johns Hopkins Üniversitesi'nin Mayıs 2020 sonlarında yaptığı istatistiklere göre, Birleşmiş Milletler ve Dünya Sağlık Örgütü, pandeminin neden olduğu küresel ekonomik sıkıntıdan ötürü Afrika'daki yüz binlerce çocuğun ve 3 milyondan fazla insanın hayatını kaybetme olasılığına karşı uyarıda bulunmuşlardır. Bu pandeminin yayılması sonucunda aşırı yoksulluk içinde yaşayan insan sayısının milyonlarla artabileceği öngörülmüştür (Zahran & Munir, 2020, s. 6).

Koronavirüsler, insanlarda birçok hastalığa neden olan büyük bir virüs ailesine aittir; örneğin, soğuk algınlığı ve Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS-CoV) ile Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS-CoV) gibi hastalıklara yol açmaktadır. Yeni tip koronavirüs (SARS-CoV-2) daha önce tanımlanmayan ve bilinmeyen yeni bir suş olarak kabul edilmektedir. Uluslararası Virüs Sınıflandırma Komitesi, 11 Şubat 2020 tarihinde

yeni virüsü Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS-CoV-2) nedeniyle ortaya çıkan Koronavirüs 2 olarak adlandırdığını duyurmuştur. Bu isim, virüsü genetik olarak 2003 yılında Şiddetli Akut Solunum Sendromu pandemisine neden olan koronavirüs ile ilişkilendirmek amacıyla seçilmiştir. Komite ve Dünya Sağlık Örgütü, bu virüs tarafından neden olunan yeni hastalığın resmi adının "COVID-19" olduğunu açıklamıştır (El-Duraydi, 2020, s. 16).

Öte yandan yapısal olarak koronavirüs, virüsün genetik materyali olan ribonükleik asit (RNA) içeren bir protein kabuğundan oluşmaktadır. Diğer koronavirüslerde olduğu gibi virüs, virüsün yapısının oluşumuna katkıda bulunan dört farklı protein türünden oluşmaktadır. Bunların arasında virüsün yüzeyinde bulunan ve ona ayırt edici bir taç şeklini veren diken benzeri çıkıntıları oluşturan S proteini yer almaktadır. Araştırmalar, yeni tip koronavirüste genetik mutasyonlar meydana geldiğini ve bu mutasyonların, amino asit dizilimindeki değişiklikler sonucunda virüsün yapısında değişikliklere neden olduğunu göstermiştir. Bu değişiklikler, virüsü insan hücrelerinde ACE2 reseptörleri ile bağlanmasını sağlayan proteinlerin yüzeyindeki diken benzeri çıkıntılar aracılığıyla bağlanmasını kolaylaştırmıştır. Bu değişiklikler, virüsün o reseptörler ile bağlantı kurma yeteneğini artırmıştır. Virüsün bağlanma bölgesinde meydana gelen mutasyonlar, onun yarasadan insanlara geçişini sağlayacak şekilde evrimleşmesini kolaylaştırmış olabilir (Al-Dreidi, 2020, s. 17).

COVID-19 semptomları arasında ateş, yorgunluk ve kuru öksürük bulunmaktadır. Bazı hastalar burun tıkanıklığı, baş ağrısı, konjunktivit, boğaz ağrısı, ishal, tat veya koku kaybı, cilt döküntüleri veya el ile ayak parmaklarında renk değişikliği gibi belirtiler yaşayabilirler. Genellikle bu semptomlar hafif olup, yavaş bir şekilde ortaya çıkar. Bazı kişiler, sadece çok hafif semptomlar göstererek enfekte olabilirler (Dünya Sağlık Örgütü, 2020, s. 1). Çoğu insan hasta olmaksızın iyileşmektedir. Ancak, bazı COVID-19 hastalarının semptomları şiddetlenebilir ve nefes alma zorluğu gibi komplikasyonlar gelişebilir. Yaşlılar ve yüksek tansiyon, kalp veya akciğer hastalıkları, diyabet veya kanser gibi diğer sağlık sorunları olan kişiler arasında ciddi komplikasyonlar riski artmaktadır ve bu durum ölüme yol açma ihtimali oldukça yüksektir.

Hastalık, virüsü taşıyan bir kişi tarafından küçük damlacıkların bir diğer kişiye ulaşması yoluyla yayılmaktadır; bu damlacıklar, bir kişi öksürdüğünde, hapşırdığında veya konuştuğunda havaya dağılır. İnsanlar, enfekte bir kişiden bu damlacıkları

soluduklarında COVID-19 hastalığına yakalanabilirler; bu nedenle, insanlar arasında makul bir mesafe korunması önemlidir. Damlacıklar çevredeki yüzeylere düşebilir, örneğin masalar, kapı kolları ve merdivenler üzerine. İnsanlar, bu nesnelere veya yüzeylere dokunduktan sonra gözlerine, burunlarına veya ağızlarına temas ettiklerinde enfekte olabilirler; bu nedenle, ellerin su ve sabun ile iyi bir şekilde yıkanması önemlidir. COVID-19 belirtileri, virüse maruz kaldıktan 2 ila 15 gün sonra ortaya çıkabilir ve bu hastalık, bazı kişilerde ciddi tıbbi komplikasyonlara neden olabilir ve ölüme yol açabilir (Ja'ja, 2020).

1.3.2 Koronavirüsün Yayılma Yöntemleri

Bulaşıcı hastalıklar, koronavirüs de dahil olmak üzere, genellikle iki ana yöntemle yayılmaktadır: Bunlar doğrudan geçiş olarak enfeksiyon, aşağıdaki yöntemlerden biriyle doğrudan bir kişiden diğerine geçmektedir (Dünya Sağlık Örgütü, 2020). Bunlardan biri hastalarla doğrudan kişisel temas, uyuz, bit ve mantar gibi bazı bulaşıcı cilt hastalıklarını kapsamaktadır. İkincisi enfekte kişinin öksürme, hapşırmaya veya tükürme yoluyla ürettiği kokular ve salgılar; grip ve tüberküloz gibi hastalıkları içerir. Üçüncüsü sağlıklı ve yasak olan cinsel ilişkiler; frengi, bel soğukluğu ve AIDS gibi cinsel yolla bulaşan hastalıkları kapsar. Bununla birlikte enfekte kan aktarımı yoluyla hastalık bulaşması; bu, 199DS gibi hastalıkları içerir. Dördüncüsü ise enfeksiyonun anne ile fetus arasında plasenta yoluyla geçişi; bu da AIDS gibi hastalıkları kapsar.

Doğrudan bulaşma süreci ise, Bu, bir hastalığın bir kişiden diğerine geçmesi için başka bir aracın bulunmasını gerektirir. Örneğin canlı araçlar; doğada bulunan kemirgenler, böcekler ve diğer hayvanlardır; buna veba ve kuş gribi gibi hastalıklar örnek teşkil etmektedir. Diğer bir örnek ise doğada bulunan cansız araçlar; su, toprak, hava, süt ürünü gıdalar gibi unsurlardır; gıda zehirlenmesi, ishal, dehidrasyon ve bağırsak enfeksiyonları gibi hastalıklara neden olurlar.

1.3.3. Koronavirüs Pandemi Döneminin Toplumlar Üzerindeki Tehditleri

Dünya, COVID-19 olarak bilinen koronavirüs pandemi dönemi gibi büyük bir tehditle karşı karşıya kalmıştır. Bu durumda pandemi, insanların yaşamlarında köklü değişikliklere neden olmuştur. Okulların kapanması, bireylerin hareketlerinin kısıtlanması ve günlük sosyal etkinliklerin durdurulması gibi örnekler verilebilir.

Özellikle bireyler ve toplumlar üzerinde psikolojik veya sosyal baskılar özellikle artmış ve eğitim kurumları da etkilenmiştir. Bireylerin, çocuklar ve yaşlılar da dahil olmak üzere, hastalık korkusu, sosyal izolasyon ve ekonomik zorluklar nedeniyle karşılaştıkları riskler artmıştır. Bu durum, aile problemlerinin şiddetlenmesi ve bireylerin maddi durumlarının kötüleşmesi gibi psikolojik ve sosyal bozuklukların artmasına yol açarak temel hizmetlerin aksamasına neden olmuştur (Zaid, 2022, s. 15).

Bu koşul ve zorluklara dayanarak, modern araştırmalar COVID-19'un bulaşma tehlikesini ciddi şekilde vurgulamış ve enfeksiyondan kaçınarak gerekli önlemleri almak için çağrıda bulunmuştur. Ayrıca, enfekte kişilerin başkalarına bulaşmayı önlemek amacıyla izole edilmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Tıbbi ve sağlık araştırmaları, koronavirüsün tehlikesini, bulaşma yollarını ve insan hayatındaki etkilerini kanıtlamıştır. Yüzyıllar öncesinden peygamberlik yoluyla toplanan sağlık felaketleri konusunda işaretler olmasına rağmen, tıbbi ve koruyucu bilimler virüs pandemisiyle mücadelede kayda değer bir gelişim göstermiştir. Tıbbi ve bilimsel kaynaklar, virüsü kontrol altına almak ve insanlığı korumak için temel referans haline gelmiştir. Bu bağlamda hem Müslüman hem de batılı araştırmacılar, bu keşiflerin doğruluğu ve tıbbi önlemler ile yüzyıllardır Müslümanların takip ettiği koruyucu tedbirlerin etkinliği karşısında hayretler içerisinde kalmışlardır. Böylece ruhu koruyan şeriat yönlendirmeleri ve ibadetleri bu bağlamda büyük önem taşıdığını vurgulamakta fayda vardır (Zaid, 2022, s. 16)

Buna göre, COVID-19 koronavirüsü bulaşıcı hastalıklardan biri olarak, bulaşma yolları doğrudan ve dolaylı olarak sınıflandırılmaktadır. Koronavirüsün yayılmasıyla ilgili yapılmış pek çok çalışma ve araştırma, "bulaşmanın ana yolunun enfekte bir kişiden solunum yoluyla çıkan virüsleri aracılığıyla öksürme veya hapşırma gibi yollarla diğer kişilere geçiş olduğu" sonucuna varmıştır. Bu nedenle, bir kişinin öksürdüğü durumda enfeksiyonun yayılmasını önlemek için kişiler arasında en az 1.5 metre mesafe bulunması gerekmektedir (kalabalık ortamda olmak tehlikelidir). Koronavirüs damlacıkları havada kısa bir süre asılı kalmakta ve masa gibi yüzeylere, başka nesnelere de düşebilmektedir. Böylece, bir başka kişi bu yüzeylere dokunduğunda ve ellerini sabun veya suyla iyi bir şekilde yıkamadığında enfeksiyonun potansiyel bir kaynağı haline gelebilir. Bu nedenle, enfeksiyonun bulaşmasını önlemek için ellerin düzenli olarak yıkanması önemlidir. Çünkü enfeksiyon kirli yüzeylere dokunarak geçebilir. Enfeksiyon, bir kişi ağzına, burnuna veya gözlerine dokunduğunda da geçebilir; böylece virüs, kişinin solunum

yollarına ulaşır. Ayrıca, koronavirüslerin kalanlarıyla aynı benzerliğin olduğu varsayılmaktadır; metal, cam veya plastik yüzeylerde oda sıcaklığında dokuz güne kadar canlı kalabilecekleri düşünülmektedir (Buaeamushat, 2020, s. 127).

Birleşmiş Milletler'in 23 Nisan 2020 tarihinde yayınladığı açıklamaya göre, uluslararası örgüt, göçmen, mülteci ve yerinden edilmiş bireylerin pandeminin etkilerine ve risklerine en çok maruz kalan gruplar olduğunu belirtmiştir. Daha sonra, 131'den fazla ülkenin sınırlarını kapattığı ve sadece 30 ülkenin sığınmacılar için muafiyet sağladığı belirtilmiştir. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Antonio Guterres, krizin bazı ülkelerde baskıcı önlemler almak için bir bahane olarak kullanılmasının, ulusal, etnik ve popülist eğilimler ile insan haklarının kısıtlanmasıyla karşı karşıya olunduğu bir ortamda gerçekleştiğini vurgulamıştır. Genel Sekreter, hükümetleri, politikalarında şeffaf olmaya çağırılmış ve sivil özgürlükler ile basın özgürlüğünün güçlendirilmesi gerektiğini talep etmiştir. Kriz karşısında eşitsizliklerin, sağlık hizmetlerine erişimi engellediğini de belirtmiştir (Zahran & Munir, 2020, s. 8).

Dünya Sağlık Örgütü, koronavirüsle mücadelede etkili bir aşının geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Virüsün bağışıklık sistemini aşarak yayılmasını önlemek için önleyici tedbirlerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu, özellikle halk sağlığı ve aşılama alanında bilimsel araştırmalara yönelik finansmanın artırılmasını gerektirmektedir. Dünya Sağlık Örgütü, 23 Nisan 2020 tarihli açıklamasında, koronavirüs pandemisi döneminde rutin aşılama faaliyetlerinin sürekli olarak sürdürülmesi gerektiğini vurgulamıştır, çünkü bu aşılardan hayatları ve ekonomileri korumada oynadığı kritik rol açıktır. Ayrıca, devletlerin aşı uygulama faaliyetlerine devam etmelerinin önemini de belirtmiştir (Zahran, 2020, s. 9).

Şunu belirtmek gerekir ki, koronavirüs bulaşan bazı kişiler virüsü taşıyabilir ancak semptom göstermeyebilir ve enfeksiyon, test sonuçlarıyla doğrulanmaktadır. Bu nedenle, uzmanlar, onaylı vakalarla temasta bulunan kişilerin izlenmesini ve enfeksiyonun varlığının dışlanması önermektedir. Enfeksiyonla semptomların ortaya çıkması arasındaki kuluçka süresi ise bir günden 14 güne kadar değişmektedir; bununla birlikte, çoğu durumda kuluçka süresinin ortalama beş gün civarında olduğu gözlemlenmektedir (Zahran & Munir, 2020, s. 128).

Koronavirüs Mutasyonları: Birçok varyant, bunlar arasında Britanya varyantı, Güney Afrika varyantı, Brezilya varyantı ve Hindistan varyantı olmak üzere tartışılmıştır. Hindistan varyantının adının verilmesi Hindistan'da hoşnutsuzluğa yol açmış ve ülkenin itibarına zarar verdiği düşünülmüştür. Bu hassasiyetlerden kaçınmak ve bu varyantların ilk kez ortaya çıktığı ülkeleri damgalamamak için, Dünya Sağlık Örgütü bu varyantları rasgele olarak alfabenin harfleriyle adlandırma kararı almıştır. Örgüt, endişe verici olarak kabul ettiği bazı varyantlar üzerine odaklanmıştır (Brahmi, 2022, s. 10). Sözü edilen varyantları aşağıdaki gibi sıralanabilir: Bunlar.

1. Alfa Varyantı (İlk Varyant): Aynı zamanda Alfa varyantı olarak da bilinir (Variant Alpha) ve tam adı SARS-CoV-2 Alfa varyantı (Alpha-2CoV-SARS) şeklindedir. Bu varyant ilk olarak Ekim 2020'de Birleşik Krallık'ta, Eylül ayında alınan bir örnek aracılığıyla keşfedilmiştir. Varyant, Aralık ortalarına kadar hızla yayılınca dikkat çekmeye başlamış ve koronavirüs vakalarında artışa neden olmuştur.

2. Beta Varyantı (İkinci Varyant): Aynı zamanda Beta varyantı (Variant Beta) olarak da bilinir ve tam adı SARS-CoV-2 Beta varyantı (Beta-2CoV-SARS) şeklindedir. Bu varyant ilk olarak Mayıs 2020'de Güney Afrika'da alınan bir örnekle keşfedilmiş ve 18 Aralık 2020'de adlandırılmıştır.

3. Gamma Varyantı (Üçüncü Varyant): Aynı zamanda Gamma varyantı (Gamma Variant) olarak da bilinir ve tam adı SARS-CoV-2 Gamma varyantı (Gamma-2CoV-SARS) şeklindedir. Bu varyant ilk olarak Kasım 2020'de Brezilya'da alınan bir örnekle keşfedilmiş ve 11 Ocak 2021'de adlandırılmıştır (Abu Rab 2021.).

4. Delta Varyantı (Dördüncü Varyant): Aynı zamanda Delta varyantı (Variant Delta) olarak da bilinir. İlk olarak Ekim 2020'de Hindistan'da bir örnek aracılığıyla keşfedilmiş ve 11 Mayıs 2021'de adlandırılmıştır. Bu varyant, önceki mutasyonlarla karşılaştırıldığında daha bulaşıcıdır ve ciddi hastalık durumlarına neden olma kapasitesine sahiptir (Al Jazeera Net, 2022).

5. Omicron Varyantı (Beşinci Varyant): Aynı zamanda Omicron varyantı (Variant Omicron) olarak da bilinir. Kasım 2021'de birkaç ülkede keşfedilmiş ve 26 Kasım 2021'de adlandırılmıştır. Bu varyant, bazıları endişe verici olan çok sayıda mutasyon içerir ve başlangıç verileri, aşılama veya önceki enfeksiyondan elde edilen bağışıklıktan kaçma yeteneğinin daha yüksek olabileceğini göstermektedir.

Bu varyant grubunun sağlık açısından önemli bir veya daha fazla değişiklik ile ilişkili olduğu Dünya Sağlık Örgütü tarafından 2023 yılında belirtilmiştir ve bu değişiklikler şunları içermektedir (Dünya Sağlık Örgütü, 2023, s. 1). Bunlardan birincisi COVID-19 virüsünün bulaşma kapasitesinin artması veya virüsün yayılma şeklinin daha da değişmesidir. İkincisi virüsün tehlikesinin artması veya hastalığın klinik semptomlarındaki değişikliğidir. Diğerleri ise kamu sağlık önlemleri ve sosyal önlemlerin, ayrıca mevcut tanı yöntemleri, aşılar ve tedavilerin etkinliğinde azalmadır.

1.3.4. Koronavirüsün Nedenleri ve Toplumdaki Zorlukları

Toplumda yeterince insanın hastalığa karşı bağışıklık kazanması ile kolektif bağışıklık sağlama çağrıları gündeme gelmiştir. Bu virüsün insanlar arasında kolayca yayılmasını zorlaştırmıştır. Dolayısıyla toplum, çoğu insanın bağışıklık kazandığı ve hastalığa karşı koruma sağladığı "kolektif bağışıklık" durumuna ulaşmıştır. Şu anda, tedavi yöntemleri geliştirmek için bilimsel araştırmalar yürütülmektedir (Dünya Sağlık Örgütü, 2020). Söz konusu araştırmalarda koronavirüsün vücutta çoğalma yeteneğini hedef alan antiviral ilaçların geliştirilmesidir. Hastaların bağışıklık sistemini güçlendirecek ilaçların geliştirilmesi. Hastalığı atlaman kişilerden alınan veya laboratuvar ortamında üretilen antikörlerin, virüse saldırıya uğratmak için kullanılmasıdır.

Dünya Sağlık Örgütü, koronavirüsün küresel bir pandemi olduğunu açıkladıktan sonra komplo teorileri ortaya çıkmıştır. Virüsün yaygınlaşmasıyla beraber ülkeler arasında suçlamalar birbirine geçmiş ve biyolojik savaşa yüzleşme konusundaki tartışmalar başlamıştır. Dünyada virüsle ilgili suçlamaların en başta geleni Çin'e yöneliktir. Temel kanaat Çin'in, sözü edilen virüsü erken ilan etmiş olsaydı diğer ülkelere bulaşmayı önleyebileceği yönünde olmuştur. Çin'e dair komplo teoriler ise virüsün, ekonomik ve sosyal sorunlarla boğuşan ülkeleri etkilemediğini bunun yerine sağlık kapasiteleri, idari organizasyonları ve güvenlik önlem alma hazırlıkları açısından güçlü olan ülkeleri etkilediği üzerine kurulmuştur. Batılı ülkelerin birçok yetkilisinin virüsle enfekte olması, Çin'in kendi ülkesindeki yetkililerin enfekte olduğunu açıklamamış olmasıyla birlikte durumu daha karmaşık hale getirmiştir. Amerikan komplo teorisi ise suçlamalara maruz kalmış; virüsün, Çin ve İran gibi ekonomik ve askeri olarak düşman ülkelere yayıldığı yönünde suçlamalar yapılmıştır. Belki de aynı suçlamaları bazı büyük Avrupa ülkeleri için de benzer iddialarda bulunmaktadır. Ayrıca, bu teori, 2019 yılı sonlarında Wuhan, Çin'de düzenlenen bir askeri spor etkinliğine bağlı olarak

geliştirilmiştir. İki taraf, virüsün yayılması ve patlak vermesinden birbirini sorumlu tutmaya devam etmiştir (Abd el-Hafız, 2020, s. 50-53).

Dünya Sağlık Örgütü, Wuhan'a bir sağlık komisyonu göndererek koronavirüsle ilgili tartışmalara bir çözüm bulmuştur. Komisyonun sonuçları ise virüsün laboratuvar müdahalesi ile ortaya çıkmasının muhtemel olmadığını göstermiştir. Ancak, söz konusu sonuçlar araştırmanın kısıtlamaları ve gerekli tüm verilere erişimin olmaması nedeniyle büyük bir güvenilirlik kazanmamıştır. Komite Çin'den döndükten sonra, uluslararası örgüt, virüsün Çin laboratuvarından sızma olasılığı üzerine soruşturmaların devam etmesine karar vermiştir.

Amerika Birleşik Devletleri ve Çin pandemi döneminin başlamasıyla beraber koronavirüs pandemisiyle ilgili olarak itibar zedelenmesi kampanyaları yürütmeye başlamış ve karşılıklı suçlamalarda bulunmuşlardır. Bu bağlamda, ABD Başkanı Donald Trump, koronavirüsten söz ederken "Çin virüsü" ifadesini kullanarak açıklama yapmasıyla Pekin yönetimini rahatsız etmiştir. Sözü edilen suçlamalar doğrultusunda Dünya Sağlık Örgütü'nün, dünya genelinde COVID-19 kaynaklı ölümlerin ve enfeksiyonların sayısının, Çin'de kaydedilen rakamlardan daha fazla olduğunu açıklamıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, dönemin ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'nun, Çin Komünist Partisi'nin dış politika sorumlusuyla yaptığı telefon görüşmesinde, Pekin'in COVID-19 hakkında ABD'yi suçlamak için resmi kanallar kullanmasını protesto ettiğini bildirmişti. Bu açıklamalarda, Yanlış bilgiler ve garip söylentilerin yayılması için uygun zaman olmadığını ve tüm ülkelerin ortak bu tehditle mücadele etmek için güçlerini birleştirmelidir denilmiştir. Ayrıca, Washington, Çin'in, virüsün ortaya çıkmasında ABD'nin sorumlu olduğunu öne süren bir komplo teorisini yaymasının protestosu olarak Çinli büyükelçiyi bakanlığa çağırmıştır. Bu teoriyle birlikte, sosyal medyada da popüler hale gelmiştir. Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Zhao Lijian, (Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemik olarak kabul ettiği koronavirüsün 'ilk enfeksiyonu'nun Çin'in Wuhan şehrinde değil, ABD'den geldiğine) dair bir tweet paylaşmıştır (Frans24, 2020).

Ülkeler, COVID-19 pandemi döneminde sağlık sorunları ve sağlık güvenliği ile ilgili çeşitli zorluklarla ve engellerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu zorluklar arasında, bazı ülkelerde yerel sağlık yönetimlerinin yeterliliğindeki eksiklikler bulunmaktadır (Dreidi, 2020, s. 24). Bunların temel nedenler ise 2005 yılı Uluslararası Sağlık Tüzüğü'ne yeterince uyulmaması, sağlık taahhütleri ve izlemeye yönelik uluslararası desteğin azlığı olduğu ifade edilebilir. Ayrıca bununla birlikte hükümet ve toplumu kapsayan bir hazırlık sistemi oluşturma konusunda zayıf

entegre planlama, hızla yayılan acil durumlar, salgınlara karşı acil durum hazırlığında ve sağlık ihtiyaçlarını yeterince karşılama konusunda zayıf koordinasyon mekanizmalarının varlığından kaynaklanmaktadır.

Öte yandan sağlık acil durumları olmadan önce hazırlıktaki zayıf noktaları belirlemeye yardımcı olacak etkili değerlendirme araçlarına ihtiyaç vardır. Özellikle gençleri, kadınları ve kırılgan grupları stratejilere ve planlara daha iyi dahil etme gereksinimi mevcuttur. Sağlık acil durumları bağlamında veri alışverişi ve tıbbi iş birliği eksikliği yanı sıra etkili tıbbi önlemleri geliştirme ve hazırlıkta zayıf araştırma metodolojisi; bu salgınlara ve pandemilerin patlak verme zamanlamasıyla ilgili araştırma ve geliştirme alanında ulusal kapasitenin geliştirilmemesi, aşılar, tedaviler ve diğer tıbbi teşhisler geliştirme, araştırmaları düzenleme ve etik konular, operasyonel yöntemler alanında ulusal kapasitenin güçlendirilmesi, araştırma altyapısının zayıflığı ile araştırma ve geliştirmeye yapılan yatırımın sürdürülebilirliğini sağlamak, tedavi ve aşılarda etkinliğini değerlendirmek ve hastalığın yayılma hızını ölçme konusundaki finansman eksikliklerini içermektedir. Başka bir ifadeyle, sosyal araştırmaların ulusal ve uluslararası araştırma planlarına yeterince entegre edilmemesi ve hazırlıkta uygulanması gerektiği vurgulanmaktadır (Dünya Sağlık Örgütü, 2021). Son olarak da hızlı bir yanıt sağlamak için gerekli acil durum sağlık güvenliği ulusal eylem planları ve kapasiteleri için yerel finansman eksikliği.

Dünya Merkez Bankası, COVID-19 pandemisinin tıbbi malzeme pazarında ve bu alanda kritik bir rol oynayan çalışanlar üzerinde büyük zorluklar ortaya çıkardığı görülmektedir. Bu bağlamda ürünler ve hizmetler kolayca erişilemez hale gelirken, talebin dünya genelinde artması nedeniyle fiyatlarda bir artış gözlemlenmektedir. Aslında normal şartlarda küresel pazarlar kendilerini düzenleyebilirken, yaşanan piyasa başarısızlıklarını ve eksikliklerini ele almak için otomatik bir denge veya küresel düzenleme bulunmadığı olağanüstü koşullarla karşı karşıya kalınmıştır. COVID-19 pandemisi hızla gelişirken, dünya genelindeki birçok ülkede yeni enfeksiyon vakaları bildirilmekte, bu da ihtiyaçların doğru bir şekilde değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca, pandemi nedeniyle bazı projelerde satın alma ve tedarik işlemleri gecikebilir veya iptal edilebilir. Satın alma uzmanları, ülkeler için uygun prosedürler konusunda danışmanlık sağlamaktadır (Sharma, 2020). Ancak, zorlayıcı durumlar nedeniyle sözleşmelerin ertelenmesi veya iptal edilmesi olasılığı oldukça yüksektir; çünkü yükleniciler ve tedarikçiler, sınırların kapanması veya kendi kendine karantina nedeniyle taahhütlerini yerine getiremeyebilirler. Virüsün yayılmasını kontrol altına almak için gereken

önlemler, Dünya Bankası çalışanlarının ve hükümet personelinin uzaktan çalışmasını ve yurt dışındaki misyonlarda seyahatlerin iptal edilmesini gerektirmektedir. Hayati ürün ve hizmetler için gerekli satın alma işlemleri üzerine yoğunlaşan süreçlerin artmasına ve çalışanlar üzerinde ek baskılar yaratmasına yol açmıştır. Bu benzersiz küresel kriz sırasında uygun çözümler bulmak zorlaşmakta ve sınırlı zaman ile uzaktan çalışma sistemi altında ekip dinamiklerini yönetmek de zorlaşmaktadır. Hepimizin bu hızlı değişikliklere uyum sağlaması gerekmektedir (Sharma, 2020).

1.3.5. COVID-19'un Sağlık Güvenliğine Etkileri

Sağlık güvenliği kavramı, 2007 yılında Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayınlanan (Güvenli Bir Gelecek: 21. Yüzyılda Küresel Sağlık Güvenliği) başlıklı yıllık rapor aracılığıyla tam olarak tanımlanmıştır. Raporda sağlık güvenliği, farklı bölgelerde ve sınırlar ötesinde halka sağlığı tehdit eden yaralanmalar veya ihlalleri azaltmayı amaçlayan önleyici faaliyetler seti olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, hastanelerin ve sağlık merkezlerinin kurulması, ilaçların sağlanması ve üretilmesi ve halk sağlığı alanına doğrudan ilişkili olan her türlü faaliyet dahil olmak üzere, sağlıkla ilgili herhangi bir faaliyeti kapsamaktadır (Dünya Sağlık Örgütü, 2019, s. 1).

Küresel sağlık güvenliği, son on yıllardaki uluslararası çabalarla tam olarak sağlanamamıştır. HIV (aids) virüsünün ortaya çıkışıyla birlikte sağlığın gerçek güvenlikle ilişkilendirilmesinin başlangıcı söz konusu olsa da, COVID-19 krizi uluslararası toplu güvenlik sistemindeki birçok açığı ortaya çıkarmıştır. Bu sistem esas olarak askeri çatışmalar ve savaşlar gibi geleneksel tehditler üzerinde yoğunlaşırken, sınırları aşan ve çatışmalardan ve savaşlardan daha fazla insan kaybına neden olan salgınlar gibi yeni, beklenmedik tehdit kaynaklarını tamamen göz ardı etmiştir. Uzmanlar, AIDS virüsünün yayıldığı dönemde sağlık güvenliğine yönelik yoğunlaşmanın, bu durumun neden olduğu büyük kayıpların bir yansıması olduğunu düşünmektedir. COVID-19 pandemisi ve diğer hastalıklarla salgınlar karşılaştırıldığında, kanıtlar, COVID-19'un son on yıllar içinde en azından daha tehlikeli olduğunu göstermektedir. COVID-19 pandemisi, aynı zamanda, Dünya Sağlık Örgütü de dahil olmak üzere, sağlık alanında uluslararası işbirliği ve uzman kuruluşların zayıf mekanizmalarını da açığa çıkarmıştır. Dünya Sağlık Örgütü, ülkeleri işbirliğine zorlayacak ve pandemi hakkında şeffaf bilgi sağlayacak üst bir yetkiye sahip değildir. Bu nedenle belirli kararlar alınırken üye devletler tarafından politik baskılara maruz kalmasına yol açtığı vurgulanabilir. ABD'nin örgüte

finansmanını durdurmasının ve onu, pandemiye örtbas etmek ve gizlemekle suçlamasının ardından, örgütün rolü sadece virüsün mevcut yayılma durumu hakkında açıklamalar yapmakla sınırlı kalmış, ülkeler arasında farkındalık ve koordinasyon sağlama görevi zayıflamıştır (Dride, 2021, s. 61).

Wuhan'daki zatürre vakalarındaki artış, COVID-19 virüsü henüz sınıflandırılmadan önce, resmi olarak ilan edilmemiş bir acil durum kapsamında ele alınmıştır. Otoriter bir siyasi sistemin doğası gereği, Çin, Hubei eyaletinde rekor bir sürede 14 sahra hastanesi inşa ederek durumu kontrol altına almayı başarmış, ayrıca diğer bölgelerden tıbbi personel çağırmıştır. Eyalette kapsamlı kapatma önlemleri uygulanmıştır. Bu önlemlerin bireylerin günlük yaşamları ve ekonomileri üzerindeki yan etkilerine rağmen, Çin, virüsü özellikle Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yayılmaya devam ederken, üç ay içinde kontrol altına almayı başarmıştır (Arap Araştırmalar ve Politika Çalışmaları Merkezi, 2020, s. 4).

Yukarıda belirtilen gelişmelerle beraber bu bölümün bir özeti olarak uluslararası yönetişimin doğuşu ve belirleyicilerinin, temel olarak ekonomik sektörler başta olmak üzere her alanda birçok gelişmeye yol açtığını düşünülmektedir. Yönetişimi destekleyen birçok uluslararası kurum ve devlet öne çıkmaktadır; bunlar arasında küresel finansal kuruluşlar bulunmaktadır. Bu kuruluşlar, küresel sistemde hukukun üstünlüğünü artırmayı, insan kaynaklarını adil bir şekilde yönetmeyi, çevresel sürdürülebilirliği sağlamayı, yolsuzlukla mücadeleyi ve vatandaşların beklentilerini karşılayacak siyasi ve anayasal reformları teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Uluslararası kuruluşlar, ayrıca çok çeşitli mekanizmalar aracılığıyla küresel yönetim kavramını yaymayı hedeflemektedir; bunlardan biri şartlılık mekanizmasıdır; burada ekonomik yardımlar siyasi reformların gerçekleştirilmesiyle bağlantılıdır. Borçların yeniden yapılandırılması gibi örnekler, borçlu ülkelerin siyasi ve ekonomik reformlar gerçekleştirmesini gerektirmektedir.

Dünyada birçok yönetim sisteminde değişimler yaşanmıştır; birçok ülke, karar alma süreçlerinde daha şeffaf bir yaklaşım benimsemekte ve vatandaşların katılımlarını artırmaktadır. Ayrıca, iyi yönetişimin sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak ve siyasi güçler ile sivil toplum arasında denge kurmak konusundaki önemi pekiştirilmiştir.

COVID-19 krizine gelince, küresel sağlık krizlerinin üstesinden gelmek uluslararası işbirliği ve ülkeler arasında koordinasyon gerektirmektedir. Ancak bazı uluslararası mekanizmaların ve kuruluşların COVID-19 pandemisinin getirdiği zorluklarla başa çıkmada yetersiz kaldığı ortaya çıkmıştır. Örneğin, Dünya Sağlık Örgütü'nün virüsün tehlikesini tanıma

ve gerekli önerileri yönlendirmekteki gecikmesi gibi sorunlar yaşanmıştır. Ayrıca, şeffaflık ve doğru, güvenilir bilgi alışverişi, uluslararası sağlık yönetişiminin temel bir parçasıdır. Bu noktada bazı zorluklar ortaya çıkmış; bazı ülkelerin şüpheli vakaları bildirmekte gecikmesi ve bilgileri etkili bir şekilde paylaşmaması, virüsün yayılmasına karşı koyma kapasitesini etkilemiştir. Sağlık krizleri, hızlı müdahaleyi ve etkili kararlar almayı gerektirmektedir. COVID-19 pandemisi, uluslararası karar alma süreçlerindeki zorlukları da ortaya çıkarmıştır; bu da politik baskılar ve uluslararası çatışmaların etkisinin, etkili anlaşmalara ulaşma yeteneğini sınırlayabileceğini göstermektedir.

Bu bağlamda, uluslararası yönetişimin önemi ve çeşitli uluslararası aktörler arasında işbirliğine duyulan ihtiyaç, sağlık ve ekonomik krizlerin üstesinden gelmek açısından giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Kurumların ve mekanizmaların rolünü güçlendirmek, olumlu sonuçlar elde edilmesine yol açabilir. Sağlık güvenliği kavramına giderek daha fazla odaklanılmakta; bu da bilimsel araştırmalara ve tıbbi yeniliklere yatırımın artırılmasını gerektirmektedir. Ayrıca, ülkelerin bütçelerinde sağlık sektörüne mali kaynakların artırılması da önemlidir. Yatırımlar aynı zamanda gelişmiş bir önleyici sağlık sistemi inşasını da içermekte; hastanelerin iyileştirilmesi ve sağlık sektörünün geliştirilmesi üzerinde durulmaktadır, böylece vatandaşların sağlık güvencesi sağlanmaktadır.

Bununla birlikte, uluslararası topluluğun kolektif güvenlik önceliklerinin değiştirilmesi ve insani ve sosyal güvenliğe odaklanılması gerekmektedir. Krizler ve insani felaketlerle başa çıkmada uluslararası dayanışmanın önemi vurgulanmalıdır. Kriz ve felaket yönetimi, özellikle ulusal sınırları aşan bulaşıcı hastalıkların ve pandemilerin yayılması konusunda güçlendirilmelidir.

2. BÖLÜM

ULUSLARARASI YÖNETİŞİM VE YENİ ULUSLARARASI SİSTEM

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından küreselleşme olgusu aracılığıyla yeni uluslararası düzenin belirgin özellikleri ve nitelikleri ortaya çıkmıştır. Bu durum, uluslararası alandaki iktidarın ve yönetişimin farklı boyutlarının artışı teşvik etmektedir. Bu, uluslararası sınırları aşan ilişkileri, devlet üstü bir sistem içeren yasaları, piyasa ekonomisi kurumları tarafından yapılan düzenleyici girişimleri ve küresel sosyal hareketlerin yürüttüğü kampanyaları kapsamaktadır.

Artık odak noktası devletler sisteminin ötesine, küresel yönetim sistemine tümüyle kaymaktadır. Zira ulusal egemenlik ve demokrasi gibi geleneksel modeller, küreselleşmenin artan etkinlikleri ile bir krize girmektedir. Siyasi, ekonomik ve kültürel olgular, kıtalararası hale gelmekte ve bu durum, sınırları aşan zorluklar ışığında, kritik kararlar alma yeteneğine sahip nitelikli siyasi yönetimlerin gerekliliğini talep etmektedir. 1990'ların ortalarında, küresel yönetim kavramı üzerine geniş bir tartışma başlamış; bazıları bunu mevcut bir gerçek olarak görürken, bazıları bu projenin gerçek niyetlerini sorgulamıştır.

Uluslararası yönetim, devletler arasındaki ilişkileri yöneten kurallar ve kurumlar sistemini temsil etmekte ve kararların nasıl alınacağını ve uygulanacağını hem ulusal hem de uluslararası düzeyde belirlemektedir. Uluslararası yönetim, şeffaflık, kamu-özel sektör işbirliği ve hükümetlerin hesap verebilirliği gibi kavramları içermektedir. Yeni uluslararası düzen ise, teknoloji, iklim değişikliği, siber güvenlik gibi yeni zorluklar nedeniyle uluslararası ilişkilerde yaşanabilecek dönüşüm ve gelişmeleri ifade etmektedir. Bu değişim, yeni olaylara uyum sağlanmasını ve küresel sorunların çözümü için yeni mekanizmaların bulunmasını gerektirmektedir.

Yukarıdaki bilgilere dayanarak bu bölümdeki temalar derinlemesine incelemek üzere üç alt başlığa ayrılmıştır. Birinci alt başlık, yeni uluslararası düzenin mahiyetini ve uluslararası yönetişimin bu düzenin geliştirilmesindeki rolünü ele alacaktır. İkinci alt başlık, uluslararası yönetişimi açıklayan teorilere ayrılmıştır. Üçüncü alt başlık ise yönetim alanındaki uluslararası aktörleri kapsayacaktır.

2.1. YENİ ULUSLARARASI DÜZENİN NİTELİĞİ VE YÖNETİŞİMİN EVRİMİNDEKİ ROLÜ

Son yıllarda dünya, mevcut uluslararası ilişkilerin biçimlenmesinde derin etkileri olan birçok köklü dönüşüme tanık olmuştur. Bu gelişmeler, yeni bir uluslararası düzenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası, 1950'ler ve 1960'ların başlarında sömürge ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmasına yol açan kurtuluş akımlarının belirmesiyle birlikte, tarafsız ülkelerden oluşan üçüncü bir eksenin ortaya çıkmasıyla, dünya iki kutuplu bir yapı içinde hareket etmekteydi; bir taraf ABD'nin liderliğindeki Batı bloğu, diğer taraf ise Sovyetler Birliği'nin liderlik ettiği Doğu bloğuydu (El-Hashimi, 2012, s. 51).

Soğuk Savaş dönemi, Batı bloğu ile ABD'nin liderliğindeki Doğu bloğu arasındaki uzun yıllara yayılan bir çekişme olmuş ve bu dönemde meydana gelen siyasi, ekonomik, ideolojik ve askeri dönüşümler, son iki on yıl içerisinde önemli olayların yaşanmasına neden olmuştur. Bu olaylar özel olarak, 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşü, 21. yüzyılın başlarındaki terörle mücadele, 2003 yılında Irak Savaşı ve 2011 yılında Arap Baharı'nın patlak vermesi gibi gelişmeleri içermektedir (El-Hashimi, 2012, s. 53).

Bu çerçeveden bakıldığında Orta Doğu'da terör olgusunun artışı ve 2022'den itibaren devam eden Rusya-Ukrayna savaşı gibi uluslararası olaylar, uluslararası ilişkilerde köklü dönüşümlere yol açmış ve birçok araştırmacıda, mevcut uluslararası düzenin nitelikleri ve genel özellikleri açısından yeni bir aşamaya girdiği hissini oluşturmuştur.

2.1.1. Yeni Uluslararası Düzenin Tanımı

Yeni uluslararası düzenin kökleri 1950'li yıllara kadar uzanabilir. Bu dönemde, üçüncü dünya ülkelerinin adil bir uluslararası düzen talebi bağlamında gündeme gelmiştir. Ancak bu sistem o dönemde hayata geçmemiştir çünkü kapitalist ülkelerin böyle bir düzen kurması menfaatlerine uygun değildi.

Körfez Savaşı sırasında ve sonrasında yeni uluslararası düzen kavramının yaygın bir şekilde kullanılmasıyla beraber bu kavramın yeni olduğu veya doğrudan savaşın bir sonucu olduğu anlamına gelmez. Çünkü asıl yeni olan kavramın Amerikan kullanımı, anlamlarının belirlenmesi ve formüle edilmesidir. Bu kavramın kökleri, en azından

1970'lerin başlarına kadar uzanmaktadır. O dönemde, tarafsızlık hareketi, gelişmiş kuzey ülkeleri ile gelişmekte olan güney ülkeleri arasında kaynak ve zenginliklerin adil dağıtımını sağlayacak yeni bir küresel ekonomik düzen talep etmiştir. Ayrıca, güney ülkelerinin zenginliklerinin kuzey ülkeleri lehine sömürülmesini sınırlayarak bu ülkelerin kendi kendine yeterliliklerini geliştirecek şekilde kaynaklarının kullanılmasına izin vermesi gerektiğini savunmuştur (Al-Manaf, 2014, s. 77).

İttifak güçlerinin Irak üzerindeki zaferi de Soğuk Savaş sonrası dünyada stratejik anlamda tek süper güç olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin konumunu güçlendirmiştir. Bu zafer, ABD'nin Vietnam sendromundan kurtulmasına ve Körfez bölgesindeki etkisini artırmasına yardımcı olmuştur; bu da, gelecekte rekabet edebilecek herhangi bir büyük güçle, özellikle Batı Avrupa, Japonya, Çin ve Rusya ile karşı karşıya geldiğinde, konumunu desteklemektedir.

"Yeni uluslararası düzen" terimi, 1985 yılında Mihail Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle birlikte Sovyetler Birliği'nde yaşanan değişim ve reform hareketi bağlamında öne çıkmıştır. Gorbaçov'un benimsediği yeniden yapılanma politikası büyük iç ve dış dönüşümlere yol açmıştır (Gorbaçov, 2011, s. 175). Dolayısıyla yeni uluslararası düzen, güney ülkelerinin kuzey ülkeleriyle arasındaki ekonomik ve medya düzeyindeki dengesizliklerin düzeltilmesi talebi çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Dönemin Amerikan Başkanı George Bush, ikinci Körfez Savaşı'nın başlangıcında bu terimi tekrar hatırlatarak, "İkinci Körfez Savaşı ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni uluslararası düzen kavramını benimsemesi ve buna yüksek değerler ve prensipler içeren anlamlar yüklemesi, aynı zamanda bu kavramın geniş bir şekilde benimsenmesi yeni bir durumdur" demiştir (Tavfik, 2015, s. 42).

Bu nedenle araştırmacılar uluslararası arenada gerçekleşen dönüşüm ve değişimleri tanımlamak için yeni uluslararası düzen, yeni dünya düzeni, yeni uluslararası durum, değişen dünya, değişen uluslararası ortam, Soğuk Savaş sonrası dönem, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün sonrası dönem, küreselleşme, yüzyılın sonundaki zorluklar, yeni uluslararası düzenlemeler, yeni bir küresel çağ ve yeni küresel fenomenler gibi bir dizi kavram ve söylemler kullanmaktadır.

Şüphesiz ki, bu kavramların ve terimlerin uluslararası düzeyde önemli dönüşümleri ve değişimleri ifade etmek için kullanılması, Batı'nın bu alandaki birliğinin sağlanmadığını göstermektedir. Öte yandan, birçok kişi "yeni dünya düzeni" ve "yeni

uluslararası düzen" kavramlarının kullanılmasına karşı temkinli durmaktadır. Çünkü her iki terim de hâlâ tartışmalı olup kesin bir tanıma ulaşamamıştır.

Çoğu uluslararası hukuk tarihi yazarı, "yeni dünya düzeni" ifadesinin uluslararası alanda ilk kez 1988 yılında Gorbaçov'un Birleşmiş Milletler Genel Kurulu önünde yaptığı konuşmada kullanıldığını belirtmektedir. Bu konuşmada, Gorbaçov, Birleşmiş Milletler'in uluslararası çatışmaların çözümündeki tek kapı olduğunu vurgulamış, uluslararası hukukun kurallarına saygı gösterilmesi gerektiğini ifade etmiş ve silahlanma yarışının sona ermesi ile ekonomik ve sosyal sorunların çözümü için işbirliğinin önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca, yeni dünya düzeninin uluslararası hukukun egemenliği ve insan haklarına saygı temelinde kurulması gerektiğini de dile getirmiştir (Bosko, 2014, s. 77). Başka bir görüş, "Yeni dünya düzeni" kavramının 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında ortaya çıktığını ve 16 Ocak 1991'de Irak'a karşı savaşın başlangıcında dönemin Amerikan Başkanı George Bush tarafından dile getirildiğini savunmaktadır. Bush, burada teröre karşı daha özgür, adaletin sağlanmasında daha dayanıklı ve uluslararası hukukun hüküm sürdüğü bir dünyada barış için ortak sorumlulukların kabul edildiği yeni bir dünya düzeninin kurulması için uygun bir fırsat doğduğunu belirtmiştir (El-Süveydi, 2015, s. 26).

Dolayısıyla, bu kavramın yeniliği, özellikle ikinci Körfez Krizi sırasında ve sonrasında yoğun bir şekilde kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, bazıları eğer ikinci Körfez Krizi yeni uluslararası düzen için gerçek bir ilk meydan okuma ise, aynı zamanda bu sistemin bazı temellerinin ve kurallarının oluşturulmasında da önemli bir kapı açtığını vurgulamaktadır.

Bu sebeple uluslararası sistemdeki değişim aniden ve öncesiz gerçekleşmez. Çünkü genellikle nispeten uzun bir zaman dilimi boyunca meydana gelen bir dizi birikim ve kısmi değişimlerin bir sonucudur. Genel anlamda bazı dönemlerde büyük bir değişim başlangıçta yavaş bir şekilde başlar ve sonunda hızlanır. Daha sonra büyük bir olay ve genellikle büyük bir savaş, bu değişimlerin ilanı olur ve insanlık bir durumdan diğerine bir tarihsel denge ve ilişkiler düzeninden diğerine geçer (El-Cumeyli, 2016, s. 19).

"Yeni dünya düzeni" ve "yeni uluslararası düzen" terimleri, belirli bir açıdan tek bir kavram olarak kabul edilmektedir ve aralarında önemli bir fark olmadığı düşünülmektedir. Ancak başka bir görüşe göre, yeni dünya düzeni, yeni uluslararası düzen kavramından daha kapsamlıdır; çünkü sonuncusu esasen hukuksal bir içerik

taşıırken yeni dünya düzeni hukuki anlamın yanı sıra siyasi, ekonomik ve sosyal verileri de kapsamaktadır. Bu bağlamda, yeni dünya düzeni, uluslararası ilişkilerdeki etkileşimlerin genel verilerini içermektedir (El-Ghadban, 2013, s. 68).

"Yeni uluslararası düzen" teriminin farklı anlamları, çeşitli kullanımları ve bakış açıları da bulunmaktadır. Bu kavramın anlamını ve kapsamını açıklamadan önce, uluslararası düzen ile uluslararası hukukun düzeni arasında bir ayrım yapılması gerekmektedir. Uluslararası düzen, uluslararası toplumun siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel, bilimsel ve hukuki meseleleri ile ilgili ilişkilerini düzenleyen ilke, temel, kavram, kural ve hukuki normlar bütünüdür. Bu bağlamda, hem hukuki hem de doğrudan hukukla bağlantılı olmayan boyutları içermektedir; dolayısıyla, uluslararası düzen, kesin anlamda hukuki bir sistem değildir (El-Hurmizi, 2016, s. 88).

Yeni uluslararası düzen şöyle tanımlanmaktadır: "Bir sistemdeki bir grup içinde değişiklik yaparak, bugünkü duruma ulaşmak, olayların şekil aldığı ve kavramların yeni karar merkezinin istediği şekilde geliştiği bir süreci ifade eder. Bu nedenle, bu sistem esasen ABD'nin tek taraflı karar alma yetkisine dayanmakta ve diğer aktörleri zayıflatmayı ve sona erdirmeyi amaçlamaktadır" (El-Ruba'i & El-Ali, 2012, s. 23).

Her ne olursa olsun, 1980'lerin ortasından bu yana uluslararası sistemde yaşanan ve yaşanmakta olan değişimler, eski Soğuk Savaş dönemini ayırt eden yeni bir uluslararası düzenin varlığını gündeme getirmiştir. Bu durum, çoğu Arap ve Batılı çalışmada üzerinde mutabakata varılan bir noktadır. Ancak bunlar arasındaki farklılık, bu değişimlerin niteliği ve sonuçları etrafında dönmektedir. Bu da uluslararası dönüşümlerin derinliği, hızla gerçekleşmesi, iç içe geçmesi ve sonuçlarıyla ilgilidir. Bu mesele, olayların ne yöne gideceğini tahmin etme yeteneğinin azalmasına yol açmaktadır (Hüseyin, 2009, s. 220).

Yukarıdakilere dayanarak, yeni uluslararası düzenle ilgili üzerinde mutabık kalınan tek bir tanım bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. Herkes bunu kendine ait bir açıdan veya farklı bir perspektiften değerlendirmektedir. Ancak buna rağmen, yeni uluslararası düzenle ilgili birçok tanım incelendiğinde, çağdaş uluslararası düzeni "devletler ve uluslararası organizasyonlar gibi farklı uluslararası aktörler ile devlet dışı aktörler (sivil toplum kuruluşları ve kişisel olarak uluslararası siyasette etkili olan insanlar) arasındaki etkileşimlerin toplamı" olarak tanımlamak mümkündür. Bu etkileşimler, uluslararası

toplumun yaşadığı ortamı şekillendirmekte ve uluslararası güç dengelerini göstermektedir.

2.1.2. Uluslararası Yönetişimin Yeni Uluslararası Düzenin Geliştirilmesindeki Rolü

Uluslararası yönetişimin amacı, devletler ve sivil toplum kuruluşları gibi devlet dışı aktörler arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar, prosedürler ve süreçler toplamıdır. Bu, uluslararası düzeyde ortak çıkarların sağlanmasını garanti eder. Yönetişim, şeffaflık, katılım, hesap verebilirlik ve hukukun üstünlüğü' gibi prensiplere dayanır. Ayrıca, yönetişim, kurumlar, organizasyonlar ve uluslararası kuruluşların performansında kalite ve mükemmellik sağlama hedefi taşıyan yasalar, sistemler ve kararlar topluluğudur; belirli planlar ve hedeflere ulaşmak için uygun ve etkili yöntemlerin seçimi ile gerçekleştirilir. Diğer bir deyişle, yönetişim, taraflar arasındaki ilişkileri yöneten sistemdir ve temel aktörlerin performansı üzerinde etkili olan ilişkileri içermektedir. Ayrıca, uzun vadede kurumları ve uluslararası organizasyonları güçlendiren unsurları içermektedir (Şemrukh, 2015, s. 100).

Yönetişim, her organizasyon veya kurumun uyması gereken yasalar, prosedürler ve standartlar yapısı olarak görülmektedir. Aksine, yasa kendisi yönetişimin getirdiği prensipler, standartlar ve prosedürlere uymalıdır. Günümüz uluslararası toplumu, ilişkilerin niteliği, uluslararası organizasyonların çeşitliliği, yaşam tarzlarının artışı ve üretim yöntemleri ile yerel, bölgesel ve uluslararası seviyelerdeki çalışma ve etkileşim yöntemleri açısından, önceki dönemlerden çok farklı bir aşamada yaşamaktadır. Bu çağda, dünya güçlü bir değişim akımı ile karşı karşıya olup, bu değişim toplumsal yaşamın her yönünü etkilemektedir. Teknik ve bilimsel gelişmeler, günümüz toplumlarında değişimi tetikleyen en önemli kaynakları oluşturmaktadır; bunlar arasında iletişim ve bilgi teknolojileri, insanlara ve toplumlara bilgi başarıları ve ekonomik refah sağlama açısından eşsiz fırsatlar sunmaktadır (Yusuf, 2007, s. 54).

Yönetişim, yeni uluslararası düzenin reformu için bir kaldıraç olarak temsil edilmektedir. Birleşmiş Milletler, uluslararası kamu işlerinin yönetimini geliştirmek için katılımcı bir yaklaşım olarak tanımlamaktadır. Bu uluslararası ilişkilerin kapsamlı bir şekilde gelişimini sağlama amacını gütmektedir. Dünya Bankası ise yönetişimi, "otoritenin uygulanması ve vatandaşların kamu politikalarının tasarımı ve karar alma

süreçlerinde katılımını sağlama amacıyla bir dizi kurum ve sürecin toplamı" olarak tanımlamaktadır (Osman, 2017, s. 28).

Uluslararası yönetim, yeni uluslararası düzenin inşasında temel unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Yönetişim, ülkeler arasındaki ilişkileri düzenleme ve artan küresel zorluklarla başa çıkma konusundaki işbirliğini teşvik etmede önemli bir rol oynamaktadır. Küreselleşmenin ilerlemesiyle, Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü ve Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası kuruluşların küresel politikaları şekillendirmedeki etkisi artmış, bu da uluslararası yönetimi güvenlik, ekonomi, insan hakları ve çevre gibi ortak sorunların yönetiminde hayati bir unsur haline getirmiştir (Şemrukh, 2015, s. 102).

Uluslararası yönetimin, yeni uluslararası düzenin geliştirilmesine doğrudan etkisi bulunmaktadır ve bu etkileşimlerin en önemlileri aşağıda sıralanmaktadır (El-Şevvaf, 2020, s. 211):

1. Uluslararası yönetim, uluslararası işbirliğinin artırılmasına ve ülkeler arasındaki çatışmaların azaltılmasına katkıda bulunmuştur. Bu, uluslararası kuruluşlar tarafından sunulan arabuluculuk ve tahkim mekanizmalarının desteklenmesi yoluyla gerçekleşmiştir. Ayrıca, yönetim mekanizmaları, güvenlik konseyi ve uluslararası ceza mahkemesi gibi kuruluşların uluslararası hukukun üstünlüğünü sağlama ve uluslararası yasaları ihlal edenleri cezalandırmadaki etkinliğini artırmıştır.

2. Uluslararası yönetim, küresel ekonomiye olumlu bir etki yapmış, ticaret ve yatırımları düzenleyen kuralların belirlenmesine katkıda bulunarak küresel piyasalardaki düzeni sağlamış ve küresel ekonominin istikrarını pekiştirmiştir. Bu, özellikle Uluslararası Para Fonu ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar aracılığıyla gerçekleşmiştir.

3. Uluslararası yönetimin, uluslararası çevre korunmasında önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu durum 2015 Paris İklim Anlaşması gibi uluslararası anlaşmalar ve belgeler aracılığıyla sağlanmıştır. Ayrıca Birleşmiş Milletler Çevre Programı, doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın tesis edilmesi için etkili politikalar, planlar ve stratejiler geliştirmiştir.

4. Uluslararası yönetim, insan haklarının korunmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Bu, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi gibi bir dizi uluslararası

kuruluş ve kurum aracılığıyla gerçekleştirilmekte olup, uluslararası insan hakları ihlallerinin araştırılması ve korunmasına yönelik çabaları içermektedir.

5. Uluslararası yönetim, demokratik sistemlerin yaygınlaşmasını desteklemekte ve özellikle ülkelerin iyi yönetim ve demokrasi uygulamalarını güçlendirmelerine yardımcı olmaktadır. Bu, seçimlerin uluslararası gözlemciler ve teknik yardım aracılığıyla denetlenmesi gibi çeşitli araçlar ve mekanizmalar aracılığıyla sağlanmaktadır, böylece çağdaş demokratik uygulamaların güçlenmesine katkıda bulunmaktadır (El-Şevvaf, 2020, s. 214).

Yukarıda sözü edilen gelişmeler değerlendirildiğin, uluslararası yönetişimin yeni dünya sisteminde merkezi bir unsur olduğunu ve işbirliğinin, sürdürülebilir kalkınmanın ve insan haklarının korunmasına katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, uluslararası yönetişimin etkinliğini artırmak ve uluslararası düzeyde karar alma süreçlerinde adaleti sağlamak için reformlara ihtiyaç duymaktadır. Küresel zorlukların artmasıyla birlikte, uluslararası yönetişim, daha istikrarlı ve işbirliğine dayalı bir küresel sistem inşasında temel bir yapı olarak kalacaktır.

2.2. ULUSLARARASI YÖNETİŞİM TEORİLERİ

Uluslararası yönetim teorileri, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi çalışmaları açısından önemli konulardır. Yönetişim, yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde iktidarın nasıl kullanıldığı ve kaynakların nasıl yönetildiğini kapsayan kapsamlı bir kavramdır. Uluslararası yönetim teorileri, dünya çapında devletler ve uluslararası kuruluşlar arasındaki güçlerin ve ilişkilerin nasıl düzenlendiğini anlamayı amaçlayan bir dizi teorik çerçevedir. Bu teoriler işlevselden eleştirel yaklaşım çeşitliliğine kadar uzanmakta ve devletlerin ve uluslararası kuruluşların küresel siyasetteki rolünü ve karar alma süreçlerini analiz etmeyi hedeflemektedir.

Bilinen bazı teoriler, küresel yönetim kavramını benzersiz bir şekilde ele almaktadır. Örneğin, uluslararası kuruluşların ve uluslararası hukukun küresel meselelerin düzenlenmesindeki önemine odaklanan liberal yönetim teorisi gibi. Ayrıca, yönetimi eleştirel bir perspektiften ele alan diğer teoriler de mevcut olup, güç ve temsil eşitsizliklerine dikkat çekmektedir. Bu nedenle, yönetişimin anlaşılması ve uluslararası yönetimle ilgili teorilerin ele alınması, uluslararası sistemin nasıl çalıştığını ve devletler

ile kuruluşlar arasındaki ilişkilerin uluslararası politikalar ve küresel kalkınma üzerindeki etkisini açıklamaya yardımcı olmaktadır.

2.2.1. Modern Uluslararası Kurumların Uluslararası Yönetişim Kavramını Yorumlaması

Yönetişim kavramı, 20. Yüzyılın sonlarında batı literatüründe ortaya çıkmış ve uluslararası kreditör kuruluşlar, özellikle de Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası ile ilişkilendirilmiştir. Bu tablo kredi almak veya borçlarını yeniden yapılandırmak isteyen ülkelere uygulanan bir dizi koşul aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu koşullar yapısal uyum programları olarak bilinen programlar aracılığıyla ekonomide ve siyasette reformları kapsamaktadır.

Dünya Bankası'nın yönetişimi "iyi yönetim" olarak tanımlamaktadır. Bu durum devletin ekonomik ve sosyal kaynaklarını yönetme sürecinin bir parçasıdır. Yönetim, siyasi sistemde üç boyut içerir: yapılar ve kurumlar, siyasi sürecin yönetimi (karar alma ve devletin kaynaklarını geliştirme amacıyla kullanma) ve devletin planlama kapasitesidir. Bu açıdan İyi yönetim, uygun politikaların oluşturulması ve uygulanmasıyla karakterizedir. Bu nedenle kişisel çıkarlar doğrultusunda gücün kötüye kullanılması anlamına gelen yolsuzluğun tersidir. Yolsuzluk, halkın hükümete güvenini zayıflatmakta, piyasa üzerinde yıkıcı etkiler yaratarak rekabeti bozmakta ve kalkınmayı tehlikeye atmaktadır.

Uluslararası Para Fonu, yönetimi, herhangi bir devletin yönetsel yönlerinin tüm aspektlerini kapsayan kapsamlı bir kavram olarak tanımlamaktadır; buna ekonomik politikaları ve düzenleyici çerçevesi de dahil olmaktadır. Yönetim süreçlerinde ve devlet işlerinin idaresinde hukukun üstünlüğüne uyma zorunluluğuna vurgu yapılmıştır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'na göre, yönetişim kavramı, herkes için gelir, yaşam, sağlık ve eğitimdeki farkları azaltarak insani gelişimi teşvik eden bir anlayış olarak tanımlanmaktadır. Bu süreçte gelecek kuşakların onurlu bir yaşam hakkından mahrum bırakılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu tanım üzerinden hareketle yönetişimin insani gelişim kavramıyla bağlantılı olduğu gözlemlenmektedir. Bu açıdan siyasi, ekonomik, sosyal, idari ve çevresel boyutlarla ilgili çok boyutlu bir kavramdır (Ben Hüseyin, 2015, s.200).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), kurumsal yönetişimi "şirket yönetimi, yönetim kurulu ve hissedarları ile diğer çıkar sahipleri arasındaki ilişkiler bütünü" olarak tanımlamaktadır. Kurumsal yönetişim, şirketin hedeflerinin açık bir şekilde ifade edilmesi, bu hedeflere ulaşmanın yollarının belirlenmesi ve performansın denetimi için izlenen bir yaklaşımı sunmaktadır (El-Hayali & Gazawi, 2015, s.24).

Böylece, kurumsal yönetişimi genel olarak, şirket ile çıkar sahipleri arasındaki ilişkileri düzenleyen sistemler, kurallar ve prosedürlerin bir bütünü olarak tanımlamak mümkündür; bu, şeffaflık, hesap verebilirlik ve adalet temelinde gerçekleşmekte ve bu kurallara uyulması, işlerin sürdürülebilirliğine, şirketin süreçlerini yönetmedeki verimliliğine ve piyasalardaki rekabet gücünün artırılmasına katkı sağlamaktadır.

Yukarıdakilerden hareketle yönetişim, siyasi, ekonomik ve sosyal adalet üzerine inşa edilmiş bir yönetim sistemi olarak tanımlanabilir. Bu sistem siyasi gücün devrini, siyasi katılımı ve yönetim üzerindeki halk denetimini garanti eden demokratik bir siyasi yönetim anlayışına dayanmaktadır. Ayrıca güç ve ekonomik değerlerin adil dağılımını sağlamakta ve gelecekteki kuşakların onurlu bir hayat sürme haklarını güvence altına alan kapsamlı bir kalkınmanın gerçekleştirilmesine yönelmektedir.

2.2.2. Küresel Yönetişimi Açıklayan Teoriler

Yönetişim kavramları, Soğuk Savaş sonrası dönemde büyük ölçüde küresel bir proje olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum araştırmacıların bunu yorumlama konusundaki görüşlerinin destekleyici ve karşı olan olarak farklılaşmasına neden olmuştur. Her birinin kendine özgü argümanlarını sunmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibidir:

Birincisi, Küresel yönetişimi destekleyen teoriler arasında en önemli kavramlar liberal teori ve sosyal eleştirel teorisidir. Bu teorileri açıklamak gerekirse şu şekildedir: Liberal teori, Küresel yönetişim kavramı, liberal felsefenin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır; bu, demokrasi ve uluslararası hukukun ilkelerine dayanmaktadır. şeffaflık, denetimin güçlendirilmesi ve uluslararası ilişkilerin düzenlenmesi için kurumsal bir yapının geliştirilmesine vurgu yapılmaktadır. Liberal görüşün özünde devletin yanında uluslararası sistemde önemli diğer faktörlerin varlığına işaret eden bir çoğulculuk anlayışı bulunmaktadır (Kasir & Bou Menjel, 2021, s.14).

Bu açıdan bakıldığında uluslararası kamu sektörü olarak devletler ve çeşitli türdeki hükümet organlarını, ayrıca Avrupa Birliği ve Körfez İşbirliği Konseyi gibi

bölgesel kuruluşları kapsamaktadır. Bunlara ilaveten küresel Sivil Toplum: Tek bir devletin sınırlarını aşan sivil toplum kuruluşlarını içermektedir. Bireyler, Uluslararası Af Örgütü, Küresel Yeşiller İttifakı gibi sivil toplum örgütlerine ve Yeşil Parti, Küresel Sol İttifakı gibi uluslararası partilere katılabilirler. Dahası küresel Özel Sektör: Esasen uluslararası sınırları aşan ve işlerini yürütmek için şubeler kuran çok uluslu şirketlerden oluşmaktadır. Ayrıca, çeşitli sektörlerdeki yabancı yatırım akışını da içermektedir.

Yukarıda belirtilen farklı aktörler arasındaki etkileşimler, küresel yönetişimin temel unsurlarından biri olan "ağ sistemi" olarak bilinen yapıda şekillenmektedir. Bu ağ yapısı, uluslararası sistemin çeşitli yönleri arasında bir tür değiş tokuş oluşturmakta ve karşılıklı ilkelere uygulanmasına yol açmaktadır (Zekak, 2009, s.63). Bu ilkeler arasında, demokrasinin güçlendirilmesi, uluslararası hukuka saygı, yolsuzlukla ve insan hakları ihlalleriyle mücadele gibi unsurlar yer almakta. Küresel sivil toplumun rolü, bu konuları gündeme getirirken, küresel özel sektör, ekonomik sektörde daha yüksek kalite ve rekabet sağlamaya katkıda bulunmakta ve küresel kaynakların kapsayıcı ve etkili bir şekilde kullanılmasını hedeflemektedir; bu da küresel vatandaşların kamu yararını gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.

Demokrasinin ulusal yönetim sistemleri için bir yönetim biçimi olarak benimsenmesi, şeffaflık ilkesinin güçlendirilmesinde kritik bir adımdır. Bu, toplumsal kesimlerin karar alma süreçlerine dahil edilmesi ve vatandaşların kamu ve dış politikalar hakkında kapsamlı bilgilere erişiminin sağlanması aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu durum, kamuoyunun rolünün etkinleştirilmesini ve saygı görmesini mümkün kılmakta ve şeffaflık ile dürüstlük ve kamu yararı değerlerini yansıtmaktadır. Demokrasi, devletin faaliyetlerine bir şeffaflık katmakta ve etkin yönetişimi ve yolsuzlukla mücadeleye dayalı etik anlayışları pekiştirmekte; bu, şeffaflık ve kamu yararı ilkelerine uyularak sağlanmakta, bu da yönetim süreçlerinin daha etkili bir şekilde geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Uluslararası anlaşmalara varılarak, demokratik sistemlerin dönüşümünü sağlamak ve teşvik etmek amacıyla yapılandırma programları ve uluslararası örgütlerle işbirliği içinde borçların yeniden yapılandırılması yoluyla ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu durum, uluslararası toplumun küresel ölçekte demokratik yönetişimi ve şeffaflığı güçlendirme konusundaki taahhüdünü işaret etmektedir (Ferec, 2007, s.299).

Devletler uluslararası kuruluşlara katıldıklarında, iç hukuklarında yer alan katılım koşullarına uymak zorunda kalmaktadırlar. Bu koşullar, uluslararası hukuk çerçevesi ile uyumlu olması gereken değerler, ilkeler ve gelenekler ile ilgilidir. Sonuç olarak, devletlerin davranışları, bu uluslararası kuruluşlarda (genel veya uzmanlaşmış) daha fazla yer aldıkça, giderek yönetim ilkelerini güçlendirmeye yönelmektedir. Bu süreç, devletlerin davranışlarını düzenleyen uluslararası hukukun egemenliğine saygı göstererek, bu bir araya gelen kurumların davranışlarını belirlemekte ve yönlendirmektedir.

Diğer yandan sosyal eleştirel teori ise, 20. yüzyılın 1920'li yıllarında sosyal eleştirel teori ortaya çıkmış ve üç nesil boyunca gelişmiştir. Bu teori, mevcut durumu eleştirme ve hem teorik hem de uygulamalı bağlamlarda alternatifler önerme üzerine yoğunlaşmıştır. Geleneksel teoriler, etkisiz ve geleceği tahmin edemeyen ya da tarihsel gelişmeleri uygun bir şekilde takip edemeyen yaklaşımlar olarak değerlendirilmekte; bireysel aktör (devlet) üzerine odaklanmakta ve devlet içindeki sosyal grupların değişim yaratmadaki rolünü göz ardı etmektedir. Sosyal eleştirel teorinin temel dayanağı, insanı özgürleştirmeyi amaçlayan Aydınlanma felsefesinin tamamen dönüşmüş olmasıdır. Bunun yerine, sosyal eleştirel yaklaşım, insanın geleneksel köleliğini eleştirmiş ve özgürleşme fikrini benimsemiştir. Frankfurt Okulu, bilimin öznenin doğa üzerindeki kontrolünden insanın insan üzerindeki kontrolüne, teknolojik ilerleme ve büyük gelişim yoluyla kaymasını eleştirmeye başlamıştır. Mevcut sosyal yapılar, siyasi ve ekonomik açıdan hem içte hem de dışta hakimiyetin pekiştirilmesini göstermektedir (Ma'mari, 2008, s.99).

Sosyal eleştirel teorinin takipçileri için, küresel yönetim, devletlerin birbirine karşı köleliğinden kurtulma ve devletler içindeki otoritenin kendi halkları üzerindeki kontrolünden kurtulma mekanizması olarak görülmektedir. Bu özgürleşme, insan haklarının ihlaline ve toplum sınıfları arasındaki eşitsizliğin derinleşmesine neden olan adaletsizlik, yolsuzluk ve baskı ile mücadele etmeyi hedeflemektedir; bu da ahlaki değerlerin ve prensiplerin gerilemesinin sonucu olarak, nihayetinde yoksulluğuna ve sosyal bölünmelerin derinleşmesine yol açmaktadır.

Eleştirel teorisyenlere göre, sosyal yapılar tarih boyunca her aşamada hakimiyet mücadelesi vermekte; belirli bir sosyal yapı diğerine galip geldiğinde, ideolojik bir tarihsel blok olarak bilinen unsurlar ortaya çıkmaktadır. Bu bloklar, belirli sosyal güçlerin

diğerlerinin pahasına hizmet eden devletler gibi işlev görmektedir. Bu durum, bireylerin bu blokların hakimiyetinden bağımsızlık kazanmasını sağlayabilir. Devletler, topluluk içindeki azınlıkların çıkarlarını destekleseler bile, farklı haklar sunmayı gerektirdiği durumlarda bile, çoğunluğu insan haklarını ihlal ederek ve yoksulluğun değiştirilmesi çerçevesinde istismar edebilmektedir. Bu süreç, küresel yönetim kurumları aracılığıyla gerçekleşmekte; bu, ticaret ve ekonomik politikalar doğrultusunda devletlere koşullu yardımlar aracılığıyla dahi olsa sağlanabilmekte, yine bu alanlarda kaynakların ve zenginliklerin, içinde bulundukları çoğunluk için gerçek haklar haline gelmesini garanti altına almakta ve şeffaflık, denetim ve kamu refahı ortamında gerçekleşmektedir (Mustafa, 2018, s.91-92).

Bu perspektiften bakıldığında, eleştiri yapanlar yönetim yoluyla kurtuluşu incelemeye yöneldiler. Çünkü yönetim adalet, eşitlik, şeffaflık ve denetim sisteminin temelleri haline gelmiştir. Bu bağlamda, Kanadalı sosyolog ve siyasetçi Robert Cox, yönetimin tarihsel bağamlarına dair aşağıdaki üç temel unsur üzerinden inceleme yapılmasını önermektedir:

1- Maddi koşullar: Modern teknolojinin ve uluslararası üretim ve değişim bağlamında yönetimin gelişim koşullarını kapsamaktadır.

2- Düşünceler: Küresel yönetimle ilgili düşünce ve ilkeleri (dağıtım adaleti, demokratik gelişim, hukukun üstünlüğü, denetim ve şeffaflık gibi) içermektedir ve iktidar ilişkilerinin doğası ve meşruiyeti hakkında çatışmalı bakış açılarını yansıtarak değişim için kapıları açmaktadır.

3- Kuruluşlar: Tarihsel olarak belirli bir yönetim sisteminin istikrarını koruma amacını taşımakta ve sosyal güçleri yansıtmakta ve işlevleri hakkında toplu fikirlerin oluşumunu teşvik etmektedir.

Öte yandan, realist, yapısal ve Marksist teoriler, küresel yönetimi reddetme yönünde bir eğilim göstermektedir; bu teoriler, küresel yönetimin güçlülerin zayıflar üzerinde hakimiyet kurma aracı olduğu konusunda argümanlar ortaya koymaktadır.

İkincisi ise Yönetim Karşıtı Teoriler: Küresel yönetim karşıtı teoriler, realist, yapısal ve Marksist yaklaşımlara yönelmektedir. Bu teoriler, uluslararası yönetim fikrini, güçlülerin zayıflar üzerindeki hakimiyetini sağlamanın yeni bir aracı olarak karşı çıkmaktadır.

A- Realist Teori: Realist düşünceye göre, küresel yönetim devletin zayıflamasına yol açmakta ve devlete egemenliğini kaybettirmektedir. Küresel yönetim, hakimiyetin yeni bir yüzü olarak değerlendirilmekte ve güç dengesi üzerinde etkili olmaktadır; bu, örgütlerin devletlerin uzantısı olarak temsil edilmesi yoluyla gerçekleşmektedir (Nawal, 2010, s.33). Örneğin, Birleşmiş Milletler, Güvenlik Konseyi'ndeki daimi üye devletlerin, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin, kontrolü altındadır (Riyad, 2012, s.36). Meşru bir otoritenin uluslararası hukuku ihlal edenleri cezalandırma yeteneğinden yoksun olması nedeniyle, siyasi varlıklar güvenliklerini kendi başlarına sağlamaya yönelmektedir. Böylece, her devlet, hayatta kalabilmek için belirli bir davranış sergilemekte ve yönetim şartlarına uymak üzere, büyük güçlerin yönlendirmelerine uygun hareket etmektedir. Bu nedenle, küresel yönetim, devlet içerisinde ya da devletler arasında kolektif varoluş için kendi görüşünü dayatan siyasi ve ekonomik güçlerin bir araya gelmesini tanımlayan bir kavram olarak görülmektedir.

B- Yapısal Teori: Küresel yönetim fikrine karşı en belirgin seslerden biri olan yapısal teori, küresel yönetimin ulusal kimlikleri ortadan kaldırmayı ve bunları tek bir medeniyet içinde birleştirmeyi amaçladığını savunmaktadır. Bu genellikle Batı veya Amerikan medeniyeti olmaktadır. Bu teori, büyük güçlerin halkları kolonileştirmek için teknik, kültürel, ekonomik ve hatta siyasi müdahale yolları olarak kullandığı bir araç olarak değerlendirilmekte (Oawda, 2005, s.160). Devletler, kimliklerine dayanan varlıklar olarak düşünülmekte ve dolayısıyla, kimliklerin ve değerlerin çeşitliliği, küresel yönetim oluşturma önünde bir engel olarak kabul edilmektedir. Her azınlık, kendi çıkarlarını koruyan bir yönetim modeli oluşturma çabası içinde olacağından, yapısal teori, yönetimi diğer toplumları ve kültürlerini nazik ve kademeli bir biçimde tehdit eden bir kültürel gasp süreci olarak değerlendirmektedir. Bu durum, gelişmiş merkezlerin ihtiyaçları doğrultusunda uygulanan bir tür kültürel emperyalizm olarak nitelenmektedir (Hüseyin, 2009, s. 24).

C- Marksist Teori: Yapısal teorinin aksine, küresel yönetimi egemen sınıfın değerlerini ve prensiplerini yansıtan bir araç olarak görmektedir. Bu, egemen sınıfın düşüncelerini ifade etme ve çıkarlarını hizmet etme aracı olarak kullanılmakta; dolayısıyla, kendi ideolojisi ile uyumlu bir imaj oluşturmaktadır. Marksist düşünce ayrıca, küresel yönetimin sınıf çatışmalarına neden olduğunu savunmaktadır; zira çelişkili hedefler ve çıkarlar, toplum içinde gerilimler yaratmakta ve bunlar, egemen sınıf

ile yönetilen sınıf arasında bir çatışmaya dönüşmektedir (Billis & Smith, 2004, s.265-268).

D- Sözleşmeli Teoriler: Şirket yönetimi ile ilgili bir dizi teori ortaya çıkmakta olup, bu kavram büyük ölçüde ekonomik yönle ilişkilidir. Sözleşmeli teoriler, disiplin kavramına dayanmakta ve şirket yöneticilerinin davranışlarını yöneten yönetim oyununun kurallarına dayanmaktadır. Bu teoriler, yetkiyi belirleyen ve yöneticilerin kararlarını etkileyen mekanizmalarla ilgilidir; yani, bu mekanizmalar, yöneticilerin davranışlarını yönlendirmekte ve karar verme özgürlüklerini kısıtlamaktadır. Böylece şirket “yönetimin yönetimi” olarak değerlendirilmektedir (Kenşur, 2009, s.8). Şirket, faaliyetleri için gerekli sözleşmelerin merkezi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda karar verici, müzakere ve uygulama görevinde sorumlu bir rol üstlenmektedir.

Araştırmacılara göre (Jensen & Meckling, 1976, s. 310) 1976 yılında ajans teorisini ayrıntılı olarak sunan ilk kişilerdir. Ajans teorisinin, ajans sözleşmesinin taraflarını (temsilci/vekil ilişkisi) yöneten hukuki (sözleşmesel) ilişkilere dayandığını düşünmektedirler. Bu bağlamda, vekil, vekil edilenin çıkarlarını temsil etme ve koruma yükümlülüğü altındadır. Dolayısıyla, şirket, yönetim ve sahipler arasındaki ilişki, yönetim ve çalışanlar arasındaki ilişki, hissedarlar ile dış denetçi arasındaki ilişki gibi çeşitli ajans ilişkilerinin bir koalisyonu olarak kabul edilebilir. Bu nedenle ajans ilişkisi, bir veya daha fazla kişinin (vekil eden) başka bir kişiyi (vekil) kendi adına belirli hizmetleri yerine getirmesi için yetkilendirdiği bir sözleşme olarak görülmektedir. Bu da ona bazı kararlar alma yetkisi vermeyi de kapsamaktadır (Jensen & Meckling, 1976, s.310). Dolayısıyla ajans ilişkisinin mülakat hakları teorisinin bir geliştirilmesi ve genişletilmesi olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Fakat daha kapsamlı ve kapsayıcı bir şekildedir (Kamoş, 2015, s.25).

Ajans teorisinin en önemli varsayımları aşağıdaki gibi özetlenebilir (Bowrin & Diğerleri, 2012, s.4):

A. Vekil ve vekil eden, esasen kendi çıkarlarını elde etmeye çalışmaktadır, bu da bazen vekilin, vekil edenin çıkarlarından ziyade kendi kişisel çıkarlarını daha fazla gözetken kararlar almasına neden olabilir; bu davranış "vekilin fırsatçılığı" olarak tanımlanır.

B. Şirketin faaliyet gösterdiği ortamın belirsizlik ve istikrarsızlık durumu nedeniyle, geleceği doğru bir şekilde tahmin etme yeteneği sınırlıdır, bu da sözleşmelerin genellikle eksik olmasına yol açmaktadır.

C. Vekil eden ve vekil, risk taşıma konusunda farklı tutumlara sahiptir; vekil, vekil edenin çıkarlarını korumak için riskleri kaçınabilirken, vekil eden aynı karar hakkında farklı bir bakış açısına sahip olabilir. Vekil, kişisel nedenlerden veya dikkatsizlikten dolayı, makul risk taşıma sınırlarını aşabilir, bu da vekil edenin çıkarlarıyla çelişebilir.

D. Vekil ve vekil eden arasında genellikle bilgi asimetrisi vardır; bu, vekilin bilgi üzerindeki kontrolünü kendi kişisel çıkarları için kullanmasına olanak tanır, bu durum vekil edenin çıkarlarıyla çelişse bile, bu da bilgi saklama veya manipülasyon yoluyla mümkün olabilir.

Bununla birlikte işlem maliyeti teorisi ise Şirket yönetiminde modern kavramı güçlendiren en önemli teorilerden biridir. Bu teori, bir organizasyonu analiz ederken sözleşmeli ilişkiler ve işlem maliyetleri yönlendirilmesine dayanır. Bu teorisin kökleri, alternatif piyasa biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olan sebepleri tanımlamaya çalışan Amerikalı ekonomist Ronald Coase'a (1937) dayanmaktadır; Coase, "Şirketin Doğası" başlıklı bir makale yayımlamıştır. Coase, şirketlerin neden var olduğu ve iç işlemleri piyasada gerçekleşenlere kıyasla daha ekonomik ve etkili bir şekilde gerçekleştirme yeteneğine sahip olduğunu sorgulamıştır (Ghertman, 1998, s.6).

Denetim teorisi ise "Yönetim Taahhüdü Teorisi" veya "Vekil Sorunu Teorisi" olarak da bilinen bu teori, psikoloji ve sosyoloji alanlarından unsurlara dayanmaktadır. Ajans teorisinin aksine, denetim teorisi şirket yöneticileri ile sahibi arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Bu teori, bireylerin yalnızca kişisel çıkarlarını gerçekleştiren fırsatçılar olduğunu varsayan ajans teorisinden farklı açıklamalar sunmaktadır. Denetim teorisi, "vekiller fırsatçı olabilir, ancak kişisel motivasyonlar yalnızca öz çıkarı gerçekleştirmekten daha öte bir anlam taşır," şeklinde bir anlayış geliştirmektedir. Bu teori, ajans teorisindeki kontrol ve gözetim anlayışının taahhüt sahibinin motivasyonlarıyla iç içe geçebileceğini ve verimliliği azaltarak fırsatçı davranışları teşvik edebileceğini kabul etmektedir. Yöneticinin ana hedefi, şirketin en yüksek performansını elde etmektir; başarılı olduğunda bile yalnızca şirketin performansı mükemmel olduğunda tatmin olacaktır (Bender, 2011, s.103).

2.3. ULUSLARARASI AKTÖRLER VE YÖNETİŞİM

Yönetişim, uluslararası veya yerel olsun çeşitli organizasyonların işlerini yönetmek ve kararlar almak için temel bir çerçeve temsil etmektedir. Uluslararası aktörlerin yönetim alanındaki etkisi, ulusal boyut ile küresel boyut arasında dinamik bir etkileşimi yansıtmaktadır. Uluslararası güçler ve varlıklar, bu alanın şekillenmesinde hayati bir rol oynamaktadır. Uluslararası aktörler, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kurumları, Uluslararası Para Fonu ile birlikte uluslararası anlaşmaları ve yönetim için uluslararası standartları içermektedir. Bu organlar, hükümet ve şirket sistemlerinde şeffaflık, hesap verebilirlik ve adalet ilkelerini teşvik etme rolü oynamaktadır.

Örneğin, uluslararası aktörlerin yönetim alanındaki etkisi, mali raporlama için uluslararası standartların geliştirilmesine katkıları, yolsuzlukla mücadeledeki destekleri ve insan hakları ile sosyal adaleti teşvik etme faaliyetleri üzerinden görülebilmektedir. Dolayısıyla, uluslararası aktörlerin yönetim alanındaki etkisini anlamak, dünya genelinde en iyi yönetim uygulamalarının sağlanması ve sürdürülebilir ve adil bir gelişimin desteklenmesi açısından hayati öneme sahiptir.

2.3.1. Yönetişimdeki Önemli Uluslararası Aktörler

1. Küresel Yönetişim Komitesi:

Küresel yönetim komitesinin kurulması önerisi, Almanya'nın eski Başbakanı Phyllis Bryant tarafından, Aralık 1990'da, Silahsızlanma ve Güvenlik Konularında Bağımsız Komite üyeleri ile yapılan bir toplantının ardından ortaya atılmıştır. Bu öneriyi, küresel çevre ve kalkınma konularını ele alan komite izledi. Bu girişim, 1992'de 28 bireye küresel yönetim komitesini oluşturma görevini veren Stokholm Yönetişimi ve Küresel Güvenlik Girişimi'ne dayanmaktadır (Unterhalter, 2007). "Küresel Mahalle" (Neighborhood Global Our) başlıklı bir rapor hazırlamışlardır ve bu rapor küresel yönetim hedeflerine ulaşmayı amaçlayan bir eylem planını içermektedir. Bu raporda yer alan noktalar şunlardır: uluslararası toplumda küresel güvenlik gündemini artırmak için işbirliği sağlamak üzere yeni öneriler ve yöntemler sunmak, Küresel güvenlik kavramını çevre, sürdürülebilir kalkınma ve demokrasi gibi konuları kapsayacak şekilde genişletmek ve Küresel Mahalle raporu, ortak politikalar, pratik yöntemler ve sorunları hızlı bir şekilde çözmek için teknikler geliştirilmesi yoluyla hedeflerine ulaşmayı amaçlamaktadır (Borshnik & Gaydi, 2024, s.7). Bu durum, çevre, kalkınma, adalet ve

yönetişim gibi küresel meseleleri ele alan Birleşmiş Milletler Çevre Konseyi'nin kurulmasında görülmektedir. 18-22 Şubat tarihlerinde Nairobi'de gerçekleştirilen 27. oturumda, kalkınma, yönetim, adalet ve çevre alanlarında uluslararası hukuka bağlılık vurgulanmış, 17-20 Haziran 2012 tarihlerinde düzenlenen Rio+20 Zirvesi'nde de benzer bir yaklaşım sergilenmiştir.

Küresel yönetim sisteminde etkili aktörlerin katılımıyla olağanüstü sonuçlar elde edilmektedir. Bu, çeşitli araçlar ve insan becerileri kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Bilim insanları, kamu politikalarında karar alma süreçlerine yönelik ilgili teknik bilgileri sağlama konusunda önemli bir rol oynamaktadır (Sayıd, 2013, s.172). Eski Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan gibi, farklı siyasi alanlarda belirgin bilimsel yetenek ve deneyime sahip olan kişiler bu süreçte önemli bir yer tutmaktadır.

Yönetişim süreciyle bağlantılı ortaklık ağlarının oluşturulması, karar alma için üst düzey kurumlara yetki devrini amaçlamaktadır. Bu entegrasyon özellikle Avrupa Birliği'nde gözlemlenmektedir; AB, ekonomik refahı sağlamak ve iç sorunlarını çözmek için bir dizi yetkiye sahiptir. Küresel mali sistemin reformu, ekonomik krizleri tahmin edebilecek ve önleyebilecek istikrarlı bir para sistemi yaratmayı hedeflemektedir (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, 2015, s.60). Bu bağlamda, Uluslararası Para Fonu ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün iyileştirilmesi, çeşitli ekonomik krizleri önlemek için ilke, standart ve mekanizmalar sunmaktadır.

2. Dünya Bankası:

Dünya Bankası, İkinci Dünya Savaşı'ndan etkilenen ülkelerin ekonomilerini yeniden inşa etmek amacıyla Bretton Woods Anlaşması çerçevesinde kurulmuştur. Banka, 1944 yılında Birleşmiş Milletler ile yapılan bir anlaşmayla ilişkilendirilmiş ve faaliyet alanı 15 Kasım 1947'den sonra Afrika, Asya ve Güney Amerika'yı da kapsayacak şekilde genişlemiştir (Rizk, 2010, s.195). Günümüzde, beş büyük sanayileşmiş ülke (Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Almanya, Britanya ve Fransa), bankanın hisselerinin %40'ına sahiptir ve Amerika Birleşik Devletleri'nin hissesi %17.1'dir (Şoman & Griyeva, 2009, s.476).

Dünya Bankası, özelleştirme süreçlerinde ve devletin ticarete yönelik müdahalesinin en düşük seviyelere indiği ticaretin serbestleştirilmesinde önemli bir rol

oynamıştır (Fevzi, 2005, s.10). Dünya Bankası'nın birçok raporu, küresel yönetişimin dinamik bir kavram olduğunu vurgulamaktadır (Burayb, 2011, s.62). 1992 yılındaki raporunda banka, ekonomik ve mali hesap verebilirliğe odaklanmışken, 1999 tarihli "21. Yüzyıla Giriş" başlıklı raporunda siyasi hesap verebilirlik konuya dahil edilmiştir ve şu noktalara odaklanılmıştır: Siyasi sistemlerin şekli, hükümetin politikaları belirleme ve uygulama kapasitesidir. Dünya Bankası, dünya genelinde yönetim performansını değerlendirmek için bir dizi gösterge geliştirmiştir. Bu göstergeler ana başlıklar altında sınıflandırılmaktadır (Yüsuf, 2009, s.46):

Birinci gösterge Demokrasi süreci, sivil özgürlükler ve siyasi haklar gibi göstergeleri içermekte, vatandaşların hükümetlerini seçme yeteneği, Siyasi istikrar ve şiddet düzeyi ve hükümetin etkili politikalar belirleme ve uygulama kapasitesi olarak belirlenmektedir.

İkinci gösterge ise hükümetin etkinliği ve bürokrasi kalitesi olarak yasaların kalitesi ve tarafsızlık durumu, vatandaşların haklarına saygı ve ekonomik ve sosyal sistemin şeffaflığı, hukukun üstünlüğüne saygı ve yargının etkinliği ve yolsuzlukla mücadele ve bunun ekonomik ve siyasi üzerindeki etkisidir.

Dünya Bankası, yönetim ile yolsuzlukla mücadele arasındaki ilişki ile ekonomik büyüme ve yoksullukla mücadele arasındaki ilişkinin önemini açıklayan ortak bir vizyon geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu strateji, üç ana düzeyde uygulanmaktadır:

1. Ulusal Düzey: Belirli sektörlerde yönetim yönetim reformlarının süreçlerini geliştirmek, engelleri aşmak, şeffaflığı ve hesap verebilirliği artırmak ve yönetim ve hesap verebilirlik ile ilgili temeldeki sistemleri güçlendirmek, örneğin denetim organları yoluyla (Velid, 2010, s.126).

2. Proje Düzeyi: Sektör düzeyinde bütçe uygulamalarını iyileştirmeyi desteklemek, icracı bakanlıkların kapasitelerini artırmak, güçlü düzenleyici kurumları geliştirmek ve hizmet sunumunu esnek ve etkili hale getirerek rekabetçiliği kolaylaştırmak (Velid, 2010, s.127).

3. Uluslararası Düzey: Özel sektör ve sivil toplumla işbirliği yaparak uyumlu politikaları teşvik etmek, kaynakları toplamak ve diğer bağışçı kurumlarla ortaklık ve koordinasyon yoluyla yönetimi iyileştirme ve yolsuzlukla mücadele çabalarını desteklemek (Velid, 2010, s.127).

Bu stratejilerin başarılı bir şekilde uygulanmasını sağlamak için, Dünya Bankası'nın iyi yönetim alanında nitelikli personel ve uzmanlar istihdam etmesi ve gerekli mali kaynakları temin etmesi gerekmektedir.

3. Küresel Sivil Toplum

Bazı gözlemciler, küresel sivil toplumu küreselleşmenin şekillenmesinin bir parçası olarak görmekte, bireylere siyasi olarak düşünme ve davranma için yeni yollar sunmaktadır. Sivil toplum, marjinal gruplara siyasi görüşlerini ifade etme fırsatı sağlayabilir, yeni toplumsal kimlikler inşa etmeye yardımcı olabilir ve küresel konulara ilişkin farkındalığı artırabilir (Grifits & Oklahan, 2008, s.329). İnsan hakları örgütleri, iletişim ve medya alanındaki büyük ilerlemeleri kullanarak dünyanın dört bir yanında hak ihlallerini açığa çıkarmış ve protesto hareketlerini ve sivil katılımı etkili araçlar olarak sivil toplum kuruluşlarını takip etmiştir. Bu durum, ekonomik ve siyasi reform taleplerini etkilemede etkili olmuştur (Hatim, 2024, s.410).

Bu nedenle farklı küresel sivil toplum kuruluşları, aşağıdaki gibi özetlenebilecek bir dizi ilke ve hedef üzerinde birleşmektedir: Bu hedefler, kendinin ve sivil toplumun dünya ile olan bağları aracılığıyla sorunların çözümündeki rolü hakkında farkındalığı arttırmak ve derinleştirmek, kamuoyunu bilgilendirmek ve destek oluşturmak amacıyla, küresel sivil toplumun kadınların hakları konusundaki rolü gibi konularda etkinlik göstermesidir. Ulusal politikaları yönlendirecek evrensel değerler ve standartlar inşa etmeye katkıda bulunmak (sivil toplumun hakları ve özgürlükleri açısından), ayrıca sosyal boyutlara odaklanarak küresel politikaları yönlendirmek, bu bağlamda küresel ittifakların birçok etik onur belgesini benimsemesidir.

Bunlara ilaveten bilgiyi yaymak ve akademik topluluk ile politika yapıcılara akışını sağlamak, küresel sivil toplum kurumları, siyasi, ekonomik ve sosyal konuları ele alan bilgilendirme faaliyetlerinde bulunmaktadır; bu, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde politika veya sosyal-kültürel yönleri veya ekonomi üzerine yoğunlaşabilir (İsmail, 2012, s.261). Fiziksel ve beşeri kaynakları harekete geçirme hedeflerini içermek, bu da milyonlarca gönüllüyü kapsamaktadır (İsmail, 2012, s.262), ayrıca vatandaşın kamu meseleleri üzerindeki günlük denetimine katılımını geliştirmek (Abd el-Latif, 2001, s.61). Sevgi, hoşgörü ve ortak çalışma değerlerini yaymak, kamu yararına hizmetleri değerlendirmek, öz girişim kültürünü yaymak ve kurumların statüsünü güçlendirmek ve

vatandaşı güçlendirmektir. Uluslar arasında etkileşimin çatışma ve ırkçılık yerine ortak çıkarlar çerçevesinde güçlenmesini teşvik etmek; bu genellikle savaşlara ve devletler arasındaki diplomatik krizlere yol açar.Devletin baskıcı gücünü azaltmak ve onu vatandaşlarının ihtiyaçlarına daha duyarlı hale getirmeye yardımcı olmaktır. Tüm devletler tarafından kabul edilebilir ve uygulanabilir evrensel bir etik yasaının varlığını savunmak (Grifits & Oklahan, 2008, 2008, s.368).

Küresel sivil toplumun, küresel yönetişimi güçlendirme stratejisi bir dizi stratejiye dayanmaktadır ve bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

a. Mali destek: Mali destek, sivil toplumun yerel kuruluşları küresel yönetim ilkelerini benimsemeye ve yaymaya teşvik etmelerinde kullandığı en önemli araçlardan biridir. Örneğin, Dünya Bankası gibi kuruluşlar, küresel sivil toplum kuruluşlarını desteklemek amacıyla Birleşmiş Milletler programlarına destek vermektedir. Ayrıca geniş çapta kaynak sağlayabilen uluslararası sivil toplum kuruluşlarını desteklemektedir. Bu bağlamda, bu kuruluşların sağladığı mali yardımların, Birleşmiş Milletler ve ajanslarının sağladığı yardımlardan (Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu hariç) daha büyük olabileceği belirtilmelidir. Bu bağlamda, anafinansman sağlayıcılar hükümetlerdir, özellikle çevre meseleleri ile ilgili konularda.

b. İnsan haklarının gerçekleştirilmesi talepleri: Bu, hükümetler üzerinde baskı yapmanın ve sivil toplum organizasyonlarının etkisini artırmanın temel bir aracıdır. İnsan hakları, bireylerin yaşamlarının temeli olan kapsayıcı bir talep olup, bireysel hakları içermekte ve bu haklar sivil, siyasi ve ekonomik haklar olarak dallanmaktadır. Ayrıca, halkların haklarını da kapsamaktadır. Örneğin, Uluslararası Af Örgütü, uluslararası hukuk ve ilgili antlaşmalarla güvence altına alınan siyasi bir hak olarak ifade ve görüş özgürlüğünü savunmaktadır (İsmail, 2012, s.79).

c. Küresel sivil toplum kuruluşlarının uluslararası buluşmaları: Küresel sivil toplum kuruluşlarının uluslararası buluşmaları geniş çapta düzenlenmektedir. Bu buluşmalar, esasen Birleşmiş Milletler'in denetiminde ve finansmanında büyük sivil toplum kuruluşları tarafından organize edilmektedir. Yerel sivil toplum kuruluşları, bu buluşmaların etkinliklerine katılmaya davet edilmektedir. Bu buluşmalar, fikirleri paylaşmak ve bu fikirleri benimsemek için önemli bir platform olarak kabul edilmektedir; amaç, bu fikirleri kabul ettirip uygulamak ve ardından geniş çapta yaymaktır. Bu buluşmaların çabaları, faaliyetlerini genişletmek ve hükümetler ile sistemler üzerinde

etkisini artırmaya yönelik olup, bu faaliyetleri desteklemek için uluslararası, bölgesel ve yerel kurumların oluşturulmasına bile katkıda bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, Avrupa, Amerika ve benzeri bölgelerde meydana gelenlere benzer şekilde, bölgesel ve uluslararası araştırma ve çalışma merkezlerinin kurulmasını içermektedir. Bu tür uluslararası etkinliklere örnek olarak, Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay hareketi gösterilebilir (Hanifi & Linda Tabr, 2004, s.18-24).

2.3.2. Küresel Yönetişim: Küresel Stratejik Bir Hedef

Bu yaklaşım, küresel yönetişimi, egemen değerlerini güçlendirmek için ana siyasi güçlerin fikirlerinin bir ifadesi olarak anlamaya odaklanmaktadır. Birçok kişi küresel yönetişim fikrini reddetmekte ve bu durumun mevcut olmadığını kesin bir şekilde inkar etmektedir; uluslararası sistemi, merkezi bir hükümetin istikrar sağlamadığı kaotik bir sistem olarak görmektedirler. Buna karşılık, merkezi devletin ve otoritesinin önemli bir şekilde vurgulanması, onu uluslararası ilişkiler teorisinin merkezine yerleştirmiştir; ancak 1970'lerden beri karşılıklı bağımlılığa yönelim devam etmekte, devlet dışındaki diğer faktörler daha az bağımsız olarak görülmekte ve devletin uzantıları olarak değerlendirilmektedir. Hükümet olmadan yönetişim fikri, yönetişimi tamamen reddeden bir duruş olarak sunulmuştur; Lawrence bu durumu egemenlikten yoksun bir yönetim olarak tanımlamakta ve bu da küresel yönetişim alanında tartışmalara yol açmaktadır (Nawal, 2010, s.27).

Küresel yönetişim, devlet sınırlarını aşarak uluslararası düzeyde içerdeki hükümet rolünü üstlenmektedir (Nawal, 2010, s.29). Öne çıkan kapitalist güçler, küresel yönetişim olgusunu temsil etmektedir ve yönetişimin olumlu yönlerini tamamen kendi çıkarları doğrultusunda kullanmakta ve kendileri için uygun olmayan unsurları engellemektedir. Örneğin, iş gücünün bir ülkeden diğerine hareket etmesi ve bunu istenmeyen iş gücü olarak değerlendirmeleri, bu hareketin engellenmesi için hukuki engeller koymayı gerekli kılmaktadır.

Bütün bu gelişmeler dikkate alındığında yukarıdaki teorik yaklaşımların "küresel yönetişim" teriminin arkasındaki ideolojileri ortaya çıkarmayı hedeflediği görülmektedir. Bu terimi tanımlamak için yönetim, yönlendirme ve ortaklık gibi kavramlar kullanılmakta, ancak gerçekte bunlar neo-liberal bir pragmatizmden kaynaklanmaktadır.

Küresel yönetim, meşruiyet eksikliği olan bir proje olarak sunulmuş, bu da bazı teorisyenlerin yerel yeni yönetim ağları fikrine itiraz etmelerine yol açmıştır. Bu ağlar, karar alma süreçlerine katılarak kendi çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışan çeşitli işletme yönetimleri ve sivil toplum kuruluşlarını içermektedir. Ancak bu bağlamda, bu paydaşların meşruiyeti konusunda şüpheler ortaya çıkmaktadır; zira bu örgütler, geniş oluşturmalarına karşı seçilmemiş ve sorumlu değildir.

Küresel yönetim olgusunu olumlu bir proje olarak gören düşünürler, içerdiği olumsuzluklara dikkat çekmektedirler. Bunlar arasında:

A. Modern Kapitalizmin Egemenliği

Küresel yönetim fikri, modern kapitalizmin egemenliği bağlamında son dönemdeki kapitalizm gelişmelerini ele almaktadır. Bu bağlamda, ulusal hükümetlerin küresel dönüşümlere karşı aciz ve zayıf görüldüğü sonucuna varılmaktadır; bu durum, nihayetinde onların küresel ekonomik güçlerle başa çıkma ve bunları kontrol etme yeteneklerinin yetersiz kalmasına neden olmaktadır (Billis & Smith, 2004, s.19). Uluslararası kuruluşların işbirliğini teşvik etme rolü fikri ise, çok uluslu şirketler gibi, nispeten nadirdir. Bu kuruluşların çoğu, uluslararası düzeyde faaliyet gösteren millî şirketlerin pozisyonlarını almaktadır ve seçimci bir yaklaşım benimseyerek tüm ülkelerde yatırım yapma niyetinde değildirler. Bu durum, küresel yönetim sektörünün, kamu yararını desteklemek yerine uluslararası şirketler kurmayı teşvik ettiğini ortaya koymaktadır. Bu da yoksulluk oranlarının artırılmasına katkıda bulunmaktadır. 2019 yılında dünya nüfusunun yaklaşık 8.02 milyar kişi olduğu belirtilmektedir (Dünya Bankası, 2023) ve bunların %30'u günde 1 dolar ile yoksulluk içinde yaşamaktadır (Birleşmiş Milletler, 2022, s.31). Üstelik, gelişmiş ülkelerin küresel gelir üzerindeki hâkimiyeti de dikkat çekmektedir (Dünya Bankası, 2023).

B. Organize Yolsuzluğun, Silah ve Uyuşturucu Ticaretinin Ortaya Çıkışı

Yönetişim politikaları altında, organize yolsuzluk, silah ticareti ve uyuşturucu ile ilgili yeni zorluklar ortaya çıkmıştır. Bu olgular oldukça artmış, terörizm dünya genelinde yaygınlaşmış, dini ve etnik hoşgörüsüzlük vakaları artmış, nükleer silahların yayılması hız kazanmış ve mafya ağları yayılmıştır. Ayrıca rüşvet olgusu tüm dünyaya yayılmıştır (Şüman, 1997, s.73).

Bu olumsuz olgular, yeni salgınların ortaya çıkması, borçların, enflasyonun ve yoksulluğun artması gibi durumları da içermekte ve yönetim sistemindeki büyüme ve kâr oranları üzerinde büyük etkiler yaratmaktadır. Mafya faaliyetleri, dünyada bozulmuş gıda maddelerinin sızdırılması, gıda endüstrisindeki yolsuzluk, bozuk et ticareti ve HIV ile kirlenmiş kanın ticareti ile tehlikeli atıkların Afrika gibi bölgelere ihraç edilmesi gibi durumlarda görülebilmektedir. Ayrıca, bu yolsuzluk pratikleri, bazı hükümet yetkilileri tarafından hizmet ettikleri halkların aleyhine zenginliklerini artırmak amacıyla sadakat satın almayı ve ihanetleri içermektedir (Zağbi, 2002, s.78).

C. Ulusal Kültürel Kimliğin Marjinalleşmesi

Yönetişim, her türlü muhalefeti zayıflatarak ulusal kimliği marjinalleştirip ulusal kültürü yok etmeye çalışmaktadır. Yenidünyacılık ve sosyalizm deneyimlerinin genişlemenin önündeki engeller olarak çöktüğü dönemde, emperyalist güçlerin savaşım projelerini uygulamasını kolaylaştırmak için yeni bir düşman icat edilmiştir. Mücadele, geçmişte toplumsal gelişimlerde önemli bir rol oynamıştır. Arap kültürü ile İslami ideolojisi de dahil olmak üzere ulusal kültürler ve dini ideolojilere yönlendirilmiştir (Sın, 2003, s.285-286).

Küresel yönetim fikirleri esas ve hedef olarak kabul edilse de, sosyal ve kültürel etkileri açıkça görülmekte ve göz ardı edilemez hale gelmektedir. Bu özellikle siyasi gelişmelerin ve iletişim devriminin yayılması ile ilgilidir. Bu etkiler, yönetim güçleri arasında bir köprü işlevi görmekte olup, istenen ekonomik hedeflerin güçlü ideolojilerin ve kimliklerin varlığında, yönetim kavramına karşı ahlaki temellere dayanan güçlerin yayıldığı bir ortamda gerçekleştirilemeyeceği açıktır.

Küresel yönetim kurumları, güçlülerin istismar yürüttüğü bir geçiş biçimi olarak değerlendirilmektedir. Dahası, siyasi ve kültürel görüşü şekillendiren, hükümetin arkasındaki özel görüşü dayatan egemen devletler, kendi medeniyet değerlerini halkların değerleri pahasına teşvik etmektedir (Murad, 2001, s.24). "Elveda Amerika: Küreselleşme ve Borçlar" adlı kitabında, Mainshel Rabotham, gelişen ülkeleri ağır borçlar altına sokan küresel finansal sistemden bahsetmektedir. Yönetim bağlamında, finansal sistem, para birimlerinin elektronik transferi üzerine kurulmuştur; burada, çoğu endüstriyel kaynak ve ürün, fakir ülkelerden çok uluslu şirketlere aktarılmaktadır (Murad, 2001, s.24).

Küresel yönetim, Batılı emperyalizmin ileri bir aşaması olarak kabul edilmektedir. Ancak, bu sürekli gelişen dünyada, Batılı olmayan değerlerin konumu hakkında soru işareti bulunmaktadır. Gerçek bir endişe kaynağı, bu Batılı olmayan değerlerin böyle bir dünyada asla yer bulamamış olmalarıdır; çünkü küresel yönetimin temel amacı, kültürel çeşitlilik ve diğer medeniyetlerin evrensel fikirleri pahasına Batı dünyasının düşüncesini teşvik etmektir. Bu durum, kültürel çeşitliliği savunan küresel yönetim ilkelerinden biriyle çelişmektedir (Billis & Smith, 2006, s.21).

Bu çerçeveden değerlendirildiğinde küresel yönetişimin tüm kurumları ve devlet sınırlarını aşan aktörleri ile somut bir gerçek haline geldiği anlaşılmaktadır. Bu, hem uluslararası hem de yerel düzeyde birkaç belirti ile kendini göstermektedir. Genel bir fikir olarak yönetim fikrini destekleyen birçok kuruluşun var olduğunu ortaya koymuştur. Bunlar arasında Birleşmiş Milletler, küresel mali kurumlar ve küresel yönetim komitesi bulunmaktadır. Bu kuruluşların amacı, küresel sistemde hukukun üstünlüğünü güçlendirmek, insan kaynaklarını adil bir şekilde yönetmek, çevresel güvenliğin sağlanması için kaynakları sürdürülebilir şekilde kullanmak, yolsuzlukla mücadele etmek ve vatandaşların talepleriyle uyumlu siyasi ve anayasal reformları benimsemektir. Ayrıca, araştırmacı, uluslararası kuruluşların, ekonomik yardımların siyasi reformlarla bağlantılı olduğu bir dizi mekanizma aracılığıyla küresel yönetişimi teşvik etmek için çalıştığını gözlemlemiştir. Bunun bir örneği, borç yeniden yapılandırmasıdır ve bu durumda borçlu devletten siyasi ve ekonomik reformlar gerçekleştirmesi istenmektedir.

Ancak, araştırma sonucunda gelişen ülkelerin yönetişime dair görüşlerinin bir miktar olumsuz olduğunu gözlemlenmiştir. Bu ülkelerin birçoğu, yönetişimi modern bir olgu olarak görmekte ve bunun değerini sorgulamakta; iç işlerine müdahale eden ve egemenliklerine hâle getirmeye çalışan bir unsur olarak değerlendirmektedirler ki bu durum, dolaylı bir sömürgecilik ile benzerlik göstermektedir.

Araştırmacı, küresel yönetişimin Batılı yönetim modellerini yayma çabası olduğunu ve bunun birçok halkın özellikleriyle uyumlu olmadığını ortaya koymuştur. Zaman zaman, demokratik yönetim modellerinin dayatılması için güç kullanıldığı ve bu durumun uluslararası çatışmaların yaygınlaşmasına, terörist grupların ve suç örgütlerinin faaliyetlerinin artmasına yol açtığı görülmektedir.

Küresel yönetim, aynı zamanda iyi yönetişimi teşvik etmektedir. Uluslararası ve bölgesel kurumların yönetişimi, iyi yönetimi desteklemekte ve gelişen ülkelerin

kalkınmasına katkıda bulunmaktadır; bunun örnekleri Malezya ve Ruanda, Etiyopya gibi bazı Afrika ülkeleri ile Avrupa’da da bulunmaktadır. Bu bağlamda, araştırmacı, küresel yönetişimin, eğer ülkeler onu halklarının çıkarlarına hizmet edecek şekilde kullanırlarsa, olumlu ve etkili bir proje olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Ancak, eğer hükümetler bunu büyüme ve gelişimi teşvik etmeye yönelik olarak iyi bir şekilde kullanılmazsa, bu aynı zamanda ülkelerin ilerlemesini engelleyen ve halkların umutlarını sınırlayan olumsuz bir proje de olabilir.

3. BÖLÜM

KORONAVİRÜS PANDEMİSİ VE ULUSLARARASI YÖNETİŞİM

Acil sağlık krizleri, dünya için genel olarak büyük bir uluslararası sistem zorluğu teşkil etmektedir. Çünkü sonuçları sadece sağlık sektörüyle sınırlı kalmayıp, farklı toplumsal alanları da kapsamaktadır. Ayrıca, sınırlamaları coğrafi çerçevelerle sınırlı değildir; bunun ötesinde dünya çapında çeşitli bölgeleri de kapsar ve belirli bir durumda tüm dünyayı etkileyebilir.

Sağlık dosyaları ile insan faaliyetini etkileyen diğer dosyaların ayrılması, yalnızca koordinasyon, bilimsel araştırma ve betimleme amacıyla yapılan yüzeysel bir ayırım olup, gerçek hayat, tüm sektörler arasındaki etkileşimin aslında gerçek bir olgu olduğunu göstermektedir. Ekonomik faktör, genel sağlık krizlerine maruz kalınması durumunda sağlık koruma ve tedavi gerekliliklerini sağlama kapasitesi aracılığıyla sağlık dosyası üzerinde büyük bir etki yapmaktadır, ayrıca siyasi, sosyal ve diğer etkenler de bulunmaktadır.

Bu bölümde, COVID-19 salgınının etkilediği ve etkilenen uluslararası aktörleri ortaya konulmasına çalışılacaktır. Bu nedenle bu bölüm üç ana başlığa ayrılacaktır. Birinci başlıkta, COVID-19 pandemi dönemi öncesindeki uluslararası yönetim gerçekliği incelenecektir. İkinci başlıkta COVID-19 ile ilgili uluslararası aktörler ve sonuçları üzerinde durulacaktır. Üçüncü başlıkta ise COVID-19 sonrası uluslararası yönetim gereksinimleri analiz edilecektir.

3.1. COVID-19'UN ORTAYA ÇIKARDIĞI YÖNETİŞİM PROBLEMLERİ

COVID-19 pandemisi öncesi dönem, uluslararası yönetim açısından geçiş dönemini temsil etmektedir. Yönetişim uygulamaları mümkün olan en düşük düzeyde gerçekleştirilmiştir. Bu konuyu ele alan çalışmalar, uluslararası sağlık kuruluşlarının sağlık alanında yeterli bir şekilde yanıt veremediğini ve dünya genelinde sağlık çabalarını koordine etme rolünü üstlenmekte yetersiz kaldığını ortaya koymuştur. Bunun başlıca nedenleri şunlardır.

1. Sağlık kuruluşlarının finansman eksikliği

Pandemi öncesi dönem, uluslararası yönetişimin modern biçimde kurulmaya başlandığı bir dönem olarak tanımlanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 1948 yılında

kurulmuş ve Birleşmiş Milletler Ligi ile ilişkili tüm kurumların çalışmaları sonlandırılarak bu faaliyetler ve sorumluluklar DSÖ'ye devredilmiştir (Abu Rasan, 2023, s.31). Ayrıca, bölgesel sağlık kuruluşları dünya sağlık sistemi içine entegre edilmiştir. Bu yapı içinde Amerika kıtaları, Avrupa, Afrika ve Asya'daki çalışan kuruluşlar da yer almıştır. Bu aşamada ayrıca dünya genelinde sağlık hizmeti sistemleri oluşturulmuştur (Arrai, 2024, s.81). Ancak pratikte Dünya Sağlık Örgütü, sağlık sisteminin yönetimi ve uluslararası yönetim için umut verici bir fikirken, bürokratik bir kuruma dönüşmüştür. Kendi organları ve ofisleri bulunmaktadır. Ayrıca, örgütün geleneksel devlet kurumlarına benzer bir düzen ve idari çalışma mekanizmasına sahip olduğu görülmüştür. Dünya Sağlık Örgütü ile resmi veya gayri resmi olarak çalışan sivil toplum kuruluşlarının sayısı da artmış; bu durum, uluslararası örgütün faaliyetlerini düzenleyen geleneksel yasalar çerçevesinde, örgüt ile bu kurumlar arasındaki ilişkilerin yönetilmesini son derece zor bir hale getirmiştir (Adira, 2020, s.273).

Finansman meselesi, Dünya Sağlık Örgütü'nün işleyişinde kritik konulardan biri olmuştur. Faaliyetlerinin genişlemesi ve organizasyon düzeylerinin artışı, çok sayıda çalışmanı beraberinde getirmiştir; bu da onların düzenlenmesi ve yönetilmesi için büyük mali kaynaklar tahsis edilmesini gerektirmektedir. Ancak, örgütün kaynakları, çalışan sayısındaki artış ve faaliyetlerin genişlemesi ile orantılı olmamış; bu durum, örgütün iş yapma isteksizliğine ve finansal yetersizlikten kaynaklanan girişim eksikliğine yol açmıştır (Schafer & Diğerleri, 2020).

2. Sağlık Kuruluşlarının Sadece Rutin Görevlerle Sınırlı Kalması

Bu zorluk, bir taraftan finansmanla ilgili önceki sorunla bağlantılıdır; diğer taraftan ise, sağlık kurumlarının COVID-19 pandemisi öncesinde benimsediği rutin ve tekdüze yapıyla ilgilidir. Çalışanlar arasında girişim ruhu kaybolmuş; işlerin kağıt üzerinde ve planlı bir şekilde gerçekleştirilmesine odaklanılmıştır. Yeni programları yürütmekte veya acil sağlık ve hastalıklarla ilgili zorluklara yanıt vermekte isteksiz davranmışlardır (Zu ve diğerleri, 2020, E15-E25). Örgütün yanıtlama planları, çoğunlukla tekrarlanan çabalar haline gelmiş ve yaratıcılıktan yoksun kalmıştır; bu durum, uluslararası örgütün planlarının aksine, yerel sivil toplum kuruluşlarının yanıtlama planlarının daha fazla çeşitlilik ve esneklik göstermesine yol açmıştır (Halifa & El-Abd Allah, 2024, s.18-19).

3. Eski Bir Yapı İçinde Faaliyetlerin Genişlemesi

Dünya Sağlık Örgütü'nün anlaşmalarını imzalayan ülke sayısının artması ve buna bağlı olarak yerel ve sivil toplum kuruluşlarının çoğalması, örgütün yönetişiminin gelişimini beraberinde getirmemiştir; bu, örgüt için yönetsel yanıtlaya kapasitesinin yetersiz kalmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, örgütün rolü yerel kuruluşlar veya ülkeler arasında imzalanan ikili anlaşmalarla sınırlı hale gelmiştir.

4. Ciddiyetsizlik Sorunu

Son on yılda dünya genelinde yaşanan birçok sağlık krizi, özellikle COVID-19 salgınının patlak vermesi, sağlık yönetişimi sisteminin hastalıkların yeni gelişmeleriyle ciddiyetle ilgilenmediğini göstermiştir. Bu, hastalıkların ortaya çıkışı ve yayılmasına dair ilk belirti ve işaretlere yönelik yanıtların gecikmesi ve yerel otoritelerden gelen uyarıların dikkate alınmaması yoluyla ortaya çıkmıştır (Arrai, 2024, s.83).

Birçok kurum, Dünya Sağlık Örgütü'nü COVID-19'un geniş çapta yayılmasında sorumlu tutmuştur. Bunun nedeni, SARS virüsünün yayılmasıyla ilgili belirtileri önemsememesi ve Çin'in önleyici tedbirlerini dikkate almamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, pandeminin uluslararası sistemin yanıt verme kapasitesini aşacak şekilde yayılmasına neden olmuştur. Oysa pandeminin başlangıcında kontrol altına alınması daha kolaydı (Halifa & El-Abd Allah, 2024, s.21).

Yukarıda bahsedilen faktörler, devletlerin ve kuruluşların Dünya Sağlık Örgütü'nden uzaklaşmasına ve bunun sonucunda örgütün sağlık yönetişimi konusundaki meşruiyetinin giderek zayıflamasına neden olmuştur. Bu nedenle, birçok ülke yerel sivil toplum kuruluşları ve sağlık örgütleri ile iç ortaklıklar kurmaya yönelmiş ve diğer bazı ülkeler uluslararası sağlık örgütüne olan yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçınmıştır. Bu durum, örgütün kaynakları ve küresel sağlık yönetimi rolü üzerinde olumsuz bir etki yapmıştır.

3.2. COVID-19 PANDEMİSİ İLE İLGİLİ ULUSLARARASI AKTÖRLERİN ÇALIŞMALARI

Sağlık krizleri ve pandemilerin ortaya çıkışı bağımsız bir şekilde gerçekleşmez. Aksine yayılma eğilimlerini ve seviyelerini belirleyen birçok aktörün etkileşimi sonucunda ortaya çıkarlar. Ayrıca, bunlar, önleme tedbirleri veya tedavi yöntemleri

açısından nasıl bir şekilde ele alınacağını da belirler. Bu aktörler, genel olarak insan faaliyetleri ile ve yeni sağlık sorunundan etkilenen veya etkileyen gruplarla, bireysel veya toplu olarak nasıl bir etkileşimde bulunulduğuyula bağlantılıdır.

3.2.1. COVID-19 Salgını Yayılmasında Etkili Olan Uluslararası Aktörler

COVID-19 pandemisinin yayılmasını ve etkilerinin ülkeler arası yayılmasını etkileyen bir dizi faktör bulunmaktadır. Bu faktörler, sağlık aktörleri ve sosyal aktörler gibi önemli unsurları içermektedir.

3.2.1.1 Sağlık Faktörleri

Sağlık Aktörleri Herhangi bir pandemiye veya insan varlığını tehdit edebilecek bir hastalığa yaklaşırken, sağlık perspektifi bu durumu ele almanın önemli bir unsuru olarak ön plana çıkmaktadır. Doğrudan uzmanlık ve etki nedeniyle diğeri faktörlerin önündedir. COVID-19'un yayılmasıyla ilgili özellikleri şunları kapsamaktadır:

Birinci: Virüsün Doğası: Koronavirüs (COVID-19), insanın solunum sistemini etkileyen yeni bir virüs ya da koronavirüs ailesine ait yeni bir suşudur. Bu virüs, şiddetli akut solunum sendromu virüsü (SARS-COV-2) olarak da bilinir ve bilimsel adı şiddetli akciğer sendromu virüsüdür (Dünya Sağlık Örgütü, 2019, s.1). Bu virüs, sürekli olarak yapısını ve özelliklerini değiştiren mutasyona uğrayan bir virüstür; bu da onun kontrolünü son derece zor hale getirir. Virüsün geçirdiği dönüşüm hızı, sağlık sistemlerinin yanıt verme kapasitesinden daha fazladır (Mayo Clinic, 2019).

Dünya çapındaki sağlık sistemleri, herhangi bir genel sağlık krizine karşı uygun müdahale yöntemleri çerçevesinde çalışmaktadır. Bu çalışma metodu, hastalığın sebebi olan virüsler ve mikropların doğasıyla ve bunlara dair temel verilere erişim düzeyiyle bağlantılıdır. Bilgi eksikliği ile önleme çabaları, arzu edilen sonuçlara ulaşmayabilir; aksine, ters etkilere neden olabilir (Dünya Sağlık Örgütü, 2024).

Hastalıklara ait pandemilerin yayılması durumunda, genel güvenlik ve koruma önlemleri almak, virüsler ve hastalıklar için geçerli olan en yaygın yöntemdir. Bu, yeni ortaya çıkan pandeminin doğası, özellikleri ve yayılma biçimlerini incelemek amacıyla ilk adımdır. Bu görev, gelişmiş laboratuvarlar ve tıbbi araştırma ve biyolojik çalışmalar yapan merkezler tarafından üstlenilmekte; sağlık sorunlarının çıkış nedenleri, saldırganın

virüs, bakteri, mikroplar veya başka bir etmen olduğunun belirlenmesi için analiz edilmektedir (Dünya Sağlık Örgütü, 2023, s.2).

Hastalık etkeninin belirlenmesinin ardından, virüsün özelliklerinin ve yapı karakteristiklerinin incelenmesi gereklidir. Bu incelemeler, virüsün doğası, yapısı, özellikleri, bölünme ve çoğalma yöntemleri, yaşadığı çevre ve bir konakçıdan diğerine geçiş koşulları (enfeksiyon) gibi unsurları içermektedir. Hücresel bölünme ve virüsün yapısal özellikleri, virüsün doğasını ve yayılma yöntemlerini belirlemede kritik öneme sahiptir. Bu, virüsün insan bedenine nasıl girdiğini ve bağışıklık savunmalarını nasıl aşabileceğini anlamaya yardımcı olur; aynı zamanda insan vücudundaki koruma birimlerinin bu duruma nasıl tepki verdiğini öğrenmek açısından da önemlidir (Ja'ja, 2020, s.38).

Burada sağlık sistemleri paralel yollar üzerinde çalışmaktadır. Birincisi salgının yayılmasını ve enfeksiyonların artışı azaltmak için önemli ve hayati bir yol olan korunma yoludur. Bu yolda, virüsün mevcut verileri, yayılma yöntemleri ve enfeksiyon yolları dikkate alınarak, yayılmasını sınırlamak için uygun koruyucu programlar oluşturulmaktadır. İkincisi, tedavi yoludur ve bu yol ile gerçek enfeksiyonlarla başa çıkılır ve hastaların acılarını hafifletmek için uygun tedavi sunulur. Üçüncü yol, gelecekteki önlenme ile ilgilidir; bu, gelecekteki hastalık enfeksiyonlarını önlemeye yardımcı olan koruyucu aşılarda üretilmesini içerir (Ebu'l-Futuh & El-Şirbeti, 2020, s.8).

Koronavirüsün doğasını anlamak ve onu sürekli olarak özelliklerini ve niteliklerini değiştiren mutasyona uğrayan virüslerden biri olarak sınıflandırmak, önceden belirtilen yolların COVID-19 kriziyle başa çıkma konusunda takip edilmesinin zor olduğunu göstermektedir. Virüsün dönüşüm hızı ve özelliklerini değiştirme hızı, uzman bilimsel çalışmaların ve araştırmaların yanıt verme hızından daha fazlaydı. Bu durum, virüsün yayılma krizinin başlangıcında sağlık kurumları arasında bir karışıklık hali doğurmuş ve virüsle ilgili birçok yanlış veya hatalı kavramın ortaya çıkmasına neden olmuştur (Ja'ja, 2020, s.2).

Önceden belirlenenler ışığında, koronavirüsün özel doğasının onunla başa çıkmada temel unsurlardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu virüs, yapısını ve bileşimini hızlı bir şekilde değiştiren istikrarsız virüslerdendir. Bu da onu özel tedavi yöntemleri ve koruyucu aşılarda üretme konusunda son derece zor hale getirmektedir. Bu

durum, virüsün ortaya çıkışının ve yayılmasının ilk haftalarında birden fazla aşının mevcut olmasını açıklamaktadır.

İkincisi Yayılma Oranları: Salgının yayılma hızı, onunla nasıl bir şekilde başa çıkılacağını belirleyen temel bir faktördür. Yavaş yayılan pandemiler, sağlık sektörlerine soğukkanlı ve planlı bir şekilde başa çıkma imkanı sunar; bu sayede aceleci önlemler alınmaz; aksine, doğrudan veya dolaylı olarak etki eden tüm faktörler incelenerek, önleme ve tedavi ile ilgili makul kararlar verilir. Ayrıca, sağlık sistemi, hem koruma hem de tedavi için mevcut alternatifleri ve çözümleri deneme fırsatına sahip olur ve yüksek yayılma oranları altında tedavi yöntemini benimsemekte acele etmez. Bu sayede, tıbbi hataların oranı azalır ve tedavinin yan etkileri kontrol altına alınır; bu da olası yan etkilerin ciddiyetini azaltır (Aliku, 2024, s.3).

Ancak, hızlı yayılan pandemiler ve hastalıklarda durum tamamen ters bir görünüm sergilemektedir. Bu durumda sağlık sisteminin uyguladığı önlemler ve tedbirler, virüsün yayılma hızına yetişememekte ve sağlık krizinin yarattığı olumsuz etkileri karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Bu da sağlık sistemini, yayılma önceliklerine göre izlenmesi gereken tedbirler arasında karışıklıklar yaşama durumuna sokmakta, önlemlerin benimsenmeden önce gözden geçirilmesi imkanı sağlayamamaktadır. Bu durum, sistemin genel olarak rastgele olasılık ilkesiyle çalışmasına neden olmaktadır (Harmali & Canbin, 2020, s.18-19).

Hızlı ve yüksek yayılma oranları, sağlık sistemine yanıt verme hızında ek zorluklar getirmekte, önerilen veya zorunlu alternatifleri ve çözümleri test etme potansiyelini engellemekte, ayrıca hastalıkların kontrol altına alınması ve önlenmesi için alınan önlemlerin etkinliği hakkında doğru ve anında geri bildirim alma imkanını da kısıtlamaktadır (Hamākī, 2023, s.72).

Virüslerin ve pandemilerin hızlı yayılma biçimi, sağlık sisteminde esneklik düzeyinin sınırlandırılmasını gerektirmekte; böylece, ortaya çıkan tüm gelişmelere tepki verilmesi ve sağlıkla ilgili pandemilerin yayılmasıyla ilişkili tüm faktörler ve koşulların kabul edilmesi sağlanmaktadır. Bu, sağlıklı toplumsal faaliyet gösteren kuruluşlarla yüksek düzeyde bir koordinasyon gerektirmektedir (Arabesh & Tehāmī, 2020, s.19).

COVID-19'un Çin'den dünya ülkelerine yayılmaya başladığı kriz bilgisinin ilk günlerinde, doktorlar, laboratuvar uzmanları ve sağlık sektörü çalışanlarının dikkatini çeken durum, bu virüsün çok hızlı yayılma oranlarıydı. Virüsün bir konakçıdan diğerine

olağanüstü bir hızla geçiş yapabilme kabiliyeti ve önceki örneklerle benzemeyen bölünme potansiyeli, onu diğer virüslerden ve pandemilerden daha fazla yayılma kabiliyetine sahip hale getirmiştir (Dandan & Hijazi, 2020, s.224).

COVID-19 gibi bir salgının dünya çapında yayılmasının tarih boyunca kaydedilen herhangi bir hastalık veya pandemiye bu denli büyük enfeksiyon sayılarıyla karşı karşıya kalınmamıştır. Yalnızca Orta Doğu bölgesinde, 2024 Kasım ayına kadar 23,413,206 vaka kaydedilirken, bunlardan 22,749,025 kişi iyileşmiş, 351,819 kişi hayatını kaybetmiştir; bu da kaydedilen vakaların %1.50'sinin ölümle sonuçlandığı anlamına gelmektedir. Bu, Dünya Sağlık Örgütü'nün kuruluşundan bu yana kaydedilen bulaşıcı hastalıklardan biri olan en yüksek ölüm oranlarından biridir (Dünya Sağlık Örgütü, 2024).

Koronavirüs mutasyonunun ortaya çıkışı ve yayılımı sırasında gösterdiği olağanüstü yayılma hızı, onunla sağlıklı bir şekilde başa çıkma yöntemlerini belirlemede önemli unsurlardan biri olmuştur. Bunun yanı sıra, pandeminin belirli bir coğrafi bölgede kontrol altına alınmasını ve izole edilmesini sağlama kabiliyetinin olmaması, sağlık sektörleri tarafından uygulanan izolasyon protokollerine uygun değildir. Sağlık ekipleri genellikle hastalığın yayılma odaklarını belirli bir coğrafi alana kısıtlama, bu alandan insan geçişini engelleme ve hareketliliği sadece güvenlik ve koruma önlemleri dahilinde tıbbi personel ile sınırlama amacı gütmektedir (Talawi & Hendeb, 2022, s.41).

Pandeminin ilk günlerinde, coğrafi olarak farklı bölgelerde enfeksiyon merkezlerinin ortaya çıkması, enfeksiyonların bir yerden diğerine kolayca geçiş yapması ve hastalığın yayılma sürecinin ilk saatlerinde birbirini izleyen yüksek enfeksiyon sayılarının kaydedilmesi dikkat çekmiştir. Hastalığın bir ülkeden diğerine hızla geçişi, bu süreçte kontrolünü sağlamak için karşılaşılan en büyük zorluklardan biri, bu yayılma mekanizmalarının ve oranlarının tam olarak anlaşılmaması olmuştur. Bu nedenle, pandeminin yayılmasını sınırlama çabalarının ilk denemeleri başarısız olmuş; virüs hakkında yeterince bilgiye sahip olunmadığı ve birçok ülkenin sağlık sektörü çalışanlarının virüsün varlığına inanmaması nedeniyle zorluklar yaşanmıştır (Fardawi & Şukri, 2023, s.319).

Yukarıda belirtilenler üzerinden hareketle koronavirüsün büyük yayılma oranlarının özellikle de krizin ilk aylarında virüsün olağanüstü bir şekilde yayılmasına ve pandemik bir duruma dönüşmesine neden olduğu görülmektedir. Bu durum, dünyanın dört bir yanına yayılan etkileriyle önemli izler bırakmış; bu bağlamda, yayılma hızının

etkileri, hem pandeminin yönetim biçimlerini doğrudan etkilemiş hem de korku ve endişe ile ilişkilendirilmiştir.

Bu bağlamda sağlık sektörünün yetenekleri, halk sağlığını tehdit eden salgın ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasını yönetme konusunda kritik bir rol oynamaktadır. Bu sektör, sağlık krizlerini yönetme ve bunlarla başa çıkma stratejilerini belirlemede birincil sorumlu konumundadır. Ayrıca, normal durumlarda sağlık politikalarını planlama ve ani sağlık krizleriyle başa çıkma konusunda da önemli bir yere sahiptir (Dünya Sağlık Örgütü, 2020, s.9).

Sağlık sektörlerinin hazırlık düzeylerinin her ülkede ekonomik koşullara göre değişkenlik göstermesi, bu alan için ayrılan bütçelere, özel sektörden gelen katkılara ve uluslararası sağlık organizasyonlarıyla yapılan anlaşmalara bağlıdır. Ayrıca, sağlık sektörünün gelişimi ve iyileştirilmesi için gerekli finansal kaynakların sağlanması da önemli bir faktördür (Salāma, 2021, s.411).

Türkiye'nin pandemi krizine karşı verdiği mücadeleye, geçmişte yaşadığı birçok kriz durumu göz önünde bulundurularak bakıldığında, kamu politikalarının daha gerçekçi bir şekilde uygulandığı görülmektedir. (Demirhan, Korkutan, 2022, s.21).

Bu faktörlerin yanı sıra, sağlık kültürünün seviyesi de bu sektörde önemli bir rol oynamaktadır. Bir ülkenin genel kültürü ve eğitim düzeyi, sağlık alanında çalışan nitelikli iş gücünün yetiştirilmesinde kritik öneme sahiptir; çünkü eğitim sistemi, doktorlar, hemşireler, laborantlar ve radyoloji gibi alanlarda çalışan profesyonellerin hazırlanmasında temel kaynak olarak işlev görmektedir (Gabūr & El-Mișrī, 2023, s.227). Sağlık sektörünün gereksinimleri, diğer insan faaliyet alanlarına göre büyük farklılıklar göstermektedir. Bu hem teknik altyapı hem de çalışacak personelin nitelikleri açısından geçerlidir. Tıbbi uzmanlık, belirli bir bilimsel ve mesleki yeterlilik düzeyi gerektirmekte, bu da diğer sektörlerin ihtiyaçlarından farklıdır. Bu durum, sektördeki gerekliliklerin karşılanmasından sorumlu olan kurumlar üzerinde materyal tehditler yaratmakta ve bu sektörün kar amacı gütmeyen bir yapı olarak desteklenmesine ihtiyaç duymaktadır (Şukri, 2022, s.2).

Ancak mesele sağlık sektöründeki çalışanların teknik hazırlığı ve bilimsel yeterliliği ile sınırlı kalmamaktadır. Aynı zamanda, bu sektörde çalışmanın gerekliliklerini karşılamak için uygun şekilde donatılmış sağlık tesisleri ve malzemelerinin de mevcut olması gerekmektedir. Bunun içinde hastaneler, sağlık

merkezleri ve poliklinikler gibi gerekli binaların yanı sıra acil durum sağlık hizmetleri için gerekli teknik ekipman ve ambulansların temin edilmesi de bulunmaktadır. Tüm bunlar ise sağlık sektörünün acil sağlık krizleri sırasında görevlerini etkin bir şekilde yerine getirmesi için kritik bir unsur teşkil etmektedir (Haluāni, 2023, s.119).

COVID-19 pandemisi sırasında, sağlık sektörünün olanaklarının, virüsü kontrol altına almak ve onunla başa çıkmak için temel bir faktör olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Sağlık krizinin yönetimini etkileyen ve doğrudan etkisi görülen bu aktörlerin öneminin vurgulanması, birkaç gerekçeyle ilişkilidir:

Acil İhtiyaç Enfekte olmuş bireyler için sağlık alanları oluşturmak amacıyla geniş alanlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu, hastalığı kontrol altına almak ve yayılmasını sınırlamak için ilk adım olarak kabul edilmektedir. Sağlık kurumları içinde, izolasyon ve karantina için belirli alanların belirlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaç, her ülkenin sağlık sisteminin kapasitesine göre değişiklik göstermektedir. Sağlık alt yapısı yeterli olan ülkeler, bu gereksinimleri büyük ölçüde karşılar; birçok sağlık sistemi, gerekli olan donanımlara ve alanlara sahip olmadığından bu talep ile başa çıkmakta zorlanmıştır. Bu nedenle, bazı sağlık sistemleri, okulları, üniversiteleri ve dini kurumlar gibi sosyal tesisleri sağlık izolasyon alanları olarak kullanma yoluna gitmişlerdir. Ancak bu durum, bu tesislerin, asgari düzeyde gerekli donanımlarla yeniden düzenlenmesini gerektirmiştir (Al-Lau‘ī, 2023, s.8).

Solunum cihazlarının kritik durumdaki hastalar için mevcut olması acilen gereklidir. Bu cihazlar, normal koşullarda minimum düzeyde kullanılır ve genellikle solunum güçlüğü çeken hastalarla cerrahi işlemlerle ilgili durumlar için ayrılmıştır. Bu cihazların kullanılmasının uzun süreli olmasına genellikle gerek yoktur. Ancak COVID-19'un yayılması sürecinde, solunum cihazlarına olan talep katlanarak artmıştır, bazı durumlarda talep on katına kadar çıkmıştır. Bu ani artış, büyük enfeksiyon sayıları nedeniyle gerçekleşmiştir ve hastaların uzun süre solunum cihazlarında kalma ihtiyacı da bulunmaktaydı. Birçok sağlık sistemi bu ihtiyacı karşılamada zorluk çekmiştir; oysa gelişmiş sistemler bu konuyu daha iyi yönetebilmiştir (Naci, 2024, s.18).

Gelişmiş ve modern bir sağlık farkındalığı sistemine ihtiyaç vardır; bu sistem, toplumun farklı zihinsel ve bilgi seviyesine sahip bireylerine ulaşabilmelidir. Ayrıca, toplumsal kuruluşlarla, özellikle de virüsle ilgili enfeksiyon önleme yöntemlerini

kamuoyuna duyurmak için etkin bir role sahip olan medya kuruluşlarıyla yüksek düzeyde bir koordinasyon sağlanması önemlidir. Bunun yanı sıra, sağlık kuruluşları doğru ve yanlış uygulamaları kamuya açıklayarak bireysel ve toplumsal davranışları kontrol etmede yardımcı olabilmektedir (Hamdan, 2023, s.27).

Dünya genelindeki farklı sağlık sistemleri arasında büyük bir farklılık ortaya çıkmıştır. Güçlü ve tutarlı sağlık sistemlerinin, sağlık krizi ve zorluklarına yanıt verme kapasitesinin yüksek olduğu görülmüştür. Ancak bazı sağlık sistemleri, pandemiye yanıt vermekte büyük sorunlar yaşamıştır. Bu durum, kamu sağlığına ilişkin uluslararası organizasyonların müdahale etme gerekliliğini doğurmuş ve küresel sağlık sisteminin üzerindeki yükü artırmış; bu sistemlere uluslararası destek talebini gündeme getirmiştir (Naci, 2024, s.21).

3.2.1.2. Sosyal Faktörler

COVID-19'un yayılma oranlarını etkileyen sosyal faktörler, dünya üzerindeki bazı yerleşik gelenek ve göreneklerle ilişkilidir. Bu alışkanlıklar, pandemiye karşı mücadelede belirli sonuçlar doğurmuştur. Bazı ülkelerde yaygın olan sosyal ilişkiler, sosyal mesafe kurallarına uymayan yakın ilişkilerle şekillenmiştir ve bu durum hastalığın yayılmasına önemli ölçüde etki etmiştir.

Sosyal mesafe fikrine birçok toplumda karşılaşılan reddetme durumu, hastalığın önlenmesi üzerinde olumsuz etki yaratarak, dünya genelinde birçok ülkede enfeksiyon vakalarının artmasına neden olmuştur. Bu durum, sadece üçüncü dünya ülkeleriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda bazı Avrupa ülkelerinde de sosyal mesafe ilkesinin reddi genel bir vaka olmuştur. Örneğin, İtalya'da sosyal mesafe ilkesinin reddedilmesi, hastalığın olağanüstü bir şekilde yayılmasına yol açmış; burada kaydedilen birçok vaka, sosyal mesafe ilkesinin göz önünde bulundurulmadığı düğünler ve sosyal etkinliklerde enfekte olmuştur (El-Sefaf, 2024, s.19-20). Ayrıca, birçok toplumda akrabalık ve aile ilişkilerine verilen önemin sosyal faktörlerin önemini artırdığı görülmüştür. Ziyaretler ve hasta veya yaralıları ziyaret etme sosyal bir zorunluluk olarak algılandığı için birçok enfeksiyon vakası ortaya çıkmıştır. Yüksek enfeksiyon oranlarına rağmen, sosyal sorumlulukların öncelikle alınması, birçok toplumda büyük bir zorluk teşkil etmiştir (Zeydan, 2024, s.226).

Dini etkinlikler ve toplu buluşmalar, birçok ülkede sosyal mesafe planlarının uygulanmasını büyük ölçüde engellemiştir. Dini bayramlar, ibadetler gibi toplu dini ritüeller, birçok vatandaşın sınırlı alanlarda bir araya gelmesine yol açmış, bu durum uluslararası sağlık örgütleri ve yerel sağlık otoriteleri tarafından önerilen sosyal mesafe gereklilikleri dikkate alınmamıştır (El-Hüt, 2023, s.134).

COVID-19'un yayılmasını takip eden sosyal yanlış uygulamalara rağmen, bu sağlık krizi, toplumdaki yerleşik sosyal alışkanlıklar üzerinde önemli bir değişim oluşturmıştır. Sosyal mesafenin korunması, dezenfekte etme ve yüz maskesi takma kültürü yaygınlaşmış; gereksiz fiziksel temasların, örneğin tokalaşmaların azaltılması sağlanmıştır. Bu durum, sosyal yapı üzerinde ve toplulukların toplumsal sorunlar ve krizlerle başa çıkma yöntemlerinde etkili olmuştur (Zeydan, 2024, s.227). Ayrıca, hastalığın yayılmasıyla birlikte birçok yanlış sosyal inanış ortaya çıkmıştır. Hastalığa dair mantıksız ve bilimsel temellere dayanmayan açıklamalar yapılmış; enfeksiyonun nedenleri, tedavi yöntemleri ve korunma yöntemleri hakkında birçok yanlış kavram halk arasında yaygınlaşmıştır. Bu uygulamalar, hastalığın yayılmasını kontrol altına alma çabalarının önünde engel teşkil etmiş ve bazı bölgelerde de rastgele tedavi yöntemlerine ısrarla devam edilmesi nedeniyle enfeksiyon vakalarının artışına yol açmıştır.

Yukarıda belirtilenler doğrultusunda, sosyal faktörlerin COVID-19'un dünya genelinde yayılmasında başlıca etkenlerden biri olduğu söylenebilir. Bu faktörler, toplumların pandemiye yanıt verme şekillerini etkileyen sosyal, kültürel ve ekonomik unsurlardan oluşmaktadır. COVID-19 pandemisi sırasında sosyal etkileşim modelleri, özellikle aileler ve yerel topluluklar arasında büyük ölçüde etkilenmiş; bu durum virüsün yayılmasını hızlandırmıştır. Örneğin, düğünler veya aile buluşmaları gibi sosyal etkinlikler, enfeksiyonun yayılması için başlangıç noktaları oluşturmıştır.

3.2.2 Koronavirüs Pandemisi Sonucu Ortaya Çıkan Uluslararası Etkiler

Koronavirüs pandemisinin yayılması ve uluslararası alanda belirginleşen ciddiyeti, insanlık üzerinde özel olarak ve uluslararası sistem üzerinde genel olarak bir dizi etki ve sonuç yaratmıştır. Aşağıda bu etkilerin en önemlilerine ışık tutacağız:

3.2.2.1 Koronavirüs Pandemisinin Ekonomik ve Ticaret Sistemlerindeki Etkileri

Koronavirüs pandemisi, global ekonomi üzerinde olumsuz bir etki yaratarak ekonomik durgunluğa yol açmıştır. Yerel hükümetlerin bu krizin ekonomik etkileriyle başa çıkma konusunda başarısız olmaları, bu hükümetlere olan güvenin kaybına neden olmuş ve birçok hükümeti, şirketler ve bireylere mali yardımlar sağlamak da dahil olmak üzere büyük ekonomik teşvik politikaları uygulamaya zorlamıştır (Cuğdar, 2024, s.64).

Bilim ve teknolojiye ilerlemelerle birlikte, sağlık durumu ile ekonomik gerçeklik arasında bir etkileşim türü ortaya çıkmıştır. İki sektör arasındaki karşılıklı etkilerin gün geçtikçe daha belirgin hale geldiği görülmektedir; bu durum, insanlığın bu alandaki tecrübeleriyle kanıtlanmış bir gerçektir.

Koronavirüsün yayılması ve beraberindeki etkiler, ekonomik aktörlerin sağlık krizleriyle olan ilişkisinin analiz edilmesi için uygun bir model teşkil etmektedir. Bu kriz, uluslararası ticaret hareketleri üzerinde büyük etkiler yaratmış, pandeminin yayılmasını sınırlamak amacıyla uluslararası düzeyde benimsenen önlemlerin ticari etkileşimler üzerindeki yükleri nedeniyle büyük baskılar ortaya çıkmıştır (Harba, 2022, s.81).

Yirmi Gelişmiş ekonomiyi bünyesinde barındıran ve dünya gayrisafi yurt içi hasılasının %80'ini oluşturan G20 grubu, 27 Mart 2020 tarihinde telefonla gerçekleştirilen liderler zirvesinde, ortak düşman haline gelen koronavirüsle mücadele kapsamında Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ile iş birliği içinde çalışacaklarını açıklamıştır. Bu zirvede G20, tedarik zincirinin devamlılığını sağlamak ve istihdam kayıplarını önlemek amacıyla küresel piyasalara 5 trilyon dolarlık nakit destek sağlayacağını duyurmuştur. (Macar, Asal, 2020, s.10)

Pandemi sırasında uluslararası ticaretin gerçekliğini tanımlayan uluslararası raporlar, bu dönem içinde uluslararası ticaret düzeyinin %41 oranında azaldığını göstermektedir. Bunun nedeni, dünya genelinde piyasaların, ticari kuruluşların ve şirketlerin kapanması ve piyasalardaki arz ve talep faaliyetlerinin daralması, ticaretin yalnızca gıda ve temel maddelere odaklanmasıdır (Cuğdar, 2024, s.67).

Uluslararası ilgili kuruluşlar tarafından yayınlanan raporlar, ekonomik gelişim oranlarının 2019-2020 yılları arasında rekor seviyelerde gerilediğini göstermiştir. Bu durum, pandeminin yayılma dönemi boyunca ticari ekonomik işlemlerin azalmasıyla

ortaya çıkmış ve birçok ülkede kalkınma bütçelerinde yetersizliğe yol açmıştır; bu durum, köklü ekonomik sistemlerde bile geçerli olmuştur (Harba, 2022, s.89).

Asya, Avrupa, Amerika ve diğer bölgelerde ticarete başlayan büyük daralma, küresel üretim zincirini aksatmaya başlamıştır. Küresel üretimin %70'inden fazlasını oluşturan ekonomilerin virüsle yaşadığı derin çatışma, üretimdeki düşüşün en büyük nedenidir. Salgın, arz, talep ve sermaye finansmanı gibi üç değişkeni etkilemiştir. Talep tarafındaki bazı daralmalar, özellikle gelişmiş ülkelerde, kamu harcamaları, devlet gelir destekleri, vergi indirimleri ve aynı ya da nakdi yardımlar yoluyla telafi edilebilir. Ancak virüsün yayılmasına dair korku, panik ve endişe nedeniyle tüketici talebi azalmaya devam etmekte ve bu durum, tüm bu kayıpların kamu desteğiyle karşılanmasını imkânsız hale getirmektedir. Talep olmadığı durumda ise arzın düşmesi ve toplu iflasların yaşanması muhtemeldir. (El-Arab, 2021).

Ek olarak, bu dönemde meydana gelen büyük fiyat artışları (ekonomik enflasyon), dünya üzerinde fiyatların %8 ila %61 arasında bir artış göstermesine neden olmuştur. Bu durum, piyasalardaki arz ve talep üzerinde doğrudan bir etki yaratmış ve dünya genelinde vatandaşların alım gücünü azaltmıştır. Bu durum, vatandaşların ekonomik davranışlarında temel maddeleri satın almaya yönelme ve gereksiz lüks ve tüketim mallarından kaçınma gibi değişikliklere yol açmıştır (Mazlûm, 2024, s.163).

Öte yandan Covid-19'ün ekonomik durgunluğa yol açması da ciddi sorunları beraberinde getirmiştir. Bu nedenle koronavirüs salgınıyla birlikte ortaya çıkan ekonomik durgunluk, dünya genelindeki ekonomik kuruluşlar üzerindeki baskıları artırmıştır. Satışlar ve ticari değişimlerin düşmesi, birçok kurumun üretim miktarını azaltmasına yol açmış; bu durum, talepteki azalma nedeniyle malların ve ürünlerin birikmesine neden olmuştur. Sonuç olarak, birçok ekonomik kuruluş üretim hatlarını durdurmuş ve büyük ölçüde iş gücünü azaltma yoluna gitmiştir (Harba, 2022, s.90).

Pandemi nedeniyle yaşanan ekonomik baskılar, dünya genelinde işsizlik oranlarının artmasına neden olmuştur. Dünya Bankası'nın istatistiklerine göre, işsizlik oranları, iş imkânlarındaki daralma ve birçok ekonomik sistemde gerçekleşen rastgele işten çıkarmalar sonucunda dünya genelinde %0.3 ila %2.4 arasında artış göstermiştir (Mazlûm, 2024, s.164). Ayrıca, talep yapısında da değişiklikler meydana gelmiştir. Hijyen ürünleri ve sağlık koruma malzemeleri, maske ve eldiven gibi unsurlara yönelik talep artarken, solunum cihazları ve oksijen gibi sağlık gerekliliklerine olan talepler de

artmıştır. Bu durum, sağlığa yönelik yeni gerçekliğin bir yansıması olarak gözlemlenmiştir (Junah, 2023, s.66).

Bu açıdan bakıldığında Koronavirüs pandemi döneminin uluslararası taşımacılık üzerindeki etkilerini tartışmaya açılan önemli bir faktördür. Dolayısıyla Koronavirüsün yayılmasıyla ortaya çıkan ekonomik etkilerden biri de nakliye ve taşımacılık maliyetlerindeki artıştır. Nakliye, yükleme ve tahliye fiyatlarında, uluslararası düzeyde önemli bir sorun ortaya çıkmıştır. Taşımacılık maliyetleri, özellikle deniz taşımacılığında, talebin büyük ölçüde artması ve yakıt fiyatlarının yükselmesi nedeniyle, gerçek değerlerinin kat kat üzerine çıkmıştır (kadri & al-Naimi, 2022, s.2).

Dünya Ticaret Örgütü tarafından yayımlanan istatistikler, Koronavirüs salgını sırasında deniz taşımacılığı maliyetlerinin %1.5 ila %4 arasında arttığını göstermektedir. Bu durum, taşıma maliyetlerinin mal fiyatlarına eklenmesi sonucunda global ölçekte fiyat enflasyonuna yol açmıştır (Hatim, 2024, s.23). Dolayısıyla koronavirüs salgını, hava taşımacılığı sektöründe de büyük zararlara neden olmuştur. Birçok havayolu şirketi seferlerini iptal etmiş ve ülkeler, virüsün yayılmasını kontrol altına almak amacıyla seyahat kısıtlamaları getirmiştir. Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA), salgının havayolu şirketlerine yaklaşık 113 milyar dolar kayıp getirdiğini tahmin etmektedir (Abd al-Amir, 2020, s.3).

Havaalanları ve limanlarda uygulanan önleyici tedbirler, nakliye operasyonları üzerinde de olumsuz etkiler yaratmıştır. Taşımacılık ve deniz taşımacılığı sektörlerinde çalışan birçok personel çalışma koşullarını terk etmiş veya iş tehditlerinin artması sebebiyle ücret taleplerini artırmıştır. Bu durum, taşımacılık ve yükleme maliyetlerine ek yükümlülükler getirmiştir (Kadri & Al-Naime, 2022, s.3).

Koronavirüs pandemi döneminin ekonomik etkileri ve ilgili sektörler KOVİD-19 salgınının ekonomik etkilerine dikkatlice bakıldığında, özellikle nakliye maliyetlerindeki artış ile birlikte, uluslararası ekonomi üzerindeki önemli etkenlerden biri haline gelmiştir. Bu durum, üretim maliyetlerini ve genel mal fiyatlarını doğrudan etkileyerek birçok ekonomik sistemde durgunluğa yol açmıştır. Etkileri, uluslararası ticaretin hareketliliği üzerindeki olumsuz yansımalarla hâlâ sürmektedir.

- Pandeminin Etkilediği Önemli Ekonomik Sektörler

Pandemi, birçok ekonomik sektörü olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bu sektörlerden bazıları şunlardır:

- **Yatırım Sektörü:** Koronavirüs salgını, küresel borsa değerlerinde düşüşe neden olarak finansal piyasalardaki dalgalanmalara yol açmıştır. Bu durum, şirketlerin hisse senetlerinin alım satımında artışa yol açmış ve emeklilik maaşları ile bireysel tasarruf hesaplarının değerini olumsuz etkilemiştir. Bu zorluklarla başa çıkmak amacıyla birçok ülkenin merkez bankası faiz oranlarını düşürmüştür. Teorik olarak, bu tedbirin borçlanmayı daha ucuz hale getirmesi ve ülkelerin ekonomilerini canlandırmaya yönelik adımlar atılmasını teşvik etmesi beklenmektedir (Lūra, 2020, s.12).

- **Küresel ekonomik büyüme ve uluslararası ekonomik hareketlilik:** zenginlik artışı ve yeni iş imkânları yaratımı ile bağlantılıdır. Ancak, Koronavirüs salgını sonucunda Uluslararası Para Fonu (IMF) verileri, küresel ekonominin 2020 yılında %3 oranında küçüldüğünü göstermektedir. Bu durum, büyük buhran döneminden bu yana en kötü ekonomik gerileme olarak değerlendirilmiştir. Salgının sona ermesi sonrasında, özellikle hizmet sektörüne dayalı büyük ekonomilerin toparlanma süreci yavaş olmuştur; özellikle salgından ciddi şekilde etkilenen ülkelerde, örneğin Birleşik Krallık ve İtalya’da (Lūra, 2020, s.14).

- **Ticaret ve Turizm Sektörü:** Koronavirüs salgını, uluslararası ticaret hareketlerini olumsuz etkilemiştir; özellikle salgının kaynaklandığı Çin’den gelen ürünlere ilişkin olarak. Çin, salgından en çok etkilenen ülkelerden olduğu için, dünya genelindeki pazarlarında ürünlerini ihraç etme faaliyetlerini durdurmuş ve fabrikalarını 2020 yıllarında yeniden açma sürecinde gecikmeler yaşamıştır (Haatim, 2024, s.25). Ayrıca pandemi döneminin turizm sektöründe ciddi bir kriz yaratmıştır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı’nın (OECD) raporlarına göre, 2020 yılında uluslararası turizmde %60 oranında bir düşüş yaşanmıştır (Şemmari, 2020, s.12).

3.2.2.2. Koronavirüs Salgınının Politik Etkileri

Koronavirüs salgını, hem yerel hem de uluslararası siyasi alanlarda derin etkiler yaratmıştır. Salgın, hükümetlerin önceliklerini yeniden belirlemelerine ve uluslararası ilişkiler ile iç politikalar üzerinde etkilerde bulunmasına yol açmıştır. Birçok hükümet, acil durum yetkileri elde ederek genel karantina uygulamaları, gözetim artırımı ve bireysel özgürlüklerin kısıtlanması gibi önlemler almıştır. Bu durum, bazı ülkelerde medeni özgürlükler ve insan hakları ile ilgili endişelerin artmasına neden olmuştur.

Salgından önce uluslararası siyasi sistemde ABD, Çin ve Rusya gibi ülkeler arasında gerginlikler zaten mevcuttu. Bu ülkeler, uluslararası güç dengesini değiştirmek için içinde bulunmuşlardır. ABD ise çeşitli güç unsurlarını kullanarak kendi uluslararası konumunu korumaya çalışmıştır (Zubaydi, 2010, s.13). Bu doğrultuda COVID-19 pandemi dönemi, ekonomik ve sosyal alanların yanı sıra politik yapıları da büyük ölçüde etkilemiş, devletlerin krize yanıt verme biçimlerini değiştirmiştir. Koronavirüs pandemisi, uluslararası siyasette önemli değişikliklere yol açmış ve milliyetçilik eğilimlerini artırmıştır. Birçok ülke, yalnızca kendi çıkarlarını koruma çabası içerisine girerek uluslararası destek ve iş birliğini göz ardı etmiştir. Bu durum, Dünya Sağlık Örgütü'ne yönelik sert eleştirilerin artmasına neden olmuş; birçok ülke örgütün etkinliği ve tarafsızlığı konusunda sorgulamalara yönelmiştir (Fâdil, 2023, s.395).

Pandeminin bir diğer önemli politik etkisi, büyük güçler arasında yaşanan çatışma ve gerilimlerin artmasıdır. Özellikle ABD ile Çin arasındaki rekabet, virüs aleyhine aşı geliştirme çabaları sırasında belirginleşmiştir. 2019 yılında ABD-Çin arasındaki bu rekabet, eşi benzeri görülmemiş seviyelere ulaşarak iki ülke arasında görünmeyen bir düşmanlık yaratmıştır. Her iki ülke de birbirine ekonomik veya siyasi bir darbe vurma potansiyeline sahip olmadığını göstermiştir. Bu gerginlik, özellikle ABD'nin Çinli telekomünikasyon devi Huawei'ye¹ karşı uyguladığı ekonomik yaptırımlarla kendini göstermiştir. ABD, virüsün Çin'den çıktığını iddia ederek, Çin'e karşı siyasi bir kampanya yürütmüştür. Bu durum, virüsün laboratuvarlarda kasıtlı olarak yayıldığı yönündeki² suçlamaları gündeme getirmiştir (Fâdil, 2023, s.401).

Ancak, pandeminin siyasi etkileri yalnızca Çin'e karşı bir düşmanlıkla sınırlı kalmamıştır. Koronavirüs, bazı ülkelerde uluslararası ilişkilerin iyileşmesi için bir fırsat

¹ Huawei krizi, 2019 yılında Çinli telekomünikasyon şirketi Huawei'nin CEO'sunun Kanada'da ABD'nin talebi üzerine tutuklanmasıyla başladı. Amerika Birleşik Devletleri, on yıllardır Çinli telekomünikasyon şirketlerinin faaliyetlerini kısıtlamaya çalıştı; bu da Amerikan telekomünikasyon şirketi Apple'ın sektördeki tekelliğini ve üstünlüğünü sürdürmesini sağlamak içindi. Tutuklama, Çin şirketine yönelik 23 ana suçlamanın yer aldığı bir iddianamenin yayınlanmasıyla birlikte gerçekleşti ve bu durum, Çin hükümetinin benzer yaptırımlarla karşılık vermesine neden oldu.

² Amerikan Başkanı Donald Trump, koronavirüsün çıkışından Çin'i sorumlu tutma konusunda bilerek bir üslup benimsedi. Konuşmalarında ve kamuya yönelik yaptığı siyasi açıklamalarda koronavirüsü belirtmek için "Çin virüsü" terimini kullandı. Ayrıca, Wuhan'daki pandeminin başlangıcının ardından, virüsün yayılmasını azaltma ile ilgili her fırsatta veya halka açık her toplantıda Çin'e saldırmaya çalıştı.

da sağlamıştır. Örneğin, Suriye, 2019 yılı öncesinde siyasi izolasyon içinde bulunmaktaydı. Ancak COVID-19 krizi, Suriye'nin uluslararası sağlık kuruluşları ile iş birliği yapma fırsatı bulmasına yol açmış; böylece Suriye, kriz sırasında sağlık sisteminin ihtiyaçlarını gidermek için dünya ile koordinasyon sağlama yoluna gitmiştir. Bu durum, Suriye'nin uluslararası alanda yeniden aktif bir rol almasına ve üzerindeki siyasi izolasyonu sona erdirmek için bir adım atmasına vesile olmuştur (Fâdil, 2023, s.402).

Yukarıda belirtilen verilere dayanarak koronavirüs pandemisi, uluslararası ilişkilerde çatışma ve rekabetten olumlu iş birliği ve koordinasyona kadar çeşitli sonuçlar doğurmuştur. Bu dinamikler, dünya genelinde siyasi ilişkilerin yeniden şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Bu nedenle, COVID-19 pandemisinin birçok siyasi sonucu olmuştur. Bunlar pandeminin yayılması sırasında, sırasında ve sonrasında meydana gelen durumlardır. En önemli bu sonuçlar şunlardır: (Azubaydi, 2010, s. 16).

1. Amerika Birleşik Devletleri'nin Rolünün Azalması: Pandemi sırasında izlenen politikalar neticesinde, ABD'nin rolünde bir gerileme görülmüştür. ABD, Avrupa ülkeleriyle sınırlarını kapatmış ve gerekli desteği sağlamamıştır. Hatta bunu müttefiklerine bile uygulamıştır. Bu durum, ABD'nin stratejik müttefiklerini hayal kırıklığına uğratmış ve uluslararası siyasi sistemdeki liderliğini zayıflatmıştır.

2. Çin'in Tıbbi Yardım Sunması: Çin gibi ülkeler, birçok ülkeye tıbbi yardımda bulunmuştur. Çin'in bu rolü, gelecekte uluslararası siyasi sistemde daha büyük bir liderlik üstlenme kapasitesini kanıtlamıştır.

3. Demokratik Düşüncelerin Gerilemesi: ABD liderliğindeki demokratik sistemlerin önerdiği demokratik ilkeler, uygulama ve gerçek yaşamda etkileşim gerektiren eksiklikler göstermiştir. Buna karşın, ulusalcı politik sistemler, karantina ve sokağa çıkma yasakları gibi önlemlerle vatandaşlarını koruma konusunda daha etkili olmuştur.

4. Küreselleşmenin Gerilemesi: İlk göstergeler, küreselleşmenin kavramının ulus-devlet fikrinin gerisinde kaldığını ortaya koymaktadır. Bu durumun sebepleri şunlardır: (Alani, 2024, s. 5). Bunlardan birinci üretim ve tedarik zincirlerinin çökmesiyle beraber COVID-19 pandemi döneminin birçok ülkede üretim süreçlerinin durmasına neden olmuştur. Örneğin, birçok ülke sanayileri için tamamen Çin üretimine bağımlıdır, bu da ekonomilerine olumsuz etkiler yaratmıştır. Pandeminin olumlu sonuçlarından biri, ülkelerin kendi kendine yeterlilik fikrini güçlendirmesi olmuştur. Diğeri ise dayanışma

birliklerinin çöküşünün COVID-19 pandemisi, özellikle Avrupa Birliği'nin dayanışmasını zayıflatmıştır. Eğer Avrupa ülkeleri ulusal çıkarları doğrultusunda birlikten çok kendi çıkarlarını gözetmeye devam ederlerse, pandemi, birçok uluslararası birliğin çöküşünün başlangıcı olabilir.

5. Demokrasi Kavramlarının Kısmi Gerilemesi: COVID-19'un siyasi etkileri arasında ülkelerde demokrasi ve özgürlük kavramlarının gerilemesini gözlemlemek mümkündür. Birçok ülke, kitlesel kısıtlama politikalarını uygulamak için askeri ve polis güçlerini kullanmıştır; bu da bazı toplulukların, esasen kendi iyilikleri için tasarlandığı düşünülen bu politikaları kabul etmemesine yol açmıştır. (Azubaydi, 2010, s. 18).

COVID-19 pandemisinin neden olduğu birçok siyasi sonuç incelendiğinde ABD ile Çin arasındaki gerilimin arttığı, bu iki super güç arasındaki siyasi ve ekonomik çatışmanın derinleştiği görülmektedir. Pandemi, ABD ve Çin arasındaki gerilimleri artırmıştır. Pandemiye aşmak yerine, Washington ve Pekin bu durumu küresel etkilerini artırmak için kullanmış, virüsün kökeni ile ilgili suçlamalar, medya savaşları ve ekonomik gerilimler ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, COVID-19 pandemisi, ABD-Çin çatışmasını derinleştirerek jeopolitik ve ekonomik bölünmeleri artırmış, uluslararası iş birliğine zıt bir etki yaratmıştır.

3.3 KORONA SONRASI ULUSLARARASI YÖNETİŞİM GEREKSİNİMLERİ

Korona pandemisi, uluslararası sistemin tüm bileşenleri için doğrudan bir meydan okuma oluşturdu. Dünya ülkeleri, sağlık, ekonomik, sosyal ve siyasi anlamda bir dizi etkiyle karşı karşıya kaldı ve uluslararası kuruluşlar ile hükümetler arasında yüksek düzeyde bir koordinasyon gerektirdi. Bu etkiler uluslararası sistem için yabancı değildi; tarihte, ülkeler ve coğrafi varlıklar arasında yayılan birçok hastalık ve salgına tanıklık edildi ve bu durum, birçok yaşam kaybı ve maddi zarara yol açtı. Avrupa'da (1830-1847) yılları arasında kolera salgınının yayılması, uluslararası yönetim açısından büyük bir sağlık ve sosyal meydan okuma teşkil etti, ardından (1918) yılında Avrupa'nın geniş alanlarında veba salgını yayıldı ve (1981) yılından bu yana AIDS'in yayılması, 23 milyon insanın hayatını kaybetmesine neden oldu ve hâlâ bugüne kadar tehlikesi devam etmektedir.

Bu eksikliklerin, özellikle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi olmak üzere Birleşmiş Milletler'in kapsamlı bir reform geçirmesi yönündeki çağrılarının artmasına yol açması beklenmektedir. Türkiye'nin de desteklediği BM Güvenlik Konseyi'nde kapsayıcı küresel temsiliyet meselesine ek olarak, Birleşmiş Milletler'in küresel salgınlar gibi tehditleri de güvenlik yelpazesine dahil etmeyi düşünmesi olasıdır. Aslında bu durum, koronavirüsün son olmayabileceğine dair bir işaret olarak kabul edilebilir. Bu nedenle, uluslararası, bölgesel ve küresel örgütlerin bu tür tehditlere karşı hazırlıklı olması faydalı olacaktır. (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2020, s.97)

COVID-19 pandemisi, bireysel açıdan yoğun sorgulamalara yol açmakla kalmamış, aynı zamanda devlet yönetimi ve küresel siyasetle ilgili birçok uygulama ve politikanın gözden geçirilmesi için bir fırsat da sunmuştur. COVID-19 sonrası dönemde, küresel yönetim ve küresel iş birliği bağlamında uluslararası ve bölgesel örgütlerin varlığı ve işlevleriyle ilgili sorgulamalar artmaya başlamıştır. Ayrıca, küresel kurumlarla ilgili yönetim zafiyeti olduğu da açıkça görülmektedir. Sürecin sonunda, ilgili örgütlerin zayıflamak yerine güçlenerek yollarına devam etmeleri beklenmektedir. Çünkü korona günlerinde açık bir şekilde anlaşılmıştır ki, hiçbir ülke COVID-19'u ve benzeri krizleri tek başına aşamaz. Günümüz dünyasında insan hareketliliği ve sermaye akışlarının son derece iç içe geçtiği bir ortamda, sınır ötesi boyut dikkate alınmak zorundadır; bölgesel ittifakların ve uluslararası kurum/kuruluşların olmadığı ya da zayıf kaldığı bir çözüm gerçekçi görünmemektedir. Bu bağlamda, küresel bir örgüt olan Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesiyle bu iddiamız daha net ortaya konacaktır. (Güder, s.7).

Korona virüs krizinin uluslararası yönetim üzerindeki etkisinin derinlemesine analizi, sağlık sektöründe uluslararası yönetim sisteminin geliştirilmesine yönelik aşağıdaki gereksinimleri ortaya çıkardı:

3.3.1. Dünya Sağlık Örgütü'ndeki Yönetim Boşluğunun Giderilmesi

Korona pandemisi deneyimi, Dünya Sağlık Örgütü'nün liderliğinde yönetsel bir açığın varlığını göstermiştir. Bu, kaynak eksikliğinden kaynaklanmakta ve sağlık dosyalarını yönetme ve üye devletler arasında sağlık krizlerinin gerektirdiği durumlarda çabaların koordine edilmesi konusunda doğru rolünü oynayamamaktadır. Bu görevleri ve

sorumlulukları üstlenebilecek bir yönetim yapısının eksikliği, kriz sırasında açıkça görülmüştür (Anthony, 2020, s. 21).

Bu nedenle, Korona krizi sırasında uluslararası yönetişimin deneyimi, Dünya Sağlık Örgütü'nün liderlik yapısının yeniden yapılandırılması, sorumluluk ve görevlerin belirlenmesi, aynı zamanda net ve esnek bir organizasyon yapısının kurulması, merkez ile diğer taraflar arasındaki ilişkilerin hiyerarşik düzen içinde belirlenmesi ve görevlerin ve sorumlulukların tanımlanması için acil bir ihtiyaç doğurmuştur (Philips & Rizal, 2020, s. 8-10). Ayrıca, uygun finansmanın elde edilmesinin büyük etkisi, örgütün finansman sisteminin yeniden gözden geçirilmesini, üye devletler için sabit katkı paylarının belirlenmesini ve bunların uluslararası enflasyon oranları ile uyumlu bir şekilde ayarlanmasını gerektirmektedir. Böylece, örgüt global sağlık krizleriyle başa çıkmak için gerektiğinde doğrudan harcama yapabilme kapasitesine sahip olacaktır (Wafi, 2020, s. 403).

3.3.2. Uluslararası Sağlık Güvenliğinin Yeniden Tanımlanması

Korona krizi, uluslararası sağlık güvenliği konsepti etrafında bir uluslararası anlaşmanın eksik olduğunu göstermiştir. Her ülke bu konsepti kendi perspektifinden değerlendirmekte ve uluslararası yönetişimi kısıtlayan birçok önlem almakta, bu durumun uluslararası sağlık güvenliğinin gerçek ve somut sınırları hakkında gerçek bir anlayışın eksik olmasından kaynaklandığı görülmektedir (Mustafâui, 2022, s. 224).

Ulusal ve uluslararası sınırların örtüşmesi, uluslararası yönetişime engel teşkil eden büyük bir kriz oluşturmaktadır. Bu durum, bu sınırlar hakkında bir uzlaşmaya ulaşmak için farklı ülkeler ve ilgili taraflar arasında geniş bir diyalog gerektirir. Ayrıca, yerel olan ile uluslararası yasalara tabi olanı belirlemek için ortak ve üzerinde anlaşılan bir listeye ulaşılması gerekmektedir. Bu, pratikteki deneyimin ortaya koyduğu farklılıklar ve çelişkilerin ortadan kaldırılmasını sağlamak için gereklidir.

3.3.3. Salgınlarla Mücadele Etmek İçin Genel Bir Strateji Oluşturma

Korona pandemisi sırasında yaşanan deneyim, dünya genelindeki sağlık krizleri ile başa çıkmak için ortak bir uluslararası stratejinin eksik olduğunu göstermiştir. Bu durum, yerel planlar ile genel planlar arasındaki karışıklığı ve çelişkiyi ortaya koymaktadır. Birçok ülke, hastalığın doğası ve boyutları hakkında kendi öz anlayışına ve

değerlendirmesine dayalı olarak yerel planlarını uygulamaya koyulmuştur (Wāfī, 2020, s. 404). Ayrıca, çözümler ve kriz yönetimindeki karmaşa, stratejik planlamada gerçek bir açığı yansıtmaktadır. Gerçekle başa çıkma ilkesinin ön plana çıkması, önceden planlama yapılmadan hareket edilmesine ve aşamalı planlamaya dayanmaktadır; bu da uluslararası yönetim üzerinde olumsuz bir etki yaratarak büyük bir engel teşkil etmektedir (Mustafāui, 2022, s. 225).

Bu bağlamda, uluslararası boyutlar taşıyan tüm sağlık krizleri ile başa çıkmaya uygun genel bir stratejik plan oluşturulması gerekmektedir. Bu planların derinlemesine çalışmalar ve ülkelerin mevcut imkanlarının gerçekçi bir analizi doğrultusunda oluşturulması önem taşımaktadır. Ayrıca, acil sağlık krizleri ile başa çıkmak için uygun stratejik alternatiflerin de belirlenmesi gerekmektedir.

3.3.4. Dünya Sağlık Örgütü'nün İç Yönetmeliklerinin Desteklenmesi

Korona krizi sırasında ortaya çıkan en büyük eksikliklerden biri, üye ülkelerin Dünya Sağlık Örgütü'nün iç yönetmelikleri ve kuralları hakkında bilgi sahibi olmamalarıdır. Bu cehalet, kriz sırasında ortaya çıkan birçok çelişki ve yönetim sorununa neden olmuştur. Yasal ve yönetmeliklerin anlaşılabilmesi, onların uygulanması ve dikkate alınmasını engellemektedir (Wāfī, 2020, s. 405).

Bu nedenle, uluslararası sağlık krizlerinin yönetimi, taraf ülkelerin iç yönetmelikler ve sağlık dosyalarını yöneten yasalar hakkında önceden bilgi sahibi olmalarını gerektirmektedir. Böylelikle, kabul edilen prosedürler ve önlemler uluslararası sistemlerle uyumlu hale gelerek dengeli ve doğru bir uluslararası yönetime ulaşılmasına yardımcı olacaktır.

3.3.5. Dünyadaki Sağlık Kurumlarının Güçlendirilmesi

Korona pandemisi sırasında yaşanan deneyimler, yerel sağlık sistemlerinin zayıflığını ortaya çıkarmıştır. Bunun bir kısmı finansman ve yetkilerle ilgiliyken, diğer bir kısmı ise veri sağlama ve salgınlar ile bulaşıcı hastalıklarla ilgili uzmanlık çalışmaları yapma kapasitesiyle ilgilidir. Ayrıca, tıbbi donanımlarda bir eksiklik olduğu ve kriz sırasında dünya ülkeleri arasında sağlık örgütleri ve kurumlarının seviyesinde farklılıklar bulunduğu görülmüştür (Mustafāui, 2022, s. 226).

Bu nedenle, tıbbi dosyaların yönetişimi, yerel sağlık kurumlarının güçlendirilmesini ve yerel ortamında hareket edebilme kapasitesinin artırılmasını zorunlu kılmaktadır. Böylece, yerel düzeyde sağlık krizlerini yönetme gereksinimlerine yanıt vererek uluslararası krizlerin yönetimine katılım sağlanabilecektir.

3.3.6. Sağlık Verilerinin Paylaşım Sistemlerinin Geliştirilmesi

Korona krizi, sağlık sektörü ile ilgili yerel ve uluslararası veri sistemlerinde büyük bir aığın varlığını ortaya koymuştur. Bu durum, kriz yönetiminde büyük bir karmaşaya yol açmış ve dünya genelinde sağlık verileri ve bilgilerini sahiplenme konusunda farklılıklara neden olmuştur (Skhri, 2021, s. 124).

Yönetim deneyimleri ve uluslararası yönetişim süreçleri, veri eksikliğinin giderilmesinin düzgün ve başarılı bir yönetişimin temel taşlarından biri olduğunu kanıtlamıştır. Bu, acil sağlık krizlerini yönetmek için gerekli kararların alınabilmesi amacıyla veri ve bilgilerin değişimi için uluslararası bir sağlık veri tabanının oluşturulmasını gerektirmektedir. Bu yönetimsel teorilerle uyum içindedir; çünkü verilerin ve bilgilerin sağlanması yönetişim ve yönetim alanında büyük bir öneme sahip olduğu kabul edilmektedir. Bu, yönetim geliştirimine yönelik gerçek bir giriş ve bilgilere dayalı bilinçli ve akılcı kararlar alınmasına olanak tanıyan uygun bir bilgi altyapısının bulunması gereken temel bir unsurdur. Bu, kriz anında doğru kararlar alabilmek için gereklidir ve ynetişimde başarılı olmayı sağlar.

Bu açıdan Korona virüsü salgınından etkilenen ve etki eden bir dizi uluslararası aktörün varlığını ortaya çıkarmıştır. Salgınların bağımsız bir şekilde gerçekleşmediği, aksine yayılma eğilimlerini ve artış seviyelerini belirleyen birçok aktörün etkileşiminin sonucunda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, bunlar, sağlık önlemlerinin veya tedavi yöntemlerinin uygulanma şekliyle bağlantılıdır. Sağlık aktörleri, Korona salgınının yayılmasını etkileyen en önemli unsurların başında gelmektedir. Herhangi bir salgın veya insanlığı tehdit eden bir hastalık söz konusu olduğunda, ona sağlık perspektifinden yaklaşmak önemli bir faktördür. Sağlık faktörü, diğer faktörlerin önünde gelmesi doğaldır. Ayrıca, Koronavirüsü'n doğası, onunla başa çıkmanın temel faktörlerinden biridir; çünkü o, yapısal ve bileşimsel olarak hızlı bir şekilde değişen kararsız bir virüstür. Bu durum, onun için özel tedavi ve koruyucu aşılar retmeyi son derece zorlayıcı hale

getirmektedir. Bu, virüsün ilk haftalarında ortaya çıkan daha fazla aşama türünü açıklamaktadır.

Buna bağlı olaak bahse konu virüsün ortaya çıkışının ilk dönemindeki hızlı yayılmasına karşı koymada önemli zorlukları varlığının çok güçlü olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla söz konusu zorluklar tehlikeleri artırmış ve onu çoğu dünya ülkelerini etkileyen bir pandemiye dönüştürmüştür. Bu nedenle, virüsün hızının ve yayılma oranlarının olağanüstü bir şekilde yüksek olmasının, korona virüsü krizindeki etkili faktörlerdendir.

Bütün bu gelişmelere dikkate edildiğinde sosyal aktörlerin de virüsün yayılması ve etkisinin artmasında belirleyici unsurlardan biri olduğunu gözlemlenmiştir. Bu aktörler, bazı ülkelerde yaygın olan sağlıksız alışkanlıklar ve geleneklerle ilişkilidir ve sosyal mesafe gerekliliklerine dikkat etmeyen yakın ilişkiler üzerine kuruludur. Bu ilkeler, birçok ülkede reddedilmiş ve krizin, hastalığın üstesinden gelinmesine olumsuz etki yaparak, İtalya gibi bazı Avrupa ülkeleri dahil olmak üzere dünyadaki birçok ülkede enfeksiyon vakalarının artmasına neden olmuştur. Toplum, sosyal mesafe ilkesini uygulamayı reddettiği için hastalığın olağanüstü bir şekilde yayılmasına yol açmış, sosyal mesafe ve sağlık kurallarına uymayan sosyal etkinliklerde pek çok enfeksiyon vakası kaydedilmiştir.

Ekonomik ve siyasi faktörler, korona pandemisinin krizini derinleştirmiş ve uluslararası sistemin tüm bileşenleri için doğrudan zorluklar oluşturmıştır. Bunlara uluslararası yönetimle ilgili olanlar da dahildir. Korona pandemisi döneminde uluslararası yönetimde belirgin bir eksiklik ortaya çıkmıştır. Yönetim önlemleri, mümkün olan en düşük seviyede uygulanmış; uluslararası örgütlerin krizle mücadeledeki etkisizliği ve küresel sağlık çabalarını koordine etmedeki yetersizlikleri belirgin hale gelmiştir. Bunun sonucunda sağlık sektöründe uluslararası yönetim sisteminin geliştirilmesi için gerekli bir dizi talep ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında, Dünya Sağlık Örgütü'nün mekanizmalarının ve yönetim sisteminin geliştirilmesi öne çıkmaktadır. Bu örgütün yönetsel zayıflığı, kaynak eksikliğinden ve Korona krizini yönetme görevini gerektiği gibi yerine getirememesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, örgütün uygun bir finansman sağlaması, üye ülkeler için sabit katkı paylarının belirlenmesi ve bunların uluslararası enflasyon oranlarıyla uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Böylece, örgüt

gerektiğinde acil sağlık krizleriyle başa çıkmak için doğrudan harcama yapabilme yeteneğine sahip olacaktır.

Bu çerçevede Korona krizi, global sağlık güvenliği veya uluslararası güvenlik kavramı hakkında uluslararası farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Her ÷lke bu kavramı kendi bakış açısıyla değerlendirmekte ve uluslararası yönetişimi kısıtlayan birçok önlem uygulamaktadır. Bu da ulusal güvenliğin ihlali bahanesiyle gerçekleştirilerek uluslararası sağlık güvenliği sınırları üzerinde gerçek ve somut bir anlayışın eksikliğine yol açmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

SONUÇ:

Bu çalışmanın sonunda, uluslararası yönetişimin kavramları, belirleyicileri, standartları ve ortaya çıkış nedenleri üzerine çalışma yapmanın yanı sıra, Korona pandemi döneminde tanımı, en önemli sebepleri ve zorluklarının anlaşılması konuları incelenmiştir. Ardından kriz yönetimini ele alarak krizin kavramı, özellikleri ve türlerini, kriz yönetiminin amaçları ve stratejilerini belirleyen faktörler değerlendirilmiştir. Daha sonra uluslararası yönetişimle ilgili açıklayıcı teorileri ve bunun içindeki uluslararası aktörlere değinilmiştir. Nihayetinde, Korona pandemisi sürecinde uluslararası yönetişim üzerindeki etkisini ve bu pandemiye entegre olan en önemli uluslararası aktörleri ele alınmıştır. Ayrıca pandeminin en önemli sonuçları ve sonrasındaki uluslararası yönetişim gereksinimleri araştırılmıştır.

Bu çalışma, ortaya konulan hipotezin doğruluğunu kanıtlamıştır. Elde edilen bulgular, Korona pandemisinin II. Dünya Savaşı'ndan bu yana uluslararası toplumun karşılaştığı en büyük insani, sosyal ve sağlık tehdidi olduğunu göstermektedir. Bu durumun temel nedenlerinden biri, virüsün dünya genelinde yol açtığı insanî ve maddi kayıpların büyüklüğüdür. Bu bağlamda, söz konusu pandeminin modern tarihte benzeri görülmemiş bir kriz olduğu ifade edilebilir.

Bu kriz, Dünya Sağlık Örgütü'nün küresel düzeyde etkili önlemler alma kapasitesinin sınırlı kaldığını ortaya koymuştur. Pandemi süreci, yalnızca Dünya Sağlık Örgütü'nün değil, diğer uluslararası örgütlerin de müdahale kapasitesini sınamış; bu kurumların çoğu, maddi destek sağlama veya uçuşların iptali, okulların kapatılması gibi sınırlı tedbirlerle yetinmiş, daha kapsamlı ve etkili politikalar geliştirememiştir.

Uluslararası koordinasyon ve iş birliği mekanizmalarının daha güçlü ve etkin olması durumunda, pandeminin etkilerinin daha hızlı sınırlandırılması ve zararlarının azaltılması mümkün olabilirdi. Ancak çalışma, uluslararası toplumun bu insani felaket karşısında yeterli düzeyde iş birliği ve koordinasyon sağlayamadığını ortaya koymuştur.

Bununla birlikte, pandemi dönemi uluslararası yönetişim üzerinde derin etkiler bırakmıştır. COVID-19 krizi, uluslararası kurumların etkinliğini ciddi biçimde sorgulatmış ve küresel yönetişim yapılarının benzer krizlere karşı hazırlıksız olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu durum, gelecekteki salgın krizleriyle mücadelede uluslararası

şeffaflığın artırılması ve etkili stratejilerin geliştirilmesi gerekliliğini açıkça ortaya koymuştur.

Çalışmadan anlaşıldığı üzere pandeminin sonuçları ülkelerin kriz yönetim biçiminde köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu, sağlık ve sosyal sistemlerdeki zayıflıkları ortaya çıkarmış ve sağlık altyapısına yatırım yapmanın önemini vurgulamıştır. Ayrıca, krizlere yanıt verme yeteneklerinin güçlendirilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Pandemi, uluslararası ilişkileri de etkilemiş, milliyetçilik ve kapanma eğilimlerinin artmasına neden olmuş ve bazı durumlarda uluslararası işbirliğinin azalmasına yol açmıştır.

Korona krizinin yayılması ve uluslararası yönetim üzerindeki çok sayıda etkisi, pandemilerle mücadele etmek için genel bir strateji oluşturmanın gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bunun nedeni ise, dünya genelinde sağlık krizi ve uluslararası sağlık güvenliğini tehdit eden durumlarla başa çıkmak için tek tip bir uluslararası stratejinin eksik olmasıdır. Bu durum, uluslararası sağlık stratejik planlamasında gerçek bir boşluk olduğunu yansıtmaktadır. Başka bir tabirle COVID-19 pandemi döneminin Dünya Sağlık Örgütü'nün rolünü sorgulatmış ve etkisinin sınırlı olduğunu gün yüzüne çıkarmıştır. Hatta bu dönemde Dünya Sağlık Örgütü'nün çözüm bulmakta ve maddi destek konusunda yetersizliği anlaşılmıştır.

Dolayısıyla, Korona pandemisi boyunca yaşanan pratik deneyim, yerel sağlık sistemlerinde zayıflıklar olduğunu göstermiştir. Bazı durumlar finansman ve yetkilerden kaynaklanmaktadır. Diğerleri ise verilerin temini ve salgınlar ile yaygın hastalıklarla ilgili özel bilimsel çalışmalar yapabilme kapasitesiyle ilgilidir. Ayrıca, tıbbi ekipman eksikliği de belirginleşmiş ve kriz sürecinde dünya genelindeki sağlık organizasyonları ve kurumları arasında farklılıklar olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu nedenle sağlık dosyalarının yönetişimi, yerel sağlık kurumlarını güçlendirmeyi ve onları, yerel ortamlarında hareket edebilir hale getirerek sağlık krizlerini yönetme gereksinimlerine yanıt verebilmelerini sağlamayı gerektirmektedir. Ayrıca, yerel sağlık sistemlerinin uluslararası kriz yönetimine katılımını da kolaylaştırmalıdır. Yönetimsel deneyimler ve küresel yönetim operasyonları, veri eksikliklerinin giderilmesinin sağlıklı ve etkili bir yönetişimin temel unsurlarından biri olduğunu ortaya koymuştur. Bu, acil sağlık krizlerini yönetmek için gerekli kararların alınabilmesi amacıyla veri ve bilgi değişimi yapacak uluslararası bir sağlık veri tabanı kurulmasını gerektirir.

Tüm bu zorluklara rağmen, pandeminin global yönetim kavramını yeniden düşünmek için bir fırsat sunduğu söylenebilir. Bu durum, ülkeler ve uluslararası kuruluşlar arasında sağlık krizleriyle mücadelede çabaların entegrasyonunun önemini ortaya koymuş; ayrıca bilimsel Çalışmalar aşısı dağıtımını ve insani yardımlar gibi alanlarda etkili işbirliği mekanizmalarının geliştirilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır.

Korona krizinden çıkarılması gereken dersler, uluslararası yönetimi güçlendirmek için bir motive olmalıdır; bu, şeffaflık ve hesap verebilirliğin artırılması ve sağlık, sosyal ve ekonomik boyutları dikkate alan kapsamlı stratejilerin geliştirilmesi yoluyla sağlanmalıdır. Etkili uluslararası işbirliği, küresel sağlık güvenliğini sağlamak ve gelecekteki zorluklarla başa çıkmaya yönelik hazırlığın tek yoludur.

Çalışmanın sonunda ulaştığımız bazı önemli sonuçlar şunlardır:

Birincisi, yönetim kavramı, şeffaflık ve adaleti sağlamak, şirketlerin ve ülkelerin yönetiminde hesap verebilirliği güvence altına almak için tasarlanmış bir dizi ilkeyi ifade etmektedir. Yönetişim, sürdürülebilir gelişimi sağlamak amacıyla ekonomik ve siyasi gücün adil bir şekilde dağıtılmasına odaklanır. Verimlilik, şeffaflık, katılım ve hukuk devleti gibi ilkelere dayanır ve adalet ile şeffaflığı sağlamak, sivil toplum ve iş dünyasının rolünü etkinleştirmek için reform değerlerinin uygulanmasını gerektirir.

İkincisi, çalışma aracılığıyla uluslararası kuruluşlara, özellikle sağlık alanındaki uluslararası kuruluşlara, örneğin Birleşmiş Milletler ve Dünya Sağlık Örgütü gibi, yönelik eleştirilerin fazlalığını gözlemledik. Bu durum, bu örgütlerin yönetimi ve reformu için çaba göstermenin gerekliliğini ortaya koymuştur.

Üçüncüsü, COVID-19'un 21. Yüzyılda uluslararası yönetimin karşılaştığı en büyük zorluklardan biridir. Bu durum, dünya genelindeki siyasi, ekonomik ve sosyal sistemler üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Bu kriz, salgınlarla başa çıkmak için uluslararası işbirliğini artırma ve çabaların koordine edilmesi ihtiyacını acil bir şekilde ortaya koymuştur; bu da küresel politikaların yeniden değerlendirilmesini ve gelecekteki krizlerle başa çıkmak için etkili stratejilerin geliştirilmesini gerektirmektedir.

Dördüncüsü, Korona pandemisi, uluslararası siyasi ve ekonomik manzarayı etkilemiştir; bu sadece bir sağlık krizi değil, aynı zamanda pek çok siyasi ve ekonomik sonuçları da beraberinde getirmiştir. Bu durum, iç ve uluslararası dengeleri değiştirmiş, hükümetlerin önceliklerini yeniden şekillendirmiş ve demokrasinin geleceği, uluslararası

ilişkiler, uluslararası sağlık kuruluşlarının etkinliği ve devletin vatandaşların yaşamındaki rolü hakkında soru işaretleri doğurmuştur.

Beşincisi, Korona krizi, küresel sağlık güvenliği kavramının anlaşılmasında uluslararası farklılıkların varlığını ortaya koymuştur; her ülkenin bu kavrama yönelik kendine özgü bir görüşü bulunmaktadır. Birçok ülke, ulusal veya ulusal güvenliği koruma bahaneleriyle uluslararası yönetişimi sınırlayan önlemler almaktadır. Bu da uluslararası sağlık güvenliğinin sınırları hakkında gerçek ve pratik bir anlayış eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Altıncısı, Korona (COVID-19) krizinin süreci ve sonuçları üzerine yapılan Çalışma, ülkeler arasında sağlık, , siyasi ve ekonomik zorluklarla başa çıkmak için koordinasyonu artırma ve geliştirme gerekliliğini ortaya koymuştur.

Yedincisi, Korona pandemisi, uluslararası yönetim alanında önemli dersler çıkarmamıza neden olmuştur. Bunların en önemlisi, küresel krizlere hızlı ve esnek yanıt mekanizmalarının güçlendirilmesi gerektiğidir. Ayrıca, bu kriz, ülkeler ve uluslararası kuruluşlar arasında güven, şeffaflık ve ortak koordinasyona dayanan bir uluslararası sistemin oluşturulmasının önemini vurgulamıştır. Böyle bir sistem, gelecekteki zorluklara etkili bir yanıt sağlamayı ve küresel sağlık ve güvenliği artırmayı amaçlamaktadır.

ÖNERİLER:

Birincisi, uluslararası sağlık yönetişiminin etkinliğini, özellikle Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslararası kuruluşların sağlık krizlerini yönetme konusundaki etkinliğini değerlendirmek gereklidir. Önceki krizlerin analizine odaklanarak, bu krizlerden dersler çıkarılması ve gelecekteki hataların tekrar edilmemesi için gerekli adımlar atılmalıdır.

İkincisi, Korona pandemisi ve diğer uluslararası sağlık krizleri ile başa çıkmada karşılaşılan zorluklar göz önüne alındığında, uluslararası yönetim sisteminin gözden geçirilmesi ve bu sistemin bu tür zorluklara etkin bir şekilde yanıt verecek şekilde güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu, sağlık konularında bilgi alışverişi ve krize müdahale koordinasyonu sağlamak amacıyla ilgili ülkeleri ve uluslararası kuruluşları bir araya getiren yeni uluslararası kuruluşlar kurulmasını içermektedir.

Üçüncüsü, tüm ülkelerde sağlıkla ilgili bilgi ve istatistiklerin paylaşımını sağlamak için uluslararası bir elektronik platform kurulması gerekmektedir. Bu platform,

sağlık risklerinin önceden belirlenmesine ve bu risklerin sonucunda ortaya çıkabilecek krizlerin önlenmesine yardımcı olacaktır.

Dördüncüsü, mevcut uluslararası kuruluşların yönetişiminin güçlendirilmesi, bu kuruluşların etkinliğini, bağımsızlığını ve şeffaflığını sağlamak adına gereklidir. Ayrıca, uluslararası krizler sırasında yapılacak hatalar için sorumluların hesap vermesini sağlayacak kurallar ve mekanizmalar oluşturulmalıdır.

Beşincisi, sağlıkla ilgili uluslararası antlaşmaların ve sözleşmelerin güncellenmesi, revize edilmesi ve geliştirilmesi önerilmektedir; bu, çağın gerçeğine uygun hale getirilmelidir ve gelecekteki sağlık krizleri durumunda etkili uluslararası işbirliğini zorunlu kılan maddeleri içermelidir.

Altıncısı, uluslararası araştırma merkezlerini destekleme ve geliştirme, aşılar ve ilaçların geliştirilmesi ile laboratuvarların güncellenmesi için pratik çabaların koordinasyonunu sağlama gerekliliğidir. Bu, gelecekteki sağlık krizlerine hızlı ve etkili bir küresel yanıtın garanti altına alınmasını sağlayacaktır.

Yedincisi, uluslararası yönetişimin yeni uluslararası sistemi düzenleme ve geliştirme rolünü güçlendirmek için, uluslararası işbirliğini artırmak gereklidir. Bu, ulusal sınırları aşan ve herkesi etkileyen krizlerle başa çıkmak için önemlidir. Bu bağlamda, ülkelerin, diğer uluslararası toplumlarla uyumlu, daha açık ve işbirlikçi yenilikçi politikalar benimsemesi önem kazanmaktadır.

GELECEK SENARYOLARI

Yukarıda belirtilenlerin yanı sıra, bir dizi sonuç elde edip önerilerde bulunduktan sonra, geleceğe yönelik birkaç senaryo sunacağız:

COVID-19 virüsünün oluşturduğu kriz ve bu krizin uluslararası yönetim de dâhil olmak üzere birçok küresel alan üzerindeki derin etkisi göz önüne alındığında, gelecekteki sağlık zorluklarıyla başa çıkmak için uluslararası yönetim mekanizmalarını güçlendirecek birçok senaryo hayal edilebilir. Şu senaryolar düşünülebilir:

Birincisi, sağlık alanında uluslararası işbirliğinin güçlendirilmesi senaryosu: Bu senaryo, ulusal hükümetlerle Birleşmiş Milletler ve Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte uluslararası dayanışma oluşturulmakta ve sağlık bilgisi alışverişine, bilimsel araştırmalarda işbirliği yapılmasına ve aşılar ile insani yardımların geniş çapta dağıtımına odaklanılmaktadır. Böylece, gelecekteki sağlık krizlerine daha hızlı ve daha verimli yanıt veren yeni uluslararası mekanizmalar oluşturulmaktadır.

İkincisi, çok taraflı yönetişimin genişlemesi senaryosu:

Bu senaryo, çok taraflı koordinasyonu yöneten kuruluşlara, örneğin BRICS ülkeleri grubu, G20 ve Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslararası kuruluşlara daha fazla uluslararası dikkat yönlendirilmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu, ortak küresel zorluklarla, özellikle hastalıkların ve salgınların yayılmasıyla başa çıkmayı hedefleyen daha açık bir küresel yönetim sistemine yönelik kademeli bir dönüşüm sağlamaktadır.

Üçüncüsü, uluslararası izolasyon senaryosu ve katı ulusal sağlık ve yönetim politikalarının uygulanması:

Bazı ülkeler, Korona krizinin trajedilerini tekrar yaşamamak için izolasyoncu politikalar benimsemeye çalışabilir. Bu ülkeler, uluslararası işbirliği pahasına ulusal egemenliklerini güçlendirmeye odaklanarak, kendi sağlık sektörlerini ve vatandaşlarının güvenliğini korumak amacıyla bağımsız önlemler almaya yönelirler. Ancak bu senaryo, faydalarından çok dezavantajlar barındırmaktadır; çünkü ülkeler arasında daha fazla gerginliğe ve sağlık, ekonomik ve siyasi alanlardaki işbirliğinin azalmasına yol açmaktadır.

Dördüncüsü, Uluslararası Kurumların Dağılması ve İşbirliğinin Zayıflaması:

Bu senaryoda, büyük güçler arasındaki gerilim giderek artmaya devam eder ve Birleşmiş Milletler ile Dünya Sağlık Örgütü gibi çok taraflı kurumlar zayıflar. Sonuç olarak, bu kurumların küresel krizlere etkili yanıtlar sunma konusundaki yeteneğine olan güvenin çökmesi nedeniyle uluslararası işbirliği bozulur. Uluslararası kuruluşların etkisinin önemli ölçüde azalması beklenirken, küresel işbirliğinin yerini alabilecek yeni bölgesel ittifaklar ortaya çıkabilir. Bu bağlamda, ülkeler kendi ihtiyaçlarını karşılamak için tek başına hareket etmeyi veya sınırlı gruplar içinde işbirliği yapmayı tercih edebilirler, bu da uluslararası işbirliği yerine ulusal çıkarların ön plana çıkmasına yol açabilir.

KAYNAKLAR

- Abd al-Amir, R. (2020). *Bisabab Korona: Samā Bila Ṭāirat ua Siyāḥa Taḥtadir, Mecallet Nabā'*, el-‘Aded 12, el-‘Irāq.
- Abd el-Laṭif, B. (2001). *el-Muctamac el-Madani el-Alemi ve Tasiruhu ala el-Muctama el-Madani el-Cezairi*, [Risalet Macaster] fī el-Ulūm el-Siyasiyye ve el-Alakat el-Düveliyye, el-Cezair: *Camiat Bin Yūsuf Bin kada*, Kulliyyet el-Ulūm el-Siyasiyye ve el-ilam, Taḥaṣṣuṣ Tanzaimat Siyasiyye ve İdariyye.
- Abdul Wahab, K., (2003). "Siekolojiet idere ezemet elmedresiae", der Fikir lil neṣir vi tevziḥ lil isder ilmi, Kahire.
- Abu Rab, O. (14/6/2021). *Sillalat Korona fi Jadwal Wahid*, eal-cazeera Net, <https://www.aljazeera.net/health/2021/6/14>, Tarikh el-Duhul (5/12/2023).
- Abu Rasan, N. (2023). el-Jihat el-Faila fi al-Hukuma el-Sihhiyya, *Majallat alidara val-Marifa*, el-Adad 43, Muskat.
- Adira, H. (2020): el-isticaba lil-Azmat fi Zil el-Hukuma el-Duvaliyya, *Majallat Buhus İdariyya*, *Camiat 8 Mai 1945*, el-Addad 15, El-cezair.
- Alawi, M. (2006). Sluk misr eldveli hilele azma ÜonÜo 1967, *el-Mecallet nehze*, kuliet iktisetvel, el-Siyasiyye cemla keire.
- Albrecht, S. (2008) *Tidarat Al'azmati, Fanu Aldifae Ean Alnafs Lilsharikat Alsharikat Alearabiat Al'uwlaa*”, Dar Almunhal Allubnani, Bayrut.
- Aliku, H. (2024). Madkhal ilā el-Sihḥa el- ‘Āmma: el-Usus ve’ d-Ḍauābiṭ, vizārat el-Sihḥa.
- Al-Lau ‘ī, A. (2023). el-Ezemāt el-Sihḥiyya fī zill el-Nizām el- ‘Ālamī el-Jadīd, Baḥṭh Mukaddam lil-Mu’tamar el-Duualī el-Sābi ‘li’r-Ri aya el-Sihḥiyya, *Camiat el-Malika Ahya*, Ürdün.
- Al-Manaf, R. A., (2014), " *Tawazunat Alquaa Alduwaliat Fi Zili Nizam Duliin Mutahawili*," Tebael, El-Müsese Almeşrik La Dirasat Üel Bhüs, Moriteniae.

- Al-Mara'ul, M. (2014). *el-Azamat Mafhumuha va Asbabaha va Asaruha va Dauruha fi Ta'miq e-vataniyya*, el-Maktab el-Cami'i el-Hadis, iskandariyya, Magrib.
- Anthony, M.C. (2020). *COVID-19 and Global Governance: Waking Up to a Safe New World*. Challenges of Global Governance Amid the COVID19 Pandemic the Council on Foreign Relations, the Council on Foreign Relations, new york, 2020.
- Arabesh, S. ve Tehāmī, A. (2020). *Madhal ilā 'Ulūm el-Eubia ve el-Amrāḍ el- 'Arabiyya*, T.1, Merkez el-Dirāsāt el- 'Arabiyya li'n-Nashr ve' Tewzīa, Kahire.
- Arrai, K. (2024). *el-Tarhal al-Idari fi al-Munazamat eld-uvliyya, Munazamat el-Sihha al-Alamiya Anmumujan*, [Risalet Macaster], *Camiat Ziyān Aşur*, Kuliyat el-Ulum el-Siyasiyya, El-cezair.
- Auda, C. (2005). *el-Nizam el-Duvali: Nazariyat ve Ishkaliyat*, Dar el-Huda li'n-Naşr ve't-Tevzi ', Avusturya.
- Azubaydi, N. (2010). *al-Wilayat el-Muttahida el-Amrikiyya va idaratuha li l-Azamat el-Duvaliyya*, [Atrohat Dktorah], *Jami'at S.T.C*, el-'Alamiya, Baghdad.
- Barton, L. (1993). *Crisis in Organization Managing & Communicating in the heat of chaos*, Southwestern USA.
- Bender, M. (2011). *Spatial Proximity in Venture Capital Financing: A Theoretical and Empirical Analysis of Germany*, Gabler Verlag Ed, 1st Ed, Germany.
- Billis, J, Smith, S. (2004). Tercüme: Merkez el-Khalij li'l-Abhath ve -Dirasat, *'Awlama el-Siyaset el- 'Alamiye*, Merkez el-Khalij li'l-Abhath, BAE.
- Ben Hüseyin, S. (2015). *el-Hokume - Diraset fi'l-Mafhum*, *Mecalletü'l-Ulum es-Siyasiyye ve'l-Kanuniyye*, el- 'Adad 10, Cezayir.

Borshnik ,N. Gaydi, Y.(29/6/2021), *halq el-şurut el-Mu'assasiya el-Musabqa li Nizam el-Hukuma el-Alamiya*, Ter: Khayr şahrazad, <https://www.scribd.com/document/517807070>, (Tarih al-Dukhul 27/9/2024).

Bosko, D. (2014). “*Hamse Yahkumune 'l-Cemii*”, Meclisü'l-Emen ve Neş'etü'n-Nizam el-Alemi el-Hadith, Beyrut.

Bowrin, A. Sridharan, V.G., Navissi, F., Braendle, U.C., (2012). *The Theorretical Fonndations of Corrpore Governaanee*.

Brahimî, M. & Cellâb, S. (2019). *İshâmât el-İttihâd el-İfrîkî fî el-hûkme el-emniyye el-kâriyye 2001–2018*. Arabî et-Tebî Üniversitesi, Cezayir.

Buaeamushat N. (2020) .Fayrus Kuruna (Kufid (19) Fi Aljazayir - Dirasat Tahliliatun, Jamieat Muhamad Alsaydaq Bin Yahyaa - Jijl, *Majalat Altamkin Alaijtimaeii*, Almujaalad 2, Aleadad 2.

Burayb,H. (2011) Daur Muassasat el-İttihad el-Ürûpi fî Tefîl el-Hukm el-Raşid alâ Mustevâ Deuel el-Mağrib el-Arabi, [Risalet Macaster]fî el-Ulûm el-Siyasiyye ve el-Alakat el-Duveliyye, Ferî el-Dimukratiyye ve el-Reşade, *Camiat Mentûri Kasantine*, Kulliyyet el-Hukûk, Kısım el-Ulûm el-Siyasiyye ve el-Alâqât ed-Duveliyye.

Cannaerts, N. (2020). *Crisis communication in public emergencies: multistakeholders' perspectives*, Erasmus School of Social and Behavioural Sciences, Public Administration, Erasmus University Rotterdam, Rotterdam, The Netherlands and Master of Multilingual Professional Communication, University of Antwerp, Antwerp, Belgium.

Cuğdar, I. (2024). el-Kilfe el-İktisadiyye lil-Riāye el-Şihhiyye, *Mecellet Camiyat Dımaşk lil-Ulûm el-Ṭibbiyye*, el-Mucelled 17, el-Aded 1, Dımaşk, Sūriyye.

Darbo, C. A., Zurawska M., (2017). *Effective Crisis and Emergency Responses in the Multinational Corporation*. ISBN.978, 1- 71784831, Publishing by Emerald.

- Demir, M., (1/8/2020). Uluslararası İlişkilerde Kriz ve Kriz Yönetimi, Stratejik Ortak, [https://stratejikortak.com/2020/08/Uluslararası-İlişkilerde-Kriz-Ve-Kriz-Yönetimi.Html\(2024/6/20\).](https://stratejikortak.com/2020/08/Uluslararası-İlişkilerde-Kriz-Ve-Kriz-Yönetimi.Html(2024/6/20).)
- Demrhan, Y., Korkutan, M. (2022).” Türkiye’nin Covid- 19 Pandemi Kriziyle Mücadele Performansı Üzerine Bir İnceleme, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, C: 13 S: 2 Yıl.
- Drude, J. (2021). Azmet Korona "Covid19" ve Tahaddiyat el-Amn el-Sihhi (el-Tada'iyat va Ayaliat el-Muajaha), *Majallat el-Siyasat el-Alamiya*, el-Majallad 5, al-Adad 3, Cezayir.
- Ebd el-Hafız, M., (2020). “*Tafashiy Fayrus Kuruna... Bayn Almuamarat Waltaeawun Alduwali, Fi Tadaeiat Aljayihat Ruaan Tahliliatan Wanaqdiatan Litadaeiat Jayihat Kuruna Lieam*”, Maktabat Al'iiskandariati.
- Ebu'l-Futuh, N. ve el-Şirbeti, V. (2020). Mukhtabarat el-Sihha el- ‘Āmma khilāl Jā’ihat Korona, vizārat el-Sihha, *Mecellet İncezāt*, ‘Adad Khāṣṣ, Bahreyn.
- El- Amari, A., (1993). *İdaret el-Ezemat fi ‘Amil Mutaghayir*, Merkez el-Tercime ve’n-Naşr, el-Ahram, Amman.
- El- Isavi, I., (2003). el- ‘Adala el-İjtima ‘iyya ve’n-Nemazic et-Tanmawiyya, ma ‘a İhtimam Khas bi-Ĥālet Mısr ve’t-Thawra, *el-Merkez el-Arabi li’d-Dirasat ve Dirasat es-Siyasat*.
- El-Arab, B., (2021). Daur el-Hokume fi Tahqiq et-Tanmiye el-Mustadama bi-Merakiz esh-Sha ‘ab, *el-Mecella el- ‘Ilmiya li- ‘Ulum ve Funun er-Riyada*, el-Majallad 43 – (el- ‘Adad 1).
- El-Cumeyli, S. (2016). “*Sıra’ ed-Duvel el-Kubra li’l-Heimenet ale’n-Nizam el-Alemi*”, Dar el-Minhil el-Lubnani li’t-Tab’a ve’n-Neşr.
- El-Duraydi, T. (2020). Ja’ihat Korona COVID-19 wa Tada ‘iyatihi ‘ala Ahdaf et-Tanmiye el-Mustadama 2030, *Nashriyyet el-ALISCO el- İlmiya*, el- Adad 3.
- El-Ghadban, S. (2013). “*El-İstratejiya el-Amerikiya fi Tuhawulatiha et-Tarihiya ve Atheiruha ‘ala Mintaqa*”, li’t-Tevzi’ ve’n-Neşr, Amman.

- El-Hurmuizi, S. (2016). “*Muqtarabat el-Kuwwa ed-Dekiya ka-Alia min Alayati’t-Teğhiyir el-Düveli*”, et-Tıb’a el-Ula, el-Merkez el-Arabi li’l- ‘Abhath ve Dirasat el-Siyasat, Beyrut.
- El-Hashimi, A. (2012). *Madkhal Nahwa Dirasat el-Mutaghayyirat el-Duwaliyya ba ‘d Tafakkuk el-Ittihad el-Soviyeti*, el-Tıb ‘a el-Saniyya, Maktabet Madbouli, Kahire.
- El-Hayali, V, Gazawi, H., (2015) “*Hükemetü’ş-Şerikat ve Etheruha ‘ala Musteva el-İfsah fi’l-Ma’lumat el-Muhasebiyye*”, Merkez el-Kitab el-Akademi, Ürdün.
- El-Hüt, M. (2023). *el-asus el-İctimā’iyye lil-Ta’āmul maa’el-Ezemāt el-Şıḥḥiyye*, *Mecellet Nūn*, el-‘Aded 15, Cezayir.
- El-kaysi, Muhammed, (2019). el-kaysi, Istratijiyat el-kuva el-Dhakiyya fi İdaret el-Azma el-Duwaliyya: Azmet Washington Tahran khilal el- ‘Am 2019 Anmudhajan, *Mecalletü Dirasat İklimiyya*, el- ‘Adad 41, Camiat el-Mosul, Merkez el-Dirasat el-İklimiyya.
- El-Khudari, M. (1990). *İdaret el-Ezemat ve’l-Kawarith, Maktabet el-Nil ve’l-Furat, Mısır, el-Duwaliyya*, Menşurat Dar Naşirun ve Müzirun, Amman.
- Elmerkezill erapi lil- ebhis v driset siyeset, (2020). *ubie veiros korone el mustecad nemizc mn istacibit duveli lil uabivtediatihe eli iktased ilemi ,vehde driset siyesiya*.
- El-Razım, A. (1995).” *el-Takhtit li’t-Tawarri ve İdaret el-Ezemat fi’l-Mu’asasat*”, Dar el-Khawaja ez-Zakazik, Mısır.
- El-Ruba’i, K., El-Ali, M. (2012). Mustaqbal el-Nizam el-Düveli el-Jedid fi Zill Buruz el-Kua el-Sa’ida, El-Ittihad el-Avrubi (Unmuzenan), *Mecalletu Qadaiya Siyasiyye*, Külliyyetü’l-Ulum es-Siyasiyye, Camiat en-Nahrayn, el- ‘Adad 26, Bağdat.
- El-Şa’lan, F. (2002). “*İdaret el-Ezemat: el-Usus – el-Merāhil – el-Āliyat*”, Camiat Nayif li’l-Ulum el-Emniyye.
- El-Sayrifi, M. (2008). “*İdaret el-Ezemat*”, Dar Hures el-Duwaliyye li’n-Naşr ve’t-Tevzi ‘, Abd el-Cevad, et-Tıb’a el- ‘Ula, Dar esh-Shuruq, Kahire.

- El-Sefaf, A. (2024). Te'sîr Azmet Kovid-19 'ala el-Munẓūme el-İctimā 'iyye fî Duvel el-Ḥalic el- 'Arabi – Dirāse Tahlīliyye, [Risāletü Mastir], *Kulliyyet 'Ilm el-İctima'*, Camiat el-Melik Fehd, el-Memleket el- 'Arabiyye el-Südiyye.
- El-Şevvaf, S. (2020). "El- 'Alakat es-Siyasiyye el-Düveliyye ve Daur Meclis el-Emen fî İdaret el-Ezemat", el-Ân Naşirun ve Mevzi'un, amin.
- El-Seyid, A. (2002). *İdaret el-Ezemat ve'l-Kawarith: Hulul 'Ilmiya – Esalib viqā'iyya*, Mısır.
- El-Seyid, M. (2007). *el-İdare el-Istratijiyya: Mafahim ve Hālāt*, el-Dār el-Cāmi 'iya, Kahire.
- El-Saud, M. (2007). Daur el-Ajheza el-I 'lamiya fî İdaret el-Ezemat, [Risāletü Mastir] fî'l-İdare, *Camiat Nayif li'l-Ulum el-Emniyye*, Suudi Arabistan.
- El-Süveydi, C. (2015). "Âfakü'l-Asr el-Emriki (es-Siyade ve'n-Nüfuz fî'n-Nizam el-Alemi – el-Şark el-Evsat", el-Tıb'a el-Ula, el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirasat ve'n-Neşr ve't-Tevzi, Beyrut.
- Fāḍil, A. (2023). el-Istithmar el-Siyāsi fî el-Azamat el-Şihīyye, 'Azmat Kovid 19 Anmūzan, *Mecallet Jāmi 'at Tishrīn li'l- 'Ulūm el-Siyasiyye*, el-Majallad 17, el-Aded 4, el-Lazīkiyya, Sūriye.
- Falkner, R., (2011). *Global governance- the rise of non-state actors*, European Environment Agency Technical report, No.4.
- Fardawi, C., Şukri, M. (2023). Asar Teuaffur el-Bayanat 'ala Imkaniyat el-Ta 'ati ma 'a el-Ezemat el-Sihhiyya: Azmet vayrus Korona Anmudhajan, *Mecallet Abḥāth Camiat el-Minya li'l- 'Ulūm et-Tıbbiyya ve 'Ulūm el-Aḥyā*, el-Majallad 41, el- 'Adad 16, el-Minya, Mısır.
- Ferec, E., (2007). Nazariyyetü'r-Realıyye fî'l- 'Alaqat ed-Düveliyye, Diraset Naqdiyye Mukarene fî Dav' en-Nezariyyat el-Mu 'asira, *Merkez Kürdistan li'd-Dirasat el-İstrategiyye*, Süleymaniye.
- Fevzi, S. (2005). *el-Hukūme, Dūriyye Mefahim*, el-Aded 10, Sene 1, 2005, Merkez Tefkīr, 10 Teşrīn el-Evvel.

- Fink, S. (1986). *Crisis Management Planning for the Inevitable*, Amacon, New York.
- Frans 24, (17/3/2020) "virus Korona: Ittihamat Bishan Hamalat Taşuih Bayn Washington ua Beking ua Trump Yadfa An İbara Al-Virus al-Sini, <https://www.france24.com/ar/20200317-> (Tarih al-Dukhul 5/6/2024).
- Gabūr, M. el-Miṣrī, G. (2023). el-Tahaddiyāt el-Sihhiyya fī ḡill el- ‘Aulama, *Mecallet Abḥāth Tibbiyya*, el- ‘Adad 31, Kahire, Mısır.
- Ghertman, M. (1998). *Application Pratique de La Théorie des couts de Transaction*, Département Stratégie et Politique D'entreprise, Groupe HEC, Paris, France.
- Gorbaçov, M. (2011). *El-Perestroyka: “Tefkir Cedid li Biladina ve’l-Alem”*, Tercüme: Hamdi, Kahire.
- Grifits, A., Oklahan, T. (2008). *el-Mefahim el-Esasiyye fī el-Alaqat el-Duveliyye*, Merkez el-Ḥalij li’l-Abḥas ved-Dirasat, Dübey.
- Güder, S. (2020). Covid-19’un Uluslararası Sistem ve Türkiye Siyasetine Yansımaları, *Istanbul Üniversitesi*, Doi: 10.26650/B/Ss46.
- Ḥaātīm, S. (2024). *Mutaṭalabat el-Taafī el-Iktisadi min Tasirat kovid 19*, Merkez el-Ahram lil-Dirasat ve’l-Buḥūs el-İstiraiyye, Kahire, Mısır.
- Halidi, S. (2017). Doru’l-Alakat fī İdareti’l-Ezemat fī’l-Alem: Ezmetü’r-Rebiu’l-Arabi Ünmuzejen, [Risaletü Doktora], *Külliyetü’l-Ulum el-İslamiyye ve’l-Ulum el-İnsaniyye*, Camiat Vahran.
- Halifa, M., El-Abd Allah, M. (2024). Ma ‘uakat el-Intikal ila’l-Hokuma el-Duwaliyya: Dirasat Tada‘iyat Azmet COVID-19 Anmudhajan, RMGH, *Camiat kusdi Marbah bil-Mesilla*, Külliyyet el-‘Ulum el-Siyasiyye ve’l- ‘Ulum el-Iktisadiyya ve ‘Ulum el-Tasiyir, kism el-‘Alakat el-Duwaliyya.

- Haluāni, M. (2023). Ttaṭawwur el-Mu'assasāt el-Sihhiyya el-Tūnisiyya bayn el-Maḍi ual-Ḥaḍir, *Mecellet Ru'ya*, el-Majallad 15, el- 'Adad 21, Tūnis.
- Hamākī, R. (2023). Esāsiyyāt el-Sihḥa el-Āmma ve Ṭuruk el-Ta'āṭi ma 'a el-Amrād el-Mustaṣriyya, *Mecellet Ṭabībuk*, el-'Adad 319, Kuveyt.
- Hamdan, M. (2023). el-Tanmiyye el-Sihhiyye ve 'Alakatuha bitanmiyye el-Müstedame, *Mecellet Buḥūs Ṭibbiyye*, *Camiat el-Ezher*, el-Mecelled 14, el- 'Adad 8, Mısr.
- Hamwtuhu, F. (2018). Al'amninat Fi Zili Alhawkamat Alealamiati: Dirasat Halatay Albiyat Walsihatu, , [Atrosetü Doktora], Jamieat Batnat, *Kuliyat Aleulum Alsiyasiati*, Aljazayir.
- Ḥanifi, S., Ṭabr, L. (2004). *el-Maniḥun ve el-Munazzamāt el-Düveliyye ve el-MunazzamAt Ġayr el-Ḥukūmiye el-Maḥalliye: Būrüz el-Nuhba el-Filasṣiniyye el-Muallam*, Ram Allah.
- Ḥarba, R. (2022). Te'sir el-Evbiyye ua el-Ezemāt el-Sihhiyye 'alā Ḥarakat el-Tabādul el-Ticārī el-Duālī – veyrūs Korona Anmūzacen, [Risāletü Mastir], *Camiat el-Cezāir el-Saliṣa*, Kulliyyet el-Ulūm el-Siyāsīyye ua el-Ulūm el-İktisādīyye ua Ulūm el-Tasīyır, Kısım el-İktisad el-Siyāsı, el-Cezā'ir.
- Harmali, M., Canbin, S. (2022). el-Ezemāt el-Sihhiyya ve'l-Mu'diyya, Menşurāt Külliyyet el-Tıbb, *Camiat el-Suveys*, Mısır.
- Hatim, S. (2024). *Mutalabat el-Taafī el-İktisadi min Tesirat Kovid 19*, Markaz el-Ahram lid-Dirasat ua l-Buhus el-Istiratijīyye, el-Kāhira, Mısır. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/ar/publications/reports/2004/05/oecd-principles-of-corporate-governance-2004_g1gh44a5/9789264064959-ar.pdf, Tarih al-Dukhul (6/11/2024).
- Human Development Report, (1993). Undp, NewYork, Oxford University Press.
- Hüseyin, H. (2009). “*El-Nizam el- 'Alami el-Jedid ve'l-Mutaghayyirat el-Düveli*”, Dar el-Minhil el-Lubnani.

- İsmail, K. (2012). el-Avleme ve el-Hukm: Naḥu Hukm Alemi ve Muatene Alemiyye, [Risalat Macaster] fi'l-Ulûm esl-Siyasiyye ve Alakat el-Düveliyye, Batina: *Camiat el-Ḥac Luḥdar*, Kuliyet el-Hukûk ve'l-Ulûm el-Siyasiyye, el-Cezair.
- Ja'ja, A. (2020). Ma Huwa Korona Fāyirus va Ma Hiya A 'rāḍuhu, Mecellet el-Sihḥa ve'l-İnsān, el- 'Adad 28, Lübnan.
- Jadallah, M. (2010): "*İdaret el-Ezemat*", dar Usama. Üniversite Yayınları, Mısır.
- Jawad, Muhammad 'Aliya.(2006): Athar Idraak el-Azama el-Tanzeemiyya fi istraticiyat Nizam el-Ma'lumat el-İdariyya, , [Risalat Macister] fi İdarat el-A'mal, Kuliyat el-İdara ual-Iktisad, *el-Camia al-Mustansiriyya*, Irak.
- Jensen, M.C., Meckling, W.H., (1976). *Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure*, Journal of Financial Economics, Vol: 3, No. 4, USA,
- Junah, H. (2023). Tedaiyyat Azmet Korona el-İktisādiyye ala el-İktisad el-Omani, [Risāletü Mastir], *Camiat Sulṭan kabūs*, Salṭanet Oman.
- kadri, G. (2022): *Tesīr Veyrūs Korona alaā Asār elnakl el-Baḥri*, Baḥz Mukaddam lil-Multaqa el-Arabi el-Ṭalith lit-Tanmiya el-İktisādiyye, el-Baḥreyn.
- Kamoş, A. (2015). *İtilzam Şrikat Musahama bimabadi' Hukūmat el-Şarikat*, [Risalat Macister], *Camia Farḥāt Abbās*, Ştif, Cezayir.
- Karadağ, H., (2019). "*Nato, Balkanlar ve Türkiye*", Güvenlik Yazıları Serisi.
- Kasimi, A. (2019). el-İttisal va Dauruhu fi İdaret el-Ezemat, *el-Mecella el-Cezayiriyya li'l-İttisal*, Majallad 17, el- 'Adad 28, Cezayir.
- Kenşur, C. (2009). el-Hokume ka-Manzur li't-Taqarub beyn el-Bu 'd el-Mali ve el-Bu 'd el-İstrateji li-İnşa' el-Qīma, Waraket Bahthiyye dhamen el-Multaqa el-Duwali hawl: el-Hokume ve Akhlaqiyat el-A 'mal fi'l-Mu'asasat, *Camiat Baji Maktar* – Annaba, Cezayir.

- Lukaszewski, J. E., (1999). *Seven Dimensions of Crisis Communication Management: A strategic Analysis and Planning Model*. Ragan's Communications Journal, Jan. /Feb.
- Luoma-Aho, V., Verhoeven, P., (2017). *Crisis responds strategies in Finland Spain*, Journal of Contingencies and Crisis Management, Vol: 25, No.4.
- Lūra, A. (1-4-2020). veyrūs Korona, Dalīl Tedāiyāt el-uaba ala el-Iktisad el- Alemi, Saḥīfat el- 'BBC, <https://www.bbc.com/arabic/business-52077280>, Tārikh el-Dukhul (25/10/2024).
- Ma'mari, H. (2008). el-Tanzir fi'd-Dirasat el-Emniyye li-Fetre ma Ba 'd el-Harb el-Baride: Diraset fi'l-Hitab el-Emni el-Emriki ba 'd 11 Eylul, [Risaletü Mastir], *Camiat Batna*, Külliyyet el-Hukuk ve'l-Ulum es-Siyasiyye.
- Macar, O., Asal, Y. (Yıl:19). Covid-19 İle Uluslararası İlişkileri Yeniden Düşünmek: Tarih, Ekonomi ve Siyaset Ekseninde Bir Değerlendirme, İstanbul Ticaret Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı Sayı:37 Bahar (Özel Ek) S.222-239.
- Mayo Clinic. (2019). Maraḍ Fā'irus Korona el-Mustajid (COVID-19) Nazra 'Āmma, Mawqi', <https://www.mayoclinic.org/ar/diseases-conditions/coronavirus/symptoms-causes/syc-20479963> (Tārikh el-Dukhul (1/10/2024).
- Mazlūm, A. (2024). el-Namū el-İktisādī fi Zill el-Tahaddīyāt el-Şihhīyye el-alemīyye, *Mecellet Cāmiat el-Bath lil- 'Ulūm el-İktisādīyye*, el-Mucelled 34, el-Aded 8, Homs, Sūriyye.
- Munazama Siha El- Alammya,(19/2/2021), *Maraz Virus Korona (Kovid-19): El-Bahth ve et-Tatweer fi Majal El-Luqahat*, , [https://www.who.int/ar/news-room/questions-and-answers/item/coronavirus-disease-\(covid-19\)-vaccine-research-and-development](https://www.who.int/ar/news-room/questions-and-answers/item/coronavirus-disease-(covid-19)-vaccine-research-and-development), Tarih al-Dukhul(20/11/2024).
- Mustafa, M. (2018). Müşkiletü'l-Fâil – el-Binye en-Nazariyye el-Nakdiyye, *Camiat el-İskenderiyye*, Külliyyetü'd-Dirasat el-İktisadiyye ve'l-Ulūm el-Siyasiyye.

- Mustafāui, H. (2022). Daur at-tahtit al-Şiḥi fī at-Takafful bi-Şiḥḥat al-Aşḥaş Ind uqū al-Kauāris al-Ṭabīyya, *el-Mecallet el-Cazairiyye lil-Ulūm el-Siyasiyye ua Ulūm al-Kānūn*, el-Majallad 58, el-Aded 4, el-Cazāir.
- Naci, M. (2024). Taṭauur el-Niẓam el-Şiḥḥi el-Cezā'irī fī ẓill tefeşi veyrūs Kovid-19, [Risāletü Mastır], *Cāmiat el-Cezā'ir es-Sāliṣa*, el-Cezā'ir.
- Nasr, M. (2008). *İdaret el-Ezemat ve'l-Kavaris*, el-Maktaba el-'Arabiyya.
- Osman, R. (2017). “*el-Tanzim el-Kanuni li-Hokemet eş-Şerikat fī't-Teşri'at*”, Merkez ed-Dirasat el-Arabiyye li'n-Neşr ve't-Tevzia.
- Özcan, Ş.(2021). “Etkili Kriz Yönetimi”, Iksad Publications. Ankara.
- Philips, V., Rizal, D.Y., (2020). *Enhancing International and Regional Cooperation to Mitigate the Effects of the COVID-19 Pandemic: A View from Indonesia.Challenges of Global Governance Amid the COVID-19 Pandemic*, The Council on Foreign Relations, New York.
- Qasir, M., Wabu Minjil K. (2021). Alhawkamāt Alealamiat Bayn Almashrue Aleamalīi Walhadaf Altuwbawī, *Majalat Hamurabi*, Aleadad 37, Alsafhati, Sefhe 185-207.
- Reshad, H. (2011). İdaret el-Ezemat fī kita' es-Siyaha, Waraqat 'Amal Mukaddema ila'l-Mu'tamar es-Sanawī es-Sadis Ashar li İdaret el-Ezemat ve'l-Kawaris, Wahdat Buhuth el-'Amaliyya, Külliyyet et-Ticara, *Camiat Ayn Şems*.
- Riyad, H. (2012). Taser el-Siyasat el-Kharijiyye el-Emrikiya 'ala 'Amaliyyet San' el-Qarar el-Urubi ba'd Ahdāt 11 Sebtember 2001, [Atrosetü Doktora], *Camiat Menturi Kasantina*.
- Rizk, M. (2010). el-Ticara al-Dualiyye, Kulliyat al-Ticara beBenha- Cāmiat al-Sarıya, *Camiat Zıyan bin Āşūr*, kism al-Tibb ual-Ulūm al-haluyya, el-Cazāir. al-Sultan kabūs, kism al-Ticara ual-Ulūm al-Iktişadiyye, Saltanat Uman.

- Salāma, F.(2021). Wākia el-Manzūma el-Sihḥiyya el-Cazā'iriyya ua kudratuhā 'ala el-Istijāba li't-Tahaddiyāt el-Sihḥiyya el-Ṭāri'a, *Mecallet el-'Ulūm es-Sihḥiyya*, el-'Adad 21, Cezā'ir.
- Santiso, C. (2011). *Good Governance and Aid Effectiveness: The World Bank and Conditionality*", The Georgetown Public Policy Review, Volume 7, Number 01.
- Sayīd, M. (2013) Min al-Hukuma el-Duvaliyya ila al-Hukuma al-Alamiyya: el-Tahavulat al-Antülüjiyya fi Tahlil el-Hukuma al-Alamiyya, *Majallat al-Mustakbal al-Arabi*, al-Adad, 37.
- Schafer M., Elina S., Philip A., and Hofman S. J. (2020). *Rethinking the global health systems*. Chatham House Research Paper.
- Şemmari, F. (2020). Kem kasarāt Şirketler el-Alem Hatta el-Yaum Ba 'd Tafaşi Korona, *Ma 'had el-iArabi lil-Dirasāt*, el-İmarat el- Arabiyye el-Muttaḥide.
- Şemrukh, M. (2015). "El-Hokume ve Munazzamat el-Muštama' el-Medeni", Tıb'a 1, el-Mekteb el-Cami'i el-Hadith.
- Sharma, V., (15/4/2020), tehediat ceahet korone v isticebe lehi kefe tedam muşteriat istacebe ?, Bank devli lil ceahe, <https://blogs.worldbank.org/ar/voices/thdyat-jayht-kwrwna-walastjabt-lha-kyf-tdm-almshtryat-astjabt-albnk-aldwly-ljayht>, (Tarih al-Dukhul 10/6/2024).
- Sın, A. (2003). *el-Tanmia Hurriya, Ter: Şuukî Cal, Matabi el-Siyasah, Küveyt*. el-Üla, Mu'assaset el-Maşriq lil -Dirasat va-lil-Buhüs, Muritanya.
- Skhri, M. (2021). al-Ḥukūma elŞihḥiyya al-Alamīyya Ma Bahd Jāiḥat Korona: Karā'a fī al-uāqia va al-Tahaddiyāt, *el-Mecallet el-Cazāirīyye lil-Ulūm el-Siyasīyye ua'l-Kanūniyye*, el-Majallad 57, el-Aded 1, el-Cazā'ir.
- Şoman, Y., Griyeva, K. (2009). *al-Adad al-Aksi lil-Aulama, Terceme: Muhammed az-Zayid*, Muşūrāt al-Haya al-Āmma al-Sūriye lil-Kitab, Dimaşk.

- Şukri, A. (2022). el-Istijāba fī el-Manẓūmāt el-Sihhiyya: el-uāqī ‘ual-Ma’mūl, *Cārīdat Tishrīn*, el- ‘Adad 3016, Dimaşk, Sūriya.
- Şuman, M. (2002). *el-Ī ‘lam ve’l-Ezemat: Madkhal Nazari ve Mumarasat ‘Ilmiy*, Dar el-Kutub el- ‘Ilmiya, Mağrib.
- Şüman,N. (1997). el-Aualame fī el-Teknolojiya el-Ḥadisa, *Mecellet el-Fikr el-Siyasi*, el-Adad 1.
- Szpirglas, M., Acquier, A. Gand, S., (2005). *Understanding Organizational Crisis Management Process: An Analytical Framework Drawn from A case Study in A Public Company*. Communication At Euram, Munich, Germany.
- Talawi, S. Hendeb, R. (2022). el-Auamīl el-Esasiyya li’stişra’ vayrus Korona: Dor el-Auamīl el-Sihhiya ve’l-Ictimaiyya Anmudzajan, [Risaletu Macistir] gayr Menşura, *Camiat Muhammed Bu Diyaf, Kısım el-Ulum el-Sihhiya*, Cezayir.
- Tavfik, S. H. (2015). “*Mebadi el-Alakat ed-Düveliyye*”, el-Tıb’a el-Hamise, el-Mektebe el-Kanuniyye, Bağdat.
- Tritz, T.W. (2001). *Crisis Management Strategy Utilized by The United States Department of Defense Following the Terrorist Attack on America: A case Study*, Department of Communication Studies.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, (4/2020). Covid-19 Sonrasi Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler, <https://www.sam.gov.tr/media/publications/sam-covid-kitap.pdf> (25/5/2024).
- United Nations, (2020). *Economic and Social Council*, <https://doi.org/10.1177/0002716205282847>

- Unterhalter, J.E. (2007). <https://www.britannica.com/contributor/Jessica-Erin-Unterhalter/9345817> , (Erişim tarihi 13/10/2024).
- Velid, H. (2010). Dür el-Muassesât el-Duveliyye fî Terşid el-Ḥukm el-Maḥallî, [Risalet Macaster] fî el-Ulûm el-Siyasiyye ve el-Alaqaat el-Duveliyye, Kasantîna: *Camiat Mentûri*, Kulliyyet el-Ḥukûk, Kısım el-Ulûm el-Siyasiyye ve el-Alaqaat el-Duveliyye.
- Wāfî, A. (2020). Ḥimayat Ḥukûk al-İnsan bayna al- Kanûn al-Duali ua al-kanûn al-Maḥalli, el- *Mecallet el-Cazâiriyye lil-Ulûm el-Siyasiyye ua Ulûm al- Kanûn*, el-Majallad 55, el-Aded 2, el-Cazâir.
- Yūsuf, A. (2009) el-Hukm el-Raşid beyn el-Usus en-Nazariyye ve Aliyyat el-Taṭbîk: Dirase fî Vāqia el-Tajribe el-Cezâiriyye, [Risalet Macaster] fî el-Ulûm el-Siyasiyye ve el- Alaqaat el-Duveliyye, Batîna: *Camiat el-Haca Luhdar*, Kulliyyet el-Ḥukûk, Kısım el-Ulûm el-Siyasiyye, Fera el-Tanzim el-Siyai ve el-İdari.
- Yusuf, M. (2007).” *el-Hokume ve Meayirüha ma ‘a İşaret Hassa li-Namati Tatbikiha fi Mısır*, Bank el-İstithmar el-Kavmi Mısır”, mekebi elşemile dehebiae, Mısır.
- Zağbi, M. (2002). el-Vajh el-Jedid lil-Auleme, *Mecellet el-Fikr el-Siyasi*, el-Adad 7.
- Zahrn, Munir. (2020). *Ba’d Ja’ihat Fayrus Korona el-Mustajid (COVID-19) fi Azmet Waba’ Korona el-Mustajid (COVID-19) wa Tada’iyatihi el-Mahalliyya ve’l-Iqlimiyya ve’d-Duwaliyya*, el-Majlis el-Mısri li’sh-Shu’un el-Kharijiyya.
- Zaid, M. (2022). Mafhum Ja’ihat Korona COVID-19 ve Turuq el-Ta’amul ma ‘aha bayn at-Tibb en-Nabawi wa at-Tibb el-Hadith, *Mecalletü’l-Buhuth el-Usariyye*, el-Majallad 2, el- ‘Adad 1, es-Sana 2, Camiat el-Cezayir.
- Zekak, A. (2009). el-Nikaş er-Rabi ‘beyn el-Muqarebat el-Nazariyye li’l- ‘Alaqaat ed-Düveliyye, [Risaletü Doktora], *Camiat el-Hac Hıdır* – Batna, Külliyyet el-Hukuk ve’l-Ulum es-Siyasiyye.

Zeydan, S. (2024). el-Bu 'd el-İctimai li'l-Evbiyye – Azmet Korona Anmūzacen, *Mecellet Dirasat İctima' iyye, Cāmiat 'Ayn Şems*, el- 'Aded 19, Kahire, Mısır.

Zu, Z.Y., Jiang, M.D., Xu, P.P., Chen, W., Ni, Q.Q., Lu, G.M., Zhang, L.J., (2020). *Coronavirus disease 2019 (COVID-19): a perspective from China*. Radiology 296, No. 2, E15- E25.

